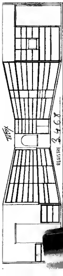
L'Intellecte grec antig [sic]

Pompeu Gener

REGISTRE 3468

L'INTELLECTE GREC ANTIG

S'ha fet d'aquesta obra un tiratge especial de
100 exemplars en paper satinat
i 20 en paper de fil

Pompeius Gener

L'INTELLECTE GREC ANTIG

(Anys 535 a 320 abans de J. C.)

L'ART DRAMATIC. — LA FILOSOFIA

BARCELONA
Biblioteca Popular de «L'Avenç»
1905

Tip. «L'Avenç»: Ronda de l'Universitat, 20

AL BON AMIC I A L'ESCRIPTOR EXIMI EN

JOSEP PIN I SOLER

COM UNA PETITA PROVA D'UNA GRAN ESTIMACIÓ

L'AUTOR

AL LECTOR

*Aquest volum es un recull d'estudis sobre la Grecia antiga. Havien sigut fets la major part pera l'obra que preparo desde fa temps sobre l'*Evolució de l'expressió del pensament en l'Humanitat. *N'hi ha que figuren en el compendi de l'*Historia de la literatura *que publicà la casa Montaner i Simon en llengua castellana. En català, alguns han vist la llum en* Joventut, *i el de Sofocles i Atenes va formar la conferencia llegida en el Teatre de Novetats am motiu de la representació de l'*Edip rei *en català per la companyia del «Teatre Intim». Altres troços són inedits.*

Els assumptes de que tracten aquests articles tenen de comú l'haver sigut la més alta expressió de l'Intellecte humà en aquella epoca que, a travers de tants sigles, encara

brilla com un sol, car, am tot i esser lluny, cap de les llums properes pot eclipsar-la.

Si! Atenes especialment, am sos resplendors brillantissims, ha sigut la font de la veritable Civilisació humana. Si Roma pensà i sentí, es perquè Grecia va ensenyar-n'hi. I, en l'Edat Mitja, si alguns hi veuen un xic clar en mig de les tenebres d aquells sigles, es gracies a les guspires del foc sagrat helenic que, pres a Alexandria, conservaren els Perses i els Alarbs, i cultivaren amb amor alguns esperits lliures aimadors de la Natura i de l'Home.

Si les Ciutats autonomes migevals de Catalunya, de Provença i d Italia, —començant per Venecia, que mai va rendir-se al barbre, antiga perla llatina, brillant damunt del fons ferri gotic que la vollava; — si aquestes ciutats i aquestes republiques foren lliures i grans, i l'Art i la Ciencia hi van assolir grans altures, a Atenes es degut, que palpitava en elles per les lleis, pels estudis i per la raça.

Avui que Barcelona pren un vol mai

vist en l'historia; que revindica sos drets, al mateix temps que sobrepuja en producció a totes les regions de la Península, desenrotllant-se immensament en ella totes les manifestacions de l'activitat humana; avui crec oportú publicar aquests estudis que ensenyen a lo que pot arribar un poble quan es senyor de si mateix, i a més es arià i de bona raça. Si: grans son les cimes que pot assolir una nació quan es lliure i està entregada a ses propries energies, sense trabes centrals externes d'altra raça, ni que li pesi al damunt l'hegemonia d'un poble retrospectiu que l'empestifa amb influencies semitiques degenerades.

Desde fa molt temps vinc dient que en la nostra gran Ciutat hi ha dos elements: en ella coexisteixen una Nova Atenes i una Nova Cartago. Fins ara ha predominat pel numero, i sobre tot pels procediments, la Nova Cartago. Però, afortunadament, creix la Nova Atenes. «Delenda est Cartago» *ha d'esser l'aspiració de tot ciutadà de la futura republica catalana.*

A enlairar, doncs, la Nova Atenes i a confondre la Nova Cartago van encaminats aquests estudis, que estan fets amb el cor tant com am l'intellecte.

¡Oh ilustre Atenes, la de Pericles; tu, la més perfeta de les Republiques, a travers de vinticinc sigles, de l'altra part del Mediterrà, un cives barcinonensis *te saluda!*

Salve!

POMPEIUS GENER

I

L'ANTIC TEATRE GREC

ESCHYL — SOFOCLES — EURIPIDES — ARISTOFANES

ESCHYL

El Teatre grec nasqué uns 560 anys abans de l'era cristiana, i sa primera manifestació fou la Tragedia, que prengué l seu origen dels chors que entonaven a Dionissos els veremadors mentres li era sacrificat un bóc.

Els veremadors donaven gracies al déu Solar, al déu de la Vida, que feia créixer la vinya i produïa la cullita, cantant, al sò de flautes, melopees religioses, després d'haver begut la sang divina, que era l vi; i davant d'una ara de pedra se li sacrificava un crestat negre, i, en acabat, s'entregaven a dances folles i a una gran xerrameca i cridoria molt alegres.

Un dia pujà un esbojarrat a dalt d'un carro, i, brutes la cara i les mans de la

vinassa, coronat de pampols, començà a parlar al poble i a recitar llegendes, entre la riota o els aplaudiments de tots; d'aquí prengué origen el teatre. Lo que i tumulte dels veremadors responia o cridava, va esser reglamentat i va formar el chor.

No se sab si fou Tespis qui modificà les condicions del chor, introduint-hi certes parts recitades, però sembla lo més segur, com també que la modificació fou rebuda am goig pel poble, tant més en quant els recitats no s reduiren unicament a lloar a Bacus, sinó que s cantaren fets mitologics o gestes d'ilustres fills de la Patria. Així, doncs, la paraula Tragedia ha variat molt en el seu sentit. Lo del carro, com a escenari, es la llegenda probable, però no està provat encara de manera que no deixi lloc a cap mena de dubte.

Tespis es contemporani de Solon, es a dir, de mitjans del sigle VI abans de l'era vulgar; i, segons el testimoni de Plutarc, compongué algunes obres esceniques bastant acceptables, de les quals va protestar Solon, que creia que les ficcions de l'escena podien trasmetre-s a la vida comuna, degenerant-la, per lo qual

privà a Tespis l'exercici de sa nova creació; però a la mort d'aquell llegislador recomençà Tespis a donar funcions teatrals, am gran fruició dels seus conciutadans. Junic el tragic introduí la novetat de fer pendre part en els drames a les dònes, es a dir, a nois joves am vestits femenins, i extengué ls assumptes a la vida real, però heroica. Se té a Pràtines per creador del drama comic, en que ls assumptes eren ja vulgars, i darrera d'ell apareix el qui s considera com a veritable pare de la tragedia tal com ja s'entén avui: el gran Eschyl.

Eschyl nasqué a Eleusis 525 anys abans de Jesucrist, i es diu que vegé la llum durant una tempestat desfeta en que ls llamps queien i el tro retrunyia, com si Zeus s'esverés del naixement del qui havia de profetisar la seva caiguda.

Amb el seu geni extraordinari augmentà l nombre dels personatges segons les necessitats de l'assumpte, i els féu usar vestits apropriats, la mascara i l'alt coturn, expressant perfectament cada un un caracter propri, am ses passions i sos vicis. En lloc del carro ambulant de Tespis, creà l'escena fixa. Son estil fou grandiós, participant de l'Epopeia i de

l'alt lirisme a la vegada. Vivificà l dialeg i li féu recórrer tota la gama, de lo comic fins a lo dramatic. En ses obres s'hi nota una successió de troços verament epics, ditirambics, amb altres de lirics que devegades arriben a lo satiric. No obstant, en ell impera la nota tragica am sublimitat imponent. Vegi-s en l'*Agamenon* el llarg parlament de Casandra que alterna amb el chor, el Prometeu encadenat desafiant a Zeus, els Perses tornant derrotats a llur Patria. Fins el silenci i la buidor cooperen a l'efecte tragic en la gran escena del desfilar dels exercits vençuts.

Ens trobem davant d'un dels grans genis de l'humanitat, d'un verdader super-home. Eschyl ens compareix com ilu-minat per aqueixa clarividencia incons-cient que dóna lo que sen diu inspiració del Geni, o irradiació del Sant Esperit sobre la Terra, com dirien els mistics. Es un dels homes pels quals la Divinitat s'ha manifestat d'una manera més potent so-bre l nostre planeta. Heroe perfecte, per-sonifica lo oposat a la resignació de Job. Es tot voluntat, clarividencia i amor. Tot acció, ve a esser el representant de la Revolució eterna, de la protesta activa contra tota traba imposada a l'Evolució

humana. Job pateix i sofreix: Prometeu se subleva i crea. Job es l'esclau voluntari: Prometeu, el geni lliure, fins estant encadenat. Ell sintetisa l'home lliure imperant sobre tot en el Planeta. I es que Job es semita i Prometeu es arià.

Abans de tot, Eschyl es creador: per això es lliure, anxi-lliure, patriarca de la llibertat. I per això s'oposa a Zeus, perquè no admet tirania de cap mena, ni de Déu. Es creador perquè tot lo seu, els seus arguments, són nous, de cap a peus, i els demés que després vénen, fins el mateix Sofocles, en alguns casos, no fan més que agafar d'ell lo que creuen modificable. *L'Electra* de Sofocles es treta de *Les Choefores* d'Eschyl. La mateixa faula, la mateixa acció, els mateixos personatges: solament el total del quadro se troba modificat apenes. No volem pas dir que sigui un plagi, com diuen a Espanya certs estupits que passen per critics. Sofocles, tornant a agafar, després d'Eschyl, Clitemnestra, cruelment castigada pel seu fill, refà certes parts de l'*Orestia*, i al refer-les hi brilla l seu geni, com el foc d'una nova calda que retrempa l'acer, fent-lo més fi. Hi ha belleses en *L'Electra* que no són més que d'Aristofanes.

Eschyl es inclassificable: no té escola, ni n forma. Es sol com el Sol. Pera formar escola se necessiten minims que sens aproximin, i ell era inaproximable i inimitable. Era massa gran, tant, que no tenia mida.

Hi ha coses que solament són grans, i aquestes s'amiden: Eschyl es immens i exclou tota dimensió. No cap en un poble ni en una ciutat, ni en una epoca. Ni es atenià solament, ni es grec exclusivament, ni es del seu sigle: es humà, es super-humà; més que super-humà: super-divi, ja que es superior a totes les altres manifestacions que coneixem de la divinitat sobre la terra. Honra de l'humana especie, orgull del planeta, el proclamen tots els forts, els profons i els dignes, de totes les races nobles.

Eschyl es magnific i formidable alhora, com un sol que tingués el poder d'arrugar les celles al llençar mirades que abrusessin i enlluernessin. Tot en ell vessa. El Gènesi té l seu Caín. Ell ne té dos: Eteocle i Polinice. Devegades, a força d'esser gran, sembla desproporcionat: per això no fou del gust dels retorics pedants del sigle XVIII, ni dels classics del XIX. Li calgué un Victor Hugo i els

romantics pera esser revindicat i comprès. Es abrupte, ferreny, energic, desbordant i excessiu, dur com les roques, tumultuós com la mar esvalotada, ardent com el foc que surt del centre de la Terra. No l'espanten les *Gorgones* ni les *Parques*; entre els déus pren partit pels Titans, i té l'heroic atreviment de profetisar la caiguda de Zeus. Es el profeta de l'esforç humà, l'herald del progrés. Si s'haguessin conservat tots els seus drames, constituirien una veritable Bíblia helenica, uns llibres Vedes de nostra raça ariana mediterrania, aplicables, com model, a totes les altres races.

Es el gran pare del Teatre. Se l'ha tingut per extravagant, desproporcionat, emfatic, antitetic, inflat, inarmonic, absurde. Això, pera'ls que sols estudien la literatura en la gramatica i en la retorica, per academics minços, per erudits repatanis, per critics buids de cor i curts d'inteligencia. Eschyl es un gegant, i no pot esser comprès pels que l miren desde ran de terra. Pera veure'l cal poder pujar a les grans altures, sense tenir rodaments de cap al remontar-se. Els homes correctes, mesurats, acompassats, plans, metodics, vulgars, res hi tenen que veure;

ni tant sols el poden entendre: són massa curts de mida. Pera entendre-l es precís habitar les cimes i tenir talla de gegant. Això fóra com pretendre que l llargandaix s'enlairés als nuvols a l'igual que l'aliga, o que l corc de fustes velles, empresonat en ses rosegadures, comprengués el lleó del desert, lliure i majestuós sobre les ardentes planes. Eschyl es una veritable pedra de toc que ns revela ls esperits superiors. Qui no l comprèn es que no es ningú, o es tant sols una mitjania, un de tants, un del ramat. Desconcerta ls debils i pulverisa ls rutinaris.

Es immens com els seus assumptes. Sos personatges són els Titans, l'Etna, les Montanyes, el Caucas am Prometeu, el sublim Titá encadenat, el Mar, l'Oceà sobre un dragó, les Ones, les *Oceanides*, l'Orient am sos *Perses* de l'Imperi Universal, les Tenebres profondes en ses *Eumenides*...

Tot creix d'una manera colossal en son Teatre. Sa voluntat, com son temperament, es buf poderós que engrandeix les coses i fa valer els homes. Baix son poder el carro de Tespis se converteix en taules, en escenari, i la sandalia s'eleva a coturn, alçant l'estatura humana; i des-

près inventa la màscara, que augmenta la veu. Ses metafores són enormes, *sos adjectius porten plomall i són de cavalleria*[1]. Xerxes anant contra Grecia, presentat per ell, té *ulls de dragó*. El mar que ell descriu té tal encrespament d'onades, que s torna un bosc d'aigua. Ses figures retoriques són gegantesques. Les emocions que comunica produeixen el terror sagrat. Quan evoca les Furies, les dònes malpareixen i els nens fugen esfereits, o s moren de por en el mateix teatre. Tot en ell es ciclopic, colossal, superhumà, titanic.

Ell mai va compendre l Teatre com a lloc de passatemps i d'esbarjo, ni com un pur efectisme passional, jocós o líric. Pera ell el Teatre era la forja de l'esperit de l'home; i allà ell li forjava l'ànima a cops de mall, posada al roig al foc de la seva imaginació roenta. Les representacions de la carreta de Tespis, del cadafalc de Sussarion, del circ de fusta de Kerilos, adquireixen major dignitat a l'aparèixer Eschyl a Atenes. El teatre es ja de pedra. No té sostre, però l cel es sa volta.

1) Així li deien sos contraris a Atenes pera denigrar-lo.

No necessita candelabres ni bateries de lluma, car l'ilumina l dia. La decoració li dóna la Naturalesa. I té unes grans graderies, en les que hi caben unes 6,000 persones. Veus-ho aquí tot. I allí la multitut se converteix en public, i de public en poble, vibrant la seva ànima a l'unissó del compas heroic que li marca l gran tragic.

Però devegades el public se li subleva: el baix poble, la *plebs*, se solivianta ensibornada pels vells d'edat i d'ànima, i protesta contra les idees noves. Eschyl, als vintivuit anys, dóna sa gran trilogia del PROMETEU, *Encenedor del Foc*, *Encadenat* i *Deslliurat*. Els vells l'acusen amb hipocresia, els joves el defensen amb heroisme. «Ses tragedies — diuen els primers — són el bramular del bóc, l'espetec de la tempesta, art decadent, en el que res hi ha pera ls grans déus olimpics.» Acusen ses invencions de grolleries, de barbre son llenguatge. «Està ple de sirianismes», afegeixen; i an el seu drama li imputen el que s'acosta massa a la brutal Naturalesa. També l titllen de destructor perquè emplea l'*anapesto* en el chor, el *iambo* en el dialeg, el *troqueu* en la passió. Sa flauta puja massa

alt, son *tetracord* baixa massa. I desprecía l'antiga divisió de les tragedies en *monodias, stossimas i exodos.* «Tespis sols posava en escena un actor parlant,—diuen.— Eschyl, trenca la regla, i n'hi posa diversos. Després, insulta Zeus: de Déu suprem el converteix en magistrat injust. I afegeix a l'espectacle l'irregularitat del chor i els monstres.» «Aont anem a parar!» exclamen els vells i els d'ànima esquifida. I aquest batibull se repeteix i va creixent creixent en totes les representacions, fins que esclata.

Com a tot Geni, se li ataca la vida privada. Essent jove, tots li oposen els vells; quan es vell, els joves. Perquè no sacrifica als déus olímpics en l'escenari, se suposa que sacrifica als genis infernals a fòra. Se li atribueixen vicis lletjos i l'acusen d'impietat i de renegaire. I son Teatre es destruït per la xurma, i ell, per flestomador i per indiscret revelador dels misteris d'Eleusis, ha de comparèixer acusat davant de l'Areopag, que l condemna a expatriar-se.

Més, després de sa mort, la revindicació arriba. Licurg, amb un discurs, fa que se li aixequi una estatua de bronze. L'Areopag s'avergonyeix d'haver-lo condem-

nat, an ell que l'havia ennoblit en l'*Orestia*, fent comparèixer davant d'aquest tribunal Pallas i Apol. Llavors es consagrat, i totes les *phratrias* vénen a tenir son bust, coronat de llorers i cenyit de cintes. I en les grans festes d'Eleusis l'herald de l'Areopag toca en honor seu la trompeta *tyrrhenia*. A expenses de la Republica s fa un exemplar oficial dels seus norantaset drames, que es dipositat i guardat per l'arxiver d'Atenes. I, com Homer, té ls seus rapsodes populars que canten sos versos en les grans festes, portant alt, a la mà, un ram de murtra. Fins l'Egipte l declarà *Pimander*, Inteligencia Suprema.

Però tal fou son geni, tal fou també sa desgracia; tanta que, com la seva fama, se prolongà fins a ultratomba. Ptolomeu Evergetes, fill de Ptolomeu Filadelfos, augmentà la biblioteca d'Alexandria, que l seu pare havia cultivat. Un dia l grec Demetri de Phalera li digué que allí hi faltava Eschyl. I l'emperador alexandrí envià un embaixador a Atenes pera que li deixessin l'exemplar unic a fi de treure-n una copia. Atenes demanà garantia, i Ptolomeu li envià quinze talents, quinze mil duros or, quantitat enorme en aquella època. Així l'empe-

rador obtingué 1 llibre, que va guardar, abandonant la suma. Atenes s'indignà i volgué declarar la guerra a l'Egipte. Però Ptolomeu era poderós: havia vençut grans nacions, com la Sicília, la Siria, la Mesopotamia, i els més prudents la feren desistir de l'idea. I Eschyl quedà presoner del Faraó grec en terra d'Africa.

No obstant, allí sel tractà com a un déu. Quan la biblioteca de Pergam, que formava part de la d'Alexandria, passà al Serapeon, Eschyl fou especialment custodiat pera que no s'extraviés. Durant el període romà l'exemplar fou consultat i tal vegada copiat per Timocharis, Aristarc, Ateneu, Stobeu, Diodor de Sicilia, Macrobi, Plotinus, Iamblicus, Sopotro, Climent d'Alexandria, Nepotià d'Africa, Valerius Maximus, Justinus martir i Elianus.

Omar, el barbre mahometà, al calar foc en el sigle VII a la biblioteca d'Alexandria, féu desaparèixer l'obra del gran tragic. Eschyl, el geni de la Llibertat, fou víctima de dos reis, l'un ilustrat i lladre, i l'altre barbre i incendiari. La perdua d'Eschyl significa la perdua de catorze trilogies, donant un total de cinquanta

sis peces, i les satires am que terminaven. I, ademés, diverses tragedies i algunes comedies. Si no hagués sigut pels que n copiaren troços, l'Humanitat l'ignoraria encara [1].

1) De les moltes tragedies que compongué, sols han arribat fins a nosaltres, unes senceres i altres incompletes, les set següents: *El Prometeu encadenat, Els set davant de Tebes, Els Perses, Agamenon, Les Choefores, Les Danaides i Les Eumenides.*

SOFOCLES

A l'arribar Sofocles, la Grecia es Atenes i Atenes es la llum. I no la llum del llampec que surt de la tempesta, com en temps de Maraton i Salamina, sinó la llum esplendida i tranquila d'un sol d'or que apareix després pera iluminar l'Humanitat entera. La nuvolada d'Asia havia sigut desfeta i destruida, i la pluja de sang barbra havia fecondat i enriquit la terra patria. Aquelles sombres i polimorfes legions immenses, escuma de servilisme, pols d'esclavitut, am Xerxes i tot, am sos mil immortals de l'imperial cavalleria, s'havien evaporat davant de l'heroisme serè i conscient d'un grapat d'homes lliures. Atenes, a l'avantguarda, sola, i contra

tota predicció, va vèncer la primera aquells milions de soldats baratos, sense esperar que arribés la pesada Esparta. Quan ella arribà, la part principal de la feina ja era feta. Els estrategics atenians van encoratjar els defalliments i van confederar les discordies, armonisant les diferencies. I la Patria Grega va reconeixe-s en Atenes i li donà la primacia. Aleshores, deslliurat del perill barbre, es quan el Geni Atic se desenrotlla en tots sentits, amb admirable hermosura. I Atenes, per l'Art, per la Filosofia, per l'Amor i per l'Intelecte, regnà, així en la mar com en la terra. Totes les colonies gregues brodades sobre l'estofa barbra de les costes del voltant del Mediterrani canten en chor ses excelencies, a l'unissò de les illes helenïques. Sembla que sòn les Nereides que han cusit belles cenefes a la vora de les faldes de Demeter, la Mare Terra. I els mariners d'Atenes, en alta mar, boguen en llurs naus, de flors guarnides, al sò ritmic de la lira jonica i al cant sublim de llurs passades victories. I de retorn porten al Pireu tots els joiells dels paisos d'ont arriben. I la nua hermosura de la mare Patria s revesteix d'or i de brodades teles.

El medi ambient en que tot això s produía li era a proposit. El poble grec d'aquell temps, especialment el d'Atenes, era un poble d'artistes. Allí la virtut no era lletja, l'hermosura era una virtut, l'admiració de la Bellesa un dever, el cos nu no era un pecat.

Tot-hom cultivava, cuidava i perfeccionava l seu cos com l'altar vivent de la Divinitat sobre la Terra, com el sagrari hermós del suprem esperit, que s manifesta pel cor i per l'inteligencia.

L'hermosura i fermesa del cos hi era cultivada, primer per les lleis sobre l matrimoni, i, quan naixia l'infant, pels banys freds que l feien fort, per la gimnastica que li desenrotllava ls muscles; una savia gimnastica que li donava agilitat i força, no una gimnastica brutal, com la dels pobles hiperboreus, que sols produeix boxadors o herculs de fira; per l'orquestrica, es a dir, la musica aplicada a la dança, que li donava gracia i armonia als moviments i a les formes; i l'escultura, reproduint les figures més hermoses, les posava com model permanent pera aquells ciutadans d'ànima heroica; i sobre tot això hi havia la cultura de l'esperit, que era encara molt més hermosa.

Un poble lliure i lliberal, que es una elecció, té una aristocracia en el veritable sentit de la paraula, que regna sobre ell mateix. I la democracia, no igualitaria, sinó justipreciadora, se mou continuament i s'agita, i fins els seus tumultes són una harmonia. I Pericles sobressurt, més com a bon geni de la Patria que com a *cap* de la política. Si mana, es per l'inteligencia; si mena, es per la simpatia i la persuasió; si porta l poble vers els alts fins humans de Bellesa, de Ciencia i de Justicia, es sols mostrant-li l camí amb el riu d'or que surt dels seus llavis. La persuasió es el seu sol poder, la convicció la seva policia. I Atenes arriba a esser la primera ciutat que hi ha hagut al món, baix aquest principat tutelar d'un home noble, que, pera no faltar-li res, fins era tant hermós de cos com d'ànima.

Aleshores l'Acropolis se corona de totes les meravelles de les arts humanes. El Partenon i les Propilees, el temple de la Victoria Aptera i l Erechteion s'alcen ensems. Per la primera i ultima vegada, desde que l món es món, la perfecció s realisa i la Bellesa absoluta apareix als ulls dels homes. La Ciutat se transforma en un immens obrador on diverses

coles d'amics artistes fonen i emmotllen el bronze, l'aram i la plata; tallen i esculpeixen el marbre i l'alabastre; cisellen l'ivori; incrusten l'or i les pedres precioses. I entre ells, com una evocació, s'eleva al cim d'un rocam, sobre un socol monumental, la Pallas Poliada, dominant la ciutat i tot el golf, veient-se de dues llegües mar endins i essent saludada pels mariners al retornar a l'hermosa Patria, quan ne divisen els reflexes lluminosos que l seu elm d'or llença a la serena atmosfera.

Ja hi ha tantes estatues com ciutadans. Aqoesta democracia aristocrata i anti-igualitaria premiava a cada un perpetuant-lo en pedra, en marbre, en alabastre, en bronze, en argent, i fins en or i en ivori; i el feia gran o petit i el posava en alt pedestal o damunt d'una senzilla base, en el centre de la ciutat, o en els jardins o en els afòres, segons eren els seus merits, sempre en correlació de lo que valia. Fins hi ha homes divins i entren al costat del déus en els temples. I s'eleven mils estatues als poetes, als proaistes, als filosops, als savis, als virtuosos, als estrategics, als heroes i a les persones hermoses, fins als atletes, però mai als

traficants. Ni Plutus ni l *vedell d'or* tenen estatua, que l fer guanys a Atenes no es pas cap merit.

I aquell poble adorador i ubriac de la Vida s'agita entorn d'un poble preciós d'estatues fetes a la seva imatge. Fidias es l'ànima d'aquest renaixement de la vida solidificada en sublims formes. Ell deslliura ls deus i els homes de l'encaixonament hieratic que comprimeix llur grandesa. Ja ls déus són humans, superhumans, i els homes, divins, super-divins. Les seves efigies són els tipos sublims de les forces i de les inteligencies eternes. Quan Fidies terminà la seva estatua del Zeus d'Olimpia, va demanar-li, davant de tot el poble, si estava content de la seva obra. I Zeus va consagrar-lo amb un llampec tant brillant, que tots van veure aquella estatua amb un esplendor com mai més ningú després la va veure, i el llamp que va iluminar cel i terra va sortir de la propria mà de l'estatua en el moment en que Fidias va tocar-la.

Polinyotos cobreix el Pecilos de frescos epics. L'antiga pintura monocroma sobre un fondo, s'anima de les coloracions magnifiques de la carn sana i robusta. Els antics heroes, pintats de

roig i plans com ninots d'ombres, trenquen les dures siluetes que les encarçaren i adopten formes i moviments grandiosos. L'art, deslliurat de les convencions del santuari, s'escampa esplendidament per tots els camins de l'ideal de la Vida.

I aquest sublim museu es al mateix temps ampla i ferma escola de l'esperit i de l'ànima. Davant del Partenó, Atenes construeix la seva immortal literatura i la seva filosofia, base forta de tota la cultura humana, tipo de tota ciencia i de tota noblesa. Herodot llegeix als Jocs Olimpics els nou llibres de la seva historia, que porten els noms de les nou Muses. Hipocrate extreu la Medicina dels *arcans* del temple i la forma a la llum de l'observació i de la naturalesa. Anaxagores concebeix una energia unica que de l'atom a l'estrella, a travers de tots els moviments i de les formes totes, inspira l'ordre de l'Univers i impulsa la producció de totes les coses. Democrit fixa l'experimentació i explica l'Univers am l'hipotesi de l'atom. I, pera que de tot hi hagi, fins hi ha un transfuga de la Filosofia, Socrates, que roda pels carrerons i les places amoinant als vianants am ses qüestions impertinents i fent pel

propri compte la policia de les ànimes.

¡Que n'es de sublim i d'hermosa aquesta Republica d'Atenes! Sembla presidida per les tres Gracies. El treball hi es un art; l'ensenyança, una iniciació facil i contenta a l'aire lliure; la Vida, una festa. Quan l'infant se desperta a la llum, es al sò de lires, i quan silabeja es am *La Iliada*. Els armoniosos discursos de l'Agora deslliguen sa llengua; les explicacions dels filosops formen son enteniment d'home; els petons de les hermoses li ensenyen a no envilir mai sos llavis. Se forma, sense adonar-sen, sense que li pesi la cultura, apte pera les funcions multiples que la Ciutat exigirà d'ell quan arribi a la plenitut de la força, prompte a prestar aquest jurament sublim dels Efebes a l'embraçar l'escut, al calar-se l'elm i empunyar l'espasa alçant-la enlaire:

«Jo

»*Mai deshonraré aquestes armes sagrades.*

»*Mai abandonaré aquell qui tingui al costat meu al combatre, sigui qui sigui.*

»*Mai deixaré de combatre pels déus*

hermosos i per la Patria forta, encara que siga sol contra un exercit.

»Mai consentiré que la Patria minvi. Sempre la deixaré superior i més gran de lo que vaig trobar-la. Conrear son culte, conrear la Bellesa i l'Intellecte, serà la meva religió per mentres visqui.

»I pera testimoni de tot invoco a Agraulé, Emgolios, Ares, Zeus, Thalo, Auxo i Egemone.

»I serà, si m deixen fer els déus de la Patria.»

Una dolça llibertat forma l'atmosfera. Sembla que surti de l'altar magnific de la Pietat, d'aquesta divinitat magnanima que sigles més tard els cristians envileixen fent-la lletja i plorosa. L'esclavitut no ho es a Atenes. Si a fòra es dura, allí es lleugera, i en surt tot el que té algun merit. L'esclau es sols un criat que va pels carrers i llocs publics lo mateix que l ciutadà; es un familiar del seu amo, del qual ha après la discreció i la cultura. Fins, si té gracia, discuteix i conversa amb el seu amo, i devegades el ben aconsella. A Atenes fins els animals hi sòn lliures. Els aucells vénen a picar a la mà o a cantar a la finestra de qui ls

dóna molles, i els gocos lladres al qui va mal vestit o brut.

Així l'Aticisme neix naturalment en aquesta terra, de la qual es la flor perfecta. Una mesura exquisida regeix la Ciutat, regnant per tot, desde les proporcions arquitecturals dels temples a les figures dels discursos i al pentinat i al vestit de les dònes. Damon, el mestre de Pericles, diu que si s desafinés la musica, fins les lleis de l'Estat se desequilibrarien. *«Mai poc!»* diu un orador atenià, i li respon l'Oracle de Delfos: *«Però, mai massa!»* Un gest fals, una actitut exagerada, un sò inarmonic, una vulgaritat o una bestiesa, fereix com una garrotada al poble reunit a l'Agora o al Teatre. Se desterra la flauta, suplint-la am la lira, perquè infla les galtes i fa fer ganyotes. L'aire es tant pur, tant intelectual, tant vibrant, que l'accent d'un barbre hi esgarrifa com un xiscle de dissonancia. Els ciutadans, quan se troben, no pronuncien un vot de salut, com els romans, sinó que es amb el nom de les Gracies als llavis que se saluden:—χαῖρε—se diuen. I els patricis no s'anomenen ni els *potents*, ni ls *rics*, ni ls *forts*, ni tant sols els *nobles*, no: se diuen *plens de gra-*

cia o *agradables*. «Nosaltres estimem la Bellesa sense luxe i el plaer sense mollesa», deia un dia Pericles en un discurs on feia un panegiric dels seus conciutadans, que era la seva corona de gloria. Un satrapa mitrat i xamarrat, tot refistolat de brodats d'or i pedres, que se l'escoltava, va demanar-li què calia pera esser atenià, i un del poble va respondre-li: «Ser proporcionat en tot, tenir talent i ser artista».

Atenes resplendeix a travers dels sigles amb una claretat divina. En aquest recó de terra classica que reconcentra l'intelecte i el cor del món, tot hi es: geni, bellesa, expansió i vida.

En aquest medi, doncs, es on comença l Teatre i on floreix Sofocles. El Teatre era una necessitat pública, una religió. El mateix nom que van donar-li ja ho indica, *Theatros*, això es, casa de Theus, palau de la divinitat suprema.

Sofocles succeeix a Eschyl: després del Titã, l'Home, més petit de talla, però més perfecte de forma. Es diferent i posterior, però no li es superior més que en la manera. El Titã sempre sobressurt a travers del temps malgrat sa rudesa.

Eschyl fou l'excepció prodigiosa del geni atic: Sofocles, la regla proporcionada. Es el representant d'aquesta raça elegida, el prototip de ses perfeccions de l'esperit, com el *Doriforos* de Policletes ho era de ses hermoses proporcions fisiques. Sa vida, quasi secular, omple tot el periode brillant d'Atenes.

Als setze anys fou elegit, per sa bellesa, pera conduir el chor d'adolescents que en les festes de la victoria de Salamina dançaren el Pœan, nusos, entorn dels trofeus apilats a la platja. Després representa un paper femení en una tragedia. I desde aquest moment els poetes i els atletes rivalisen en fortificar el seu cós i en educar la seva ànima. Als vinticinc anys compon sa primera tragedia: als noranta acaba l'ultima. Sempre era coronat, sempre guanyava l premi. Atenes li recompensà la seva *Antigona* fent-lo almirall de sa flota. I entre Pericles i Tucidides vencé ls Samis.

Sa mort fou com l'ultim resplendor d'un foc que s'extingeix. Va morir d'alegria després del seu darrer triomf en l'apoteosi d'una festa. Com el cigne d'una antiga faula, amb el seu darrer cant va abandonar la vida.

Sofocles millora notablement la tragedia. Descendint de les esferes de la mitologia als fets de la vida real, va fer de l'escena, com Eschyl, escola pràctica d'ensenyança humana. No es tant heroic ni tant simbolic com Eschyl. Els seus personatges, si bé ilustres, no revesteixen un caracter diví i no traspassen les condicions dels demés homes. Aquesta important innovació porta aparellada la molt natural d'augmentar el moviment i l'intriga, donant majors vols a l'episodi i fent del chor un element secundari, sense suprimir-lo del tot, però fent que tingués enllaç amb el tot, i no fos una part principal i aislada, com venia essent anteriorment. Els seus personatges parlen un llenguatge noble, idoni al caracter i paper que cascun fa.

L'antic ritual ordenava la trilogia: tres tragedies en una sola representació. Sofocles trenca aquest ordre. Cada drama seu té una vida propria. Inventa l *trilagonista*, aixamplant el cercle de l'acció i de l'emoció. A la farsa dorica hi afegeix la gracia jonica. Si ls heroes de Eschyl eren titànics, super-humans, els seus són humans, presos sobre l model dels atenesos, els seus contemporanis.

No maleeixen el·Destí, però reaccionen en contra d'ell. I si sucumbeixen, no es pas en sense haver posat en joc totes ses nobles facultats. Els déus ja no són implacables, sinó hermosos, així com Fidies acaba de revelar-los en ses sublims esculptures, resplendentes d'humanitat i d'hermosura.

Eschyl flestoma dels déus com d'uns tirans. En les tragedies de Sofocles l'home i els déus ja marxen més en harmonia. El déu es més just i l'home més piadós, i així s'harmonisen.

Del comble de tragedies que compongué ns en queden unicament unes set: *Edip, Ayax, Electra, Nemesis, Filoctete, Antigona* i *Les Traquinianes*.

Ocupem-nos especialment de l'*Edip Rei*, que es la més grossa i la més significativa.

En aquesta Atenes, a l'escriure Sofocles la seva tragedia, corria, entre altres, una antiga llegenda. D'Homer? D'Hesiod? Qui sab! Venia de temps llunyans, però l poble la contava com un fet que havés passat a la Beocia abans de la guerra de Troia.

Aquest conte, que corria de boca en boca, començava, com tots els antics con-

tes: *Una vegada era un rei...* i aquest rei se deia Edip, i era rei de Tebes. Era fill del rei anterior an ell, que s deia Laios, encara que ell res ne sabia. Quan ell va néixer, son pare va consultar l'Oracle, i aquest li digué que aquell noi, quan fóra gran, el mataria, se casaria am sa mare i engendraria una raça malehida.

Laios agafà l noi i l'entregà a un pastor pera que se l'endugués a la montanya i el fes perdre. El pastor no gosà matarlo i, lligant-lo pels peus, va deixar-lo penjat en una branca d'arbre, d'on va despenjar-lo un altre pastor. Aquest era del regne de Corinta, i, veient l'hermosura del noi, va portar-lo, amagant-lo, al rei d'aquesta ciutat, el qual desitjava tenir descendencia. El rei el rebé am gran alegria, va presentar-lo a la reina, va fer-se veure al poble que ella l'havia parit, i Edip va créixer en el palau real de Corinte creient-se fill d'aquell rei.

Però quan va ser ja home va voler saber el seu destí i va consultar l'Oracle, el qual li respongué que mataria son pare i que s casaria am sa mare, recorrent després el món tot cobert de sang i cego.

Tement no s complís la terrible profe-

cia, fugí de Corinte, de quals reis se creia fill. Al cap de temps, un dia, caminant, arribà a un camí estret, i aquest l'obstruía un carro en el qual, entre altres, hi anava un home alt, de cabells negres sembrats de plata. Ell volgué forçar el pas, i els del carro se li tiraren a sobre; però ell, més fort i més destre, va destruir-los. I, no deturant-se, continuà fent via. L'home del carro era Laios, el seu propri pare. Caminant caminant arribà a una montanya prop de la ciutat de Tebes, i allí li aparegué un monstre terrible que tenia l bust de dòna, el cos de lleó i les ales d'àliga. Era l'Esfinx, que devorava tots els viants que no entenien els seus enigmes; i, deturant Edip, va preguntar-li: «Quin es l'animal que camina am quatre potes al matí, am dues tot el dia, i am tres a la nit?» «L'home, — va respondre Edip, — perquè quan es petit va de quatre grapes, quan es gran camina am les dues cames, i quan es vell am les dues cames i el bastó en que s repenja.»

Aleshores l'Esfinx alçà l vol, i directament anà a enfonsar-se mar endintre. Així que arribà a Tebes fou rebut en triomf, i Creon, germà de la reina viuda,

Iocasta, li pregà que s casés amb ella i ocupés el trono de Laios.

Però una pesta terrible, al cap d'uns quants anys, desolà l regne. S'anà a Delfos a consultar l'Oracle, i aquest responguè que la pesta no passaria fins que sortís de la ciutat el matador del que havia ocupat el trono abans.

Edip jura descobrir qui es, i aleshores, després de fetes moltes investigacions, sab, amb horror, que l'home del carro que ell matà era son pare, i que la reina am qui s casà era sa mare. Aquesta, horroritzada, se penja, i ell se treu els ulls, i tot sagnant sen va a l'exil acompanyat solament de sa filla Antígona.

Veus-aquí la llegenda que Sofocles dramatisà sobre l'escena.

* * *

Qui es l'Edip? Quina significació simbolica enclou?

L'Edip es un personatge mitologic, una personificació del sol.

Els primitius Grecs, apenes despresos dels altres pobles arians que vivien en les elevades planures de l'alta Asia, veien la

Naturalesa, no com nosaltres els moderns, amb el cumul d'observacions i d'experimentacions recullides i seriades per la raó, que sens infiltrer ja desde l'infantesa i ensenyen am fórmules científiques quasi bé mecaniques, matemàtiques, no: els primitius Grecs, com els arians dels quals procedien, veien la Naturalesa com la veu el noi: la veien amb admiració i terror. Els compareixià sensible i viventa, creadora, ensems que actriu d'un drama etern, que recomençava tots els dies i totes les estacions. La llur ànima primitiva, però altament poetica, sols concebia l món a la seva imatge. Les forces elementaries li van aparèixer com sers semblants an ella, dotats de voluntat. Cada fenomen li semblà un prodigi, cada meteor, una persona; cada astre, cada llum, una divinitat.

Nosaltres, instruits per la Ciencia acumulada dels sigles, calculem els fenomens naturals, i, sabem que estan encadenats, regits, per relacions, per lleis determinades. L'home antic suposava que la Naturalesa tenia passions i sentiments com l'home, amor i odi, i, així com nosaltres estem segurs que demà sortirà l sol, l'home primitiu tant sols en tenia l'esperança

i pensava que podia succeir ben bé que no sortís, ja fos per la voluntat propria, ja perquè algun altre ser sobrenatural l'aturés. Cada aparició de l'auba era, per ell, un miracle; cada posta de sol, la mort de l'astre; cada sortida, un nou naixement de les entranyes de sa mare la terra.

Llarg seria enumerar la serie de personificacions a que l drama eternal de la Naturalesa va donar lloc, am les seves corresponents llegendes: sols direm que a Grecia, desde ls temps més primitius, aquestes van pendre forma humana, tant que varen donar assumptes, a més de l'art dramatic, a l'esculptura i a l'estatuaria. Apol era l sol en quant ilumina la Creació i els homes; Dionissos era l sol en quant dóna vida a la Terra, la feconda, en fa sortir la vinya i els raims amb el vi, que es la seva propria sang; Hercul es el sol quan dóna força, el sol militant contra la forta nuvolada, contra ls monstres de l'aire. La Hidra que ell am la seva maça aixafa i que atravessa am les seves aurees fletxes, que són els seus raigs, es l'espessa boira. I així d'altres.

Edip... què es, doncs, Edip? Es una personificació del sol, encara asiatica, que, entrada a Grecia, va pendre còs, com

si fos una persona humana, i que més tard, perdut ja l sentit mitologic pera ls no iniciats en els misteris d'Eleusis, va donar lloc a l'historia del desgraciat rei de Tebes que Sofocles presenta en son drama.

Avançant els temps, el sol se quedà sol, brillant en el cel, i la llegenda començà a pendre vida sobre la terra.

Segons els primitius arians, el Sol, com hem dit, neix de la Terra i del Vespre. La Terra es la seva mare, el Vespre, gris del seu color negre i del blanc d'argent de les estrelles, es el seu pare; i el Sol, al matí, mata l seu pare, que desapareix, i s'alça tot rogenc de sang, amb els peus inflats encara del llarg camí que ha fet, embotornats del vapor de la mare Terra. Edip vol dir això: peus inflats.

I aquest Edip, es dir, el Sol, ilumina i salva la Terra, que es sa mare, i es casa amb ella, puix am sos ardents raigs la feconda i li fa produir les flors, els fruits, els aucells que canten en l'aire, els peixos que neden dins les aigües, i els demés animals que neixen en la terra.

Més aquest incest té l seu castic, i el Sol, al veure lo que ha fet, ell mateix sen va a l'exil de l'obscuritat, allí ont es son pare, am les ombres, sense ulls pera

veure-hi, escampant la sang, que es la rojor dels nuvols, deixant sa mare com morta, a l'arribar la nit am les tenebres. I cada dia recomença l'eternal drama.

En el camí Edip va trobar l'Esfinx, i aquesta es la nuvolada misteriosa i enigmatica que li privava l pas; la seva veu, que sols els déus entenien, era l tro que rondina, veu incomprensible pera l'home, el qual devora amb el llamp quan no l'entén i no sab guardar-se d'ella.

Sofocles, al trobar la llegenda, asiatica d'origen, ja completament humanisada a Grecia, va posar-la magistralment sobre l'escena.

Aquest geni, a pesar de presentar-la baix la forma humana, li deixa tota la fatalitat asiatica, que no es més que la regularitat ineludible dels elements, soferta i acceptada am terror per l'home. El Sol no es lliure d'anar-sen o no anar-sen a la posta, de restar més temps am la seva esposa la mare Terra. Comès el crim, fatalment té de fer-se cego, llençar la sang, perdre la llum i anar-sen a l'exil, al tramontar l'occidental montanya.

Eschyl, el dramaturg anterior a Sofocles, s'insobordinava contra ls déus, que

ell creia fills de l'Asia barbre. Antic soldat de Marathon i Salamina, havent combatut els asiatics, en les taules del teatre combatia també les llurs personificacions supersticioses que treien la llibertat a l'home; i l'home que ell presentava era heroic, no abdicava mai, davant de la divinitat, son franc voler; i si ls déus el vencien, abans de caure protestava prefetisant uo dia la llur caiguda. Així Prometeu, tot lligat de cadenes, s'encara am Zeus i li prediu la seva mort, perquè tot passa, fins els déus.

Però Sofocles es un esperit religiós tot impregnat de les tendencies d'Asia, encara que amb el cor d'atenià. Així, els seus homes acaten els déus, i els seus déus, al cap i la fi, tots fan justicia. Eschyl ensenyava la llibertat i l'heroisme; Sofocles, la pietat augusta.

Les grans liniacions de la llegenda d'Edip eren ja fixades quan Sofocles l'agafà pera transportar-la a l'escena. El marbre estava ja tallat, l'esboç llest: ell en va treure l baix relleu d'incomparable hermosura. L'obra mestra que n va sortir es grandiosa, per l'interès patetic que inspira, per l'ambient de solemnitat que l'ompla.

L'enguinia hi es creixent, l'esperança defalleix, el cor s'ofega i l'augment de terror arriba a lo increible. Res hi ha d'immobil. L'acció s desenrotlla en una pendent per on davalla l'heroe fatalment fins a caure a l'abim.

Té una acció que atreu i espanta. L'enigma que agita a Edip divaga, murmura, com el tro llunyà que va acostant-se, fins que al fi esclata, enfonsant-lo en un precipici que està vessant de sang i de llagrimes.

Les exposicions de Sofocles són uniques. Especialment en aquesta hi ha una mena de real grandesa, en la manera com ell ens presenta l'escena primera. El primer quadro es d'una majestat incomparable, es dramaticament escultural: sembla que l'hagués compost el propri Fidias. Una pesta que exhala la cólera d'un déu devasta Tebes. Mata ls animals i els homes, destrueix la llevor dels mortals en les entranyes de les mares, els infants agafats en els pits. Els morts omplen els carrers i les places; la ciutat ressona i l'aire es ple de pregaries i gemecs. La trompeta funeraria, la planyidera asiatica, tot ho entristeixen. La gent se prosterna, plorant, davant dels altars.

La fumera de l'encens enterboleix l'atmosfera.

Tota una munió de vells, de nois, de joves, de mares desconsolades, conduits pel gran sacerdot del déu suprem, de Zeus, agitant branques d'olivera, se para davant del palau del rei. Vénen a demanar-li ajuda, la salut si pot ser, que ls la dongui, ell que va deslliurar-los de la passada calamitat de l'Esfinx. Es un poble fidel, que en sa desgracia invoca un rei paternal. Edip surt a la porta del palau a dalt de la graonada, majestuós, com un déu que s disposa baixar del seu temple pera dispensar els seus beneficis a la terra.

Parla amb el gran sacerdot i li respon amb una compassió magnanima. Totes les seves paraules donen fe de l'alt preu que ell té de si mateix, la conciencia d'un ple amor, d'una gran prudencia i d'una vigilancia infadigable, tot en favor del seu poble. Tot lo que podia fer ja ho ha fet: era saber la causa de la pesta. Ha enviat el seu cunyat Creon al temple de Delfos a consultar l'Oracle. I el poble l'encensa, al mateix temps que li prega. Pera fer sentir més lo profon de la fatal desgracia, Sofocles ens ha presentat l'Edip-rei en lo més alt de sa gloria i de sa bondat, com

el geni adorat de la ciutat entera. Així, caient de lo alt de son palau i de sa gloria, la caiguda resulta molt més fonda i més patetica.

Creon arriba de Delfos, i aquí l drama comença. La resposta del déu es un terrible enigma: la pesta continuarà desolant Tebes mentres tinga en son territori l'assessí desconegut del passat rei Laios. Aquestes paraules són com el punt negre de l'horitzó quan una tempestat llunyana s prepara. Edip prega al poble que li digui l nom de l'assessí, prometent que ell venjarà Laios com si fos son pare: sembla que ell mateix se fulmini l'anatema. Vol saber qui es, i envia a buscar a Tiresies, un cego clarivident, centenari set vegades, quals ulls tancats veuen el passat i el pervindre. Res més solemnial que l'aparició d'aquest profeta. Edip l'interroga i Tiresies no vol respondre; unicament maleeix la seva clarividencia: tant crudel i horrible es lo que veu. Sols respon per paraules molt fosques. Edip s'enfada, i dels precs passa a les injuries i als manaments. «No soc subdit teu, — li respon Tiresies, — sinó d'Apol.» Té pietat del rei i no vol pas revelar-li sa gran dissort.

Edip se descomposa, l'acusa de còmplice en l'assessinat de Laios, i, «si no fossis cego, — li diu, — jo m pensaria que tu l'havies mort». Aleshores el vell parla: «Desde avui — li respon — no m parlis ni a mi ni a cap de Tebes, perquè tu ets l'impiu que afligeix la ciutat. Tu ignores l'infamia en la qual vius amb els que més estimes; poc sabs lo grossa que es la teva desgracia!»

Edip no pot, no vol creure lo que li diu el vell profeta. Se pensa que la seva visió es una mentida combinada am Creon, el seu cunyat, que ha portat la resposta de l'Oracle, pera destronar-lo, i fa treure a Tiresies de la vila, el qual s'allunya maleint-lo i amenaçant-lo encara.

Més les paraules del cego han emmetzinat el cor del rei, i se dirigeix contra Creon perquè ha sobornat l'auguri, i el desterra. Iocasta vol calmar-lo i li diu que Laios, el seu primer marit, va esser mort per uns lladres en el punt aont un camí se parteix en tres.

El primer dubte li entra al cor, en lloc de calmar-lo. Aleshores se recorda que temps passat, prop del congost de la Focida, en un semblant lloc va matar un home que li disputava l pas amb el seu

carruatge. Sols se diu que hi ha un que sab com va passar la cosa, un pastor, i Edip mana buscar-lo. Edip se calma perquè pensa que ell es el fill del rei i de la reina de Corinte, i acusa ls profetes de mentiders. Sofocles aquí s complau en presentar Iocasta ajudant a Edip a burlar-se dels oracles, en el mateix moment que ses prediccions van a complir-se. Apenes acaba de riure-s de la vanitat de les profecies, la veritat surt brillant d'entre ls sarcasmes com un llamp d'entre ls nuvols.

Un missatger arriba anunciant la mort del rei de Corinte, de Polibi, que Edip creu son pare, i aleshores, ja tranquil, torna a esclatar obertament sa rialla, acompanyat de Iocasta. Però, de sobte, un mot del missatger li ofega a la gola l riure i li glaça l cor d'espant. El rei de Corinte no era son pare. Ell va recullir Edip sent un infant, a Citeron, on l'havia deixat un pastor subdit de Laios. Ell mateix va despenjar-lo d'un arbre. Aquesta revelació tremenda es com un llamp que tot ho encén i devora.

Iocasta s'espanta, veu que l seu marit es el seu fill, l'assessí del seu primer home, i fuig cridant, esparverada.

Edip se resisteix a creure la veritat que ja ha vist sa mare; la ceguera del seu esperit preludía la dels seus ulls, i pensa que la reina s'ha espantat al saber que ell no era de sang real. Què hi fa? Ell mateix se glorifica de ser el fill de la fortuna: pot-ser es el fill d'un déu i d'una nimfa. Per fi arriba l'altre pastor, l'enviat a buscar a la montanya, el missatger el reconeix; es aquell home que va deixar penjat el noi a l'arbre. Edip l'interroga, i ell vol negar la veritat, però al fi confessa. Alesbores Edip bo comprèn tot: ell es el fill de Laios. Ell ha mort son pare. Iocasta, de la qual té fills, es sa mare, i fuig a dins del palau, cridant am crits que commouen les entranyes de tot el poble. El chor entona una melancolica elegia, i un soldat que surt del palau conta al poble que l'expiació imposada pels déus acaba de complir-se.

Edip ha trobat Iocasta que s'ha penjat ella mateixa, i, prenent-li una agulla d'or del pentinat, s'ha tret amb ella'ls ulls enfonsant-la dues vegades en ses orbites.

El cel s'enrogeix. El sol va a pondre-s. A dalt de la graonada apareix l'augusta victima de la Fatalitat, la cara i la tuni-

ca plena de la sang que raja de ses parpelles. Res de més imponent ni de més solemnial: un terror sagrat s'ampara del chor. Aquell rei tant soperb abans, ja baixa am l'humilitat d'un pobre. La pietat del chor el commou amb una clemencia magnanima. Ja obeeix lo que li mana Creon. Solament, tremolant, li demana que li deixi abraçar les seves filles, i quan les té abraçades plora sobre l seu oprobi, i sen va, sense que ningú l deturi, acompanyat tant sols d'Antigona, per deslliurar així Tebes de la pesta i pera que s complcixi del tot la profecia.

Tal es la manera com el gran Sofocles, am versos grandiosos per la rima i l'harmonia, ens presenta la llegenda de l'Edip rei, revindicant-lo després en l'*Edip a Colonna*.

I aquesta grandesa artistica, aquesta harmonia, va revestida d'una forma perfeta. L'estil de Sofocles es la bellesa unida a la naturalitat. Res de les complicades i luxoses brodadures orientals. Sofocles no usa les vestidures xamarrades i refistolades dels Satrapes de Persia: en ses obres sens presenta nu, i les seves formes són sublims, divines.

EURIPIDES

Conta una antiga llegenda del Rhin que an en Faust, una nit serena d'estiu que la lluna ho banyava tot d'una claror melancolicament voluptuosa, se li va aparèixer, en mig d'un jardí de flors luxuriantes, la bella Helena, i que ell, foll d'amor i ple de vida, tant com estava ple de ciencia, va córrer envers ella i va abraçar-la. En aquest moment, del campanar de la catedral de Mainz van caure les dotze. I Faust, al sentir la primera batallada, dirigint la vista a l'espai, va cridar: «Atura-t, temps! Para-t, hora, que ets perfeta!»

Així hauria exclamat jo si m'hagués trobat a Atenes quan Kronos va marcar l'entrada d'Euripides. L'hora era per-

feta. Lo que va venir oo podia ja esser més que decadencia.

«Atura-t, arquitectura d'Ictinos! Atura-t, esculptura de Fidias, pintura d'Apeles! Atura-t, filosofía de Democrit! Tragedies de Sofocles, comedies d'Aristofanes, atureu-vos, que sou perfetes!»

Però si les obres d'art són eternes, l'Art no pot restar immobil, com tot en la vida. Les formes, desenrotllant-se i oodrint-se, se descomponeo; arribat ja a la Bellesa pura, l'Art s'altera a l'enriquir-se. La complexitat succeeix a l'unitat, els acords variats destrueixen la melodia am les dissonancies que ells arrastren. Els refinaments del moderoisme perjudiquen l'esperit mascle. Les savies complicacions, les habilitats retoriques, les ponderades regles de la gramatica, immobilisen l'ingenuitat espontania. La vida fuig dela empresonaments i dels llaços, encara que aquests siguin d'or i plena de guarniments.

Quao la columna dorica farceix son capitell de l'acant escarolat de Corinte, les sublims proporcions totals s'amaguen. Quan l'habil cisell de Lyssippos detalla i atormenta ls tranquils marbres, les estatues se tornen nervioses i ja retorcen els

seus braços entortolligats per les serps de la decadencia. Falta que Euripides vingui i pertorbi l teatre fort d'Eschyl i el teatre perfet de Sofocles, pera obrir-lo a les supersticions turbulentes. Es precís que l public, que era poble, ell el converteixi en *plebs*, en xurma, pera que uns quants sigles més tard pugui regnar per sobre de les masses ja amoltonades el Xristos.

Euripides, que es quasi contemporani de Sofocles i contemporani del tot d'Aristofanes, sembla que l separi d'ells molt més d'un sigle. En aquesta vida rapida i brillant d'Atenes, quinze anys d'interval entre l naixement d'ell i el de Sofocles basten pera que ell pugui iniciar una decadencia. Ell es el que tanca la grandesa d'Atenes. A l'aparèixer ell, els heroes sen van i venen els demagogs i els sofistes. L'antiga religió es desarrelada de la propria terra, de la Patria. La sublim Pallas Atenea, Diki i el propri Zeus, palideixen i s'esfumen a l'entrar en escena ls déus fills de l'Asia, déus de mort i de martiri, d'expiació i d'orgia. La farum del vi que porten i el fum de l'encens i la mirra, asfixia i desvaneix an els déus hermosos i serens de Grecia.

Ja ls filosops prenen davant dels déus l'actitut d'Edip davant de l'Esfinx terrible. De tant qüestionar-los, la filosofia s torna dialectica, i amb els seus recargolaments subtils els mata. Buscant l'enigma de la divina essencia, els déus se li evaporen. Sofocles, digne fill de raça noble, que havia vist, essent noi, el triomf dels Atenians sobre dels Medes; que am l'hermosa nuditat del Gimnas, i lluint ses belles formes, havia cantat davant de la mar blava, trepitjant trofeus asiatics, l'himne de la victoria de Salamina; personifica la Grecia ideal, model de tota perfecció humana. Euripides, fill d'un taverner i d'una bruixa que venia potingues, atleta bandarra, repartidor de cops de puny quan era jove, retoric am Prodicos, extrany deixeble d'Anaxagores i company de Socrates, representa ja l'Atenes inquieta, l'Atenes pertorbada per les demagogies ordinaries, embrutida per les religions absolutistes i terrorifiques de l'Asia, preparada a tota tirania. Sembla que no siguin del mateix planeta, am tot i viure en una ciutat mateixa.

La vida d'Euripides no té ni la grandiositat heroica de la vida d'Eschyl, ni la bellesa serena de la vida de Sofocles.

Eschyl combat en el teatre, com a Maraton i a Salamina. Ni Zeus l'espanta. Sofocles va triomfar vint vegades en el teatre, i un cop, essent almirall, va vèncer als Samis.

A travers de l'obscuritat de la vida d'Euripides s'hi descobreix un home de la plebe. La seva existencia ha estat objecte de lluites sense grandesa, de disputes i terrabastalls domestics. La gloria li arriba tard, i encara tota tacada am la vinassa de les tavernes. Cinc de les seves tragedies, de les setanta-cinc que n tenia, cinc solament li foren coronades, més no am llorers, sinó am pampols. Moltes vegades el poble culte d'Atenes va fer parar la representació dels seus drames. Tots els bons ciutadans, tots els lliberals, els aristarquics, se varen declarar en contra d'ell: ben clar ens ho diuen les genials satires d'Aristofanes.

Euripides, després d'una joventut turbulenta i dissipada, va casar-se, i repudià la dòna; casat per segona vegada, la dòna no va poder sofrir-lo. D'aquí la seva rabia contra d'elles. Un dia un va dir a Sofocles: «Euripides, com avorreix les dònes!» «En l'escena, — va respondre Sofocles, — i en acabat va a buscar-les al

Gineceu.» Rodava sol i ple de misantropia, pera escriure les seves tragedies se n'anava a Salamina i se ficava en un antre selvatge tot intrincat, ple de tenebres. I allí, a l'esmortuida llum d'una llantia, meditava i escrivia. Un epigrama d'Axandre d'Etolia ns pinta la seva fesomia com trista i seca. «El deixeble del vell Anaxagores — diu — me sembla intractable i ferotge; no es amic del riure, i ni tant sols el mateix vi l'alegra. I si lo que escriu, devegades té la dolçor de la mèl, es d'una atracció pèrfida com la veu de les sirenes.»

A seixanta-vuit anys sen va d'Atenes i se retira a Pella, cridat allà per Archelaos, rei de Macedonia, predecessor de Filipus, que s rodejava de filosops i poetes d'Atenes pera civilisar el seu poble, encara mig barbre. Més tard el gran Alexandre dirà dels Atenians que formen en ses legions, que semblen esperits purs en mig de remats de besties.

Archelaos va prodigar les seves dadives i els honors a Euripides. Peró aquest, un cop arribat a esser el favorit del despota, com si l'esperit se li hagués quedat a Atenes a l'anar-sen, ja no va produir res. Sols li va quedar el caracter, putiner

i crudel fins a la repugnancia. Aristotil conta que un patge de nom Decamenicos, havent tirat en cara a Euripides la fetor de la seva boca i la bruticia de la seva figura, Archelaos, a instancies del seu privat, va entregar-li l jove, i Euripides el féu fuetejar fins que la sang va rajar-li i la pell li va caure a troços; venjança indigna d'un fill de la lliure Atenes. En ell va'esbravar sa rabia contra tots els poetes que atacaven ses torpeses. Pot-ser va esser el propri Aristofanes qui ell va voler flagellar sobre l'esquena del pobre noi macedonic.

Ben car pagà Archelaos l'haver-lo entregat lligat a Euripides. Decamenicos, sis anys més tard, i ja essent tot un home, matà al tirà en una cacera. I diuen que exclamà, tot llençant la fletxa de l'arc: «Així s cacen les feres!» En quant a Euripides, quan això va passar, ja feia un any que havia tingut una mort horrible. Va esser despedaçat per una manada de goços que rodaven per les montanyes d'Epiros. I la llegenda, inspirant-se en les Bacants i en els miracles de les Dionisiaques, va transformar en dònes els goços, dònes furioses contra l'insultador de llur sexe. Les despulles d'Euripides foren

enterrades a Pella, i el llamp caigué tres vegades sobre la seva tomba. Els déus olímpics van marcar així la fi del corruptor d'Atenes.

Si se sab el lloc de la mort, el lloc del naixement d'Eurípides s'ignora. Com a dramaturc va fer donar un pas més a la tragedia, però un pas endarrera. Es veritat que va complicar l'acció i li augmentà l'importancia, mimvant el chor encara més que Sofocles; però, posant proleg al drama tragic, en el que s'explica al public l'assumpte de lo que va a veure, va rebaixar-lo, perquè tal novetat no constitueix certament una millora. Va fer-se notable sobre tot en ses violentes critiques contra les dònes, a les que odiava d'una manera especial, odi que li valgué lo que ja hem dit que la tradició conta de la mort d'ell. El teatre d'Eurípides se distingeix del de Sofocles perquè l primer representa a l'home tal com es en sa accepció més baixa, en tant que Sofocles el pinta tal com deu esser. Els personatges d'Eurípides estan subjectes a totes les passions desenfrenades, tal com les inspira l'estat d'una naturalesa barbre, no corretgides per l'educació i les idees.

Quan de les tragedies de Sofocles un passa a les d'Euripides, sembla com si de l'Acropolis coberta de monumentals edificis i d'imatges divines, se baixés als fangosos carrerons del Pireu, aont us aixorden els crits de les disputes i les inarmoniques canturies dels mariners ubriacs que arriben de Fenicia. Un baf de vi, una fetor de bruticia i de resines socarrimades omplen de fum i empesten l'atmosfera. L'ideal s'apaga i els déus palideixen. Aquests déus grecs, tant colossals amb Eschyl, tant vivents am Sofocles, ja no són més que unes ombres. Floten amb un crepuscle disolvent entre la filosofia dels cosmolecs, que se va, i les religions de mort que arriben. El poeta ha perdut el sentit dels hermosos déus de Grecia. Ja no sab lo que simbolisen, lo que signifiquen, de lo que són augustes formes, quina es la seva ànima. Si is posa en escena, són com a comparses del prolec i de l'epilec. El *Deus ex machina* va sortir dels bastidors d'Euripides. Aquest brut, que fa l panegiric terrorific del Bacus asiatic que s'imposa pel vi, per la crudeltat i pels miracles, tira en cara als immortals helenics crims llegendaris, dels quals ell ne desconeix

completament l'alt sentit simbolic. I tot en nom de la virtut, en nom de la moral. Sols les prediquen aquells que no n tenen.

Es un esceptic de la religió d'Atenes, però es un fanatic de les religions asiatiques. Ell ataca ls déus am la rialla mofeta, i desnaturalisa les tradicions poetiques del paganisme. Les examina a la llum d'una raó freda, sense veure-n la bellesa, o les complica d'intrigues romantiques, i els hi substitueix desenllaços arbitraris. Semblen un *palimpseste* mentider, en el qual s'hi troben de tant en tant troços de verdadera historia aplicats a un conte apocrif. Egistus, en *L'Electra*, obliga a la filla d'Agamemnon, pera envilir-la, a que s casi amb un pagesot dels afòres de Mycenes. Un matrimoni de comedia desenllaça en l'Orestes el terrible conflicte del seu parricidi. Menelau, segons Euripides, no va portar de Troia més que un espectre aeri, que s desvaneix en l'aire quan ell va trobar a Egipte l'Helena veritable. Les trames mitologiques, sagrades com el vel del santuari de Pallas, desapareixen sota aquestes brodadures arbitraries.

Ja la mitologia no es més que una

fantasmagoria de teatre, que un pot fer i desfer al seu gust. Quan se comparen els personatges d'Eurípides amb els de Sofocles i d'Eschyl, aquells resulten nanos i magres. Tot en ells minva: la dignitat, la noblesa, la virtut, la poesia; fins el mal consisteix en una mena de venjança petita. Eurípides rebaixa ls heroes epics a l'alçada del més minço dels seus contemporanis. Si afecten esser grans, se veu que ho són gracies a les seves altes soles de fusta. Els seus mantells reials són de *guardarropía;* les passions mesquines que ell els presta, són dignes de menestrals o de gent baixa. Un diria que són semi-déus que han plantat botiga. Ja no lluiten contra l *Fatum* amb energia mascle: sols el sofreixen amb impotenta rabia com esclaus que brinquen, mentres brunzeix sobre llurs caps el fuet de l'amo. Les seves declamacions patetiques sols commouen les fibres més infimes de l'emoció humana. Més que pietat, causen fastic. Els seus vells, quan se lamenten, rapapiegen; els seus personatges, quan sucombeixen, se desplomen plens de llagrimes, i de tant que s planyen ja no són de plànyer.

I si no valen res com heroes, com

intelectuals no són més que uns retorics. Eurípides els ha fet anar a estudi amb els sofistes, abans de fer-los entrar en escena. Tant si són a Argos com a Tebas, a la muralla com al camp de batalla, tots són una colla de xerraires. El seu Jason i el seu Teseu podrien haver donat lliçons de xerrameca a Gorgias. Fins troba sofismes pera justificar els crims més horrorosos. Així Orestes se disculpa d'haver mort a sa mare, dient que la dòna es com la terra que reb la llevor, i que lo important es sols el pare, perquè sense ell no hi ha fills. «I, sense mare, qui fóra, infame Eurípides?», li va cridar en ple teatre una veu indignada. Té tals sentencies, que la tirania se les va apropriar com a maximes. «Val la pena de cometre una injusticia pera arribar a obtenir l'Imperi. Després ja s pot esser just.» I Cesar repetirà més tard a Roma aquest vers pera justificar-se. Fins té mots tant hipocrites que semblen dels que en el sigle XVII inventaren els casuistes. «La boca ha jurat, més l'esperit no s'ha compromès a re», diu un personatge seu, deixant veure ja a travers de la seva careta la futura cara jesuitica d'Escobar o de Molinos.

La decadencia del chor es també la decadencia de la Tragedia. El chor en Eschyl i en Sofocles era la conciencia viva, l'ànima forta d'Atenes que hi palpitava. Era l'ideal, per sobre de les passions i de les lluites. Més el chor d'Euripides ja no exerceix aquesta funció noble. Escolta ls projectes perversos, la confessió dels crims que van a preparar-se i sen fa complis.

En tot lo que portem dit no volem pas dir que Euripides no fos un poeta gros: inferior en tot a Eschyl i a Sofocles, es el tragic tercer d'Atenes. Sembla a Padassos, el tercer cavall del carro d'Aquiles, que no era pas de sang divina com els dos altres, Xanthos y Balios; però quan estava enganxat, am més o menys impuls, i encara que tirant cosses, també tirava l carro.

Pera acabar, direm que amb ell la multitut puja a les taules. L'home vulgar s'hi troba, am tots els seus defalliments i petiteses. I una pila de sentiments menors fan irrupció en l'escena, preludiant l'art populatxer de les multituts plebeies. Ja hi ha molt i de tot en el Teatre. Ja pot ben riure-sen el gran Aristofanes.

ARISTOFANES

Al mateix temps que s'arrela la tragedia, en el teatre de Dionissos puja a les taules la *Satira* i es trasforma en *Comedia*. L'escena realçada sobre la qual la Comedia apareix, a Atenes, no posa cap fre a sa llibertat originaria. Al contrari: el desvergonyiment es la seva regla, l'exageració sa llei. Aquell empostiçat s'aixeca pera l'esbojarrament, com la taula del festí pera l'orgia. Els seus personatges són mascares agegantades per enormes caretes, que cobreixen com celades am grosses viseres els caps dels actors. Sos visatges, fixes i exagerats, suprimeixen tota gradació: són caricatures esculpturals. De cada vici sols retraten la ganyota distintiva o dominant. Cada

tipo continúa immobil de la primera a l'ultima escena. La mascara es l'ensenya grotesca del personatge. I, ademés de la careta, els comediants augmenten llur talla am coturns, am calçats alts de groixudes soles de fusta; bomben i alcen llurs pits, inflen llurs ventres, geperudegen llurs esquenes o les aixamplen; segons el tipo modelen els llurs cossos. I la llur veu augmenta a l'unissò d'aqueixes enormitats fantastiques. Am llengüetes de metall, la veu sembla l sò d'una bocina, o un xiulet, segons els casos. Sols amb aqueixes gorges d'aram se podia dominar un public que tenia expansions aixordadores, amb espetecs de tempestat desfeta.

I en això arriba l geni creador de la Comedia.

La Comedia, en aquest periode, sols va tenir un sol, però notabilissim representant en Aristofanes. N'hi hagué d'altres d'anteriors i de posteriors, com Crates, Eupolis, Cratinos, etc.; però d'ells sols sabem el nom, per lo que ns cenyirem a parlar sols d'Aristofanes, que fou contemporani de Sofocles i d'Euripides. El gran talent d'aquest autor comic consisteix en presentar les coses pel llur costat ridicol. Els seus assumptes estan presos de

la politica, de la critica literaria i de la filosofia. La sal atica està escampada a mans plenes en totes les seves comedies, que senen massa fortes pera ls nostres dies, donada la cruesa del llenguatge i les obscenitats que contenen. En *Les Granotes* critica ls literats del seu temps, Euripides sobre tot, creient-se que això féu determinar al gran tragic a sortir d'Atenes. Ademés d'aquestes tenim completes *Els Nuvols, Les Vespes, Els Cavallers, Els Acarnians, Socrates i els Sofistes, Lisistrata*, etc.

Aristofanes, d'aqueixa gegantomaquia que acabem de descriure, d'aqueixa mascarada satirica, sense composició regular, sense solta ni volta, mullada encara amb el vi de la bacanal, va saber-ne treure obres mestres. Al seu impuls aquest caos s'ordena, apareixen formes d'una meravellosa poesia, armonisa l xivarri, de la bogeria fa sorgir la raó. Am les colossals caretes ens fa sentir sobre la Terra l'inextingible rialla dels déus olimpics.

Aristofanes era abans que tot un atenià en el verdader sentit de la paraula, un ciutadà viril i lliberal que combatia tot lo que pogués produir la destrucció de la seva república. Mort Pericles, Ate-

nes va perdre l seu fre i la seva regla. El nombre va destronar l'inteligencia. La llibertat minva. L'igualtat se presenta. A combatre això s dirigeix el seu plan estratègic, cobert per sa exuberant fantasia. Les seves mascarades tenen un ordre com si fossin falanges. Tots els seus personatges, homes o déus, besties o fantasmes, símbols o realitats, tots se llencen contra la mateixa colla d'adversaris enemics de la patria, els innovadors malsans de l'antiga Atenes, els retorics, els sofistes, Socrates, Euripides, els demagogs; en una paraula, tots els farauts dels déus i de les costums absolutistes d'Asia, dels déus de mort, dels déus lletjos i de les turbes igualitaries i amb instints d'esclaus. A tots aquests putiners, a tota aquesta faramalla de bretols, els persegueix el gran poeta baix totes les formes, agressió directa o alusió simbolica, lo mateix a Socrates que a Cleon, que al propri Demos.

A fuetades llicencia la soldadesca partidaria de la guerra. Els igualitaris els ridiculisa mostrant-los llur utopia social conduint a una promiscuitat barata i injusta. Llença un eixam d'abelles sobre ls jutges venals i mercenaris. Acu-

mula ls nuvols com una tempestat sobre la casa de Socrates, i fins baixa als inferns pera descoronar a Euripides.

Aristofanes era, abans de tot, un bon atenià de l'epoca heroica; veia caure la Patria a la ruïna, i va fer retronar la seva rialla com un crit d'alarma. Aquest esbojarrat era un savi i un gran patrici: hi veia desde molt alt, i hi veia lluny. Desde l'Acropoli va veure venir ja l déu trist i crudel de l'Etat Mitja, el déu mort que regnaria més tard sobre l'aplanament de l'individu. Així ls seus cops de tralla van cinglar totes les disposicions decadentes, totes les macules d'esclavitut de la xurma de la Grecia. I a cada marca que ell va fer, a cada cinglada, un perill mortal, un rebaixament humà, més tard, n'ha sortit, donant la raó a la seva clarividencia. I si l'Humanitat ara s remonta, es contradint lo que ell va contradir, combatent lo que ell va combatre i seguint la seva alta inspiració de Llibertat i de Vida. Gracies, Aristofanes! Al cap de vintiquatre sigles tu ns ensenyes encara l'alt camí de la dignitat humana!

Aquesta lluita dramatica s precisa per la *parabase*. A la meitat de la peça, el chor, que fins aleshores estava agrupat

entre l'ara baquica i l'escenari, desfila a lo llarc del teatre i se coloca com en linia de batalla davant de la graderia del public. El dialeg escenic para: ha arribat l'entreacte. Llavors el Corifeu s'avança sortint del rengle del chor envers el public i dirigeix an aquest la *parabase*. La *parabase* era una especie d'arenga en que l poeta descobria l seu pensament. Davant per davant del poble li explicava l sentit de la seva obra El Teatre venia a esser una tribuna en els entreactes; l'histrió, un orador. Així apostrofava directament els seus contraris, marcant els darts amb el seu propri nom, com aquell arquer grec que firmà la fletxa am la qual buidà un ull a un rei persa.

Aristofanes hi està magnific en les seves *parabases*. Agafa per la barba a Demos i li diu lo que té en el seu cor, desfogant-se de tot lo que hi porta a dintre, ses acusacions, sos ressentiments, sa compassió, ses supliques; i li mostra la seva imbecilitat i sa inepcia. Entre dugues escenes d'*Els Acarnians* pren un casc abonyegat a Marathon i a Platea, i capta pels invalids, pels heroics veterans que pateixen miseria. En *Els Cavallers* tira en cara a Atenes sa ingratitut envers els seus antics

poetes, mostrant-li l vell Cratinos quasi centenari, abans llorejat en totes les ciutats de Grecia, arrossegant el seu esquetxat mantell per carrers i places, quedant-li sols sos gloriosos llorers i sa lira muda. En una altra obra s'aixeca, com damunt d'un pedestal, rebatent als seus peus Cleon, el demagog totpoderós, com l'Apol Pythio trepitjant el malefic monstre que acaba d'aixafar. En una altra avergonyeix el Jurat del premi que li refusà, i am mà atrevida se cenyeix la corona, de la qual no l consideraren digne.

Però, a més de bon patrici i gran polemista, Aristofanes es un poeta incomparable, d'una mobilitat infinida, d'una imaginació meravellosa, agrupant tots els efectes en sa flexibilitat ondulant, la força i la gracia, l'invectiva implacable i la caricia tendra. L'agilitat del seu estil es prodigiosa. En un moment passa de l'exaltadora marxa ditirambica a la tendra frescor de l'idili, de l'adoració a l'irrisió, de l'entusiasme al cinisme, de la contracció de les celles, propria de l'indignació, a la boca francament oberta de la rialla alegra. Si canta la gloria de la patria, sembla un Tirteu am la llança enristrada. Si combat a un enemic, bran-

da contra ell els potents *yambos* mortifers d'Arquilocos, que obligaven a Lycombos i a Nerbula a penjar-se. Si la seva estrofa s'obre a la vista del camp, sembla la flauta del satir, plena de l'aire dels boscos i de l'oreig humid de les aigües.

De prompte una ganyota horrible desfigura sobtadament la seva expressió heroica: es que s'ha girat de cara a la xurma. Baixa del Temple i del Portic al fangos caminal, i increpa la multitut, arribant fins al seu *caló* groller i a les paraulades brutals i xabacanes.

Am la varietat i l'abundancia de paraules i de sentits, tot es vida, tot es profusió i animació en les seves comedies. Una miriada de figures de l'epoca, un formigueig de detalls pululen en els seus versos. Alegries agrestes, xerrameca de dònes, renyines domestiques, baralles de mercat, interiors de cuina, escenes de tribunals, tumultes de la plaça publica, tot bo ha pintat Aristofanes de mà mestra. Si l seu teatre hagués desaparegut, no sabriem pas res de l'Atenes popular del sigle IV abans de la nostra era. Sense ell, tota la sal de la vida atica s'hauria evaporat.

El seu distintiu es l'alegria. Ella om-

ple tot el seu teatre. Com un sol rialler sobre un camp de batalla, Aristofanes espandeix bon humor fins quan executa els seus enemics. I executa veient clar els homes i les coses que són culpables. La seva rialla desenfrenada, la seva irreverencia olimpica es un déu qui les sosté. Son esclat de riure es impulsat per l'esperit de Dionissos.

Amb el seu chor, am les seves flautes i les seves dances manté la seva comedia a l'estat de divina ubriaguesa poetica; i n'exalta l'ardor i la sosté a l'alt estat de gran bacanal, quan la nota baixa. Els recitats són trencats d'una manera imprevista, el dialeg se perd en un cant, com el murmuri d'un xaragall en la remor d'un riu, com la remor d'un riu en el bramular de la mar immensa. La burla pren el tò elevat de l'oda i el vol lleuger de la cançoneta. I sobre la burla està i cant, sobre la satira l'idea noble. Així sobre les rialles estrepitoses domina l ditirambe commemoratiu de les heroiques guerres mediques, del vigor de les antigues costums, de les delicies de la vida en plena Naturalesa, del goig i l'abundor de la verema i de la pesca, de l'esplendor dels nuvols, de la felicitat dels aucells i

dels sers nobles i lliures. I el chor, que dóna aquesta tonica elevada, governa la Comedia, es l'ànima del seu moviment, l'harmonia del seu soroll.

Aristofanes es el tipo unic del seu art. De les seves onze comedies que ns han arribat fins a nosaltres, sen desprèn un esperit unic, que no s'ha vist mai més en l'Historia. El món no ha vist, i potser no veurà mai més, un tal espectacle: l'orgia dirigida pel geni; l'Estat debatut i fins subordinat a l'individu, sobre l'escena; el Teatre rivalisant am l'Agora; la critica universal armada am l'audacia justa d'una fantasia absoluta; la raó guiant l'esbojarrament de l'exuberancia de la Vida.

Una advertencia: aqueixa comedia lliberal, nascuda am la llibertat d'Atenes, unicament podia viure magnifica mentres la Patria fos lliure. Sols una llibertat ampla i una prosperitat solida podien tolerar aqueixa artistica llicencia satirica sense limits. Quan l'autonoma Atenes declinà, ja fou impossible.

Quan més tard reapareix, ja es molt minvada.

Encara tingué Grecia alguns autors dramatics i alguns tragics més, dels que

no sabem més que l nom, però tant mitjans que pot dir-se d'ells que am la mort de l'autor de *Medea* vingué la decadencia del genre tragic a Atenes, i am la d'Aristofanes la desaparició de la comedia verdadera.

II

LA FILOSOFIA

ELS SET SAVIS. — ESCOLES JONICA I ELEATICA
PITAGORES I DEMOCRIT
SOCRATES I PLATON
ELS SOFISTES. — ARISTOTIL
CINICS. — ESTOICS. — EPICURI

ELS SET SAVIS
ESCOLES JONICA I ELEATICA
PITAGORES. — DEMOCRIT

En aquesta edat meravellosa de l'Humanitat l'esperit grec sobressurt en tots els genres i porta a tots els assumptes l'ordre, la mesura, la proporció justa i l'harmonia. Poetes, dramaturgs, filosops, historiadors, metges, lo mateix que llegisladors i artistes, tots arriben tant alt, que encara l'Humanitat, pera la seva perfecció, els mira avui com a models. I el temps en que visqueren tots aquests homes fou tant curt, diu Veleius, que no n'hi havia dos que no s'haguessin pogut conèixer. I Pericles forma l centre d'aquesta epoca de llibertat, genial i magnanima: un xich abans o un xic després, tot floreix al seu voltant. I la flor tant preuada, com la de l'Art, fou la Filoso-

fia; filosofia que sols es l'Art de l'Idea.

Se sosté am probabilitat que la Filosofia a Grecia nasqué baix l'influencia de la que havia a la India i a l'Egipte. Creiem, més aviat, que foren les predisposicions naturals de la raça les que la determinaren, sense que neguem en absolut l'influencia de lo primer. La raça helenica era una raça massa inteligent, massa sensitiva i reflexiva alhora, pera trigar en demanar-se una explicació racional de l'Univers.

Se conta que al principi hi hagué solament els nomenats *set savis* [1], que for-

1) Entre aquests escriptors filosops primitius alguns hi fan figurar Thales de Milet, altres Bies de Priena o Pitacos de Mitilene, i Soló d'Atenes, Chilon d'Esparta, Creobulos de Lindos i Periandre de Corinte completen el nombre; però, en veritat, res hi ha de fixe sobre l particular. D'algun d'ells, especialment de l'ultim, no es probable, perquè pot dubtar-se del seu enteniment i de la seva prudencia, ja que com a governant fou un tirà dels més insensats i crudels.

Han quedat dels set savis, com a proverbials, algunes maximes que Plató anomena *les primicies de la saviesa grega*, tals com: «Coneix-te tu mateix», «Fuig de tot excés», «Escolta molt i parla poc», «La saviesa la dóna l'experiencia», «Dolenta es la desgracia; pitjor es el no saber soportar-la», «No facis tu lo que t desagradi en els demés», «La base de la llibertat es una conciencia forta i neta» I aquesta de Bies, a l'eixir nu de sa ciutat, caiguda en poder de l'enemic: «En mi porto tot lo que tinc»

mulaven sentencies o maximes pera regular les relacions de llurs conciutadans, i faulistes que per medi d'apologs o d'alegories tractaren de donar una lliçó moral als Grecs, el tipo ideal dels quals es Isop, de qui s'ignora quasi tot, i solament se suposa que fou un esclau llibert.

Però aviat aparegueren verdaders pensadors que tractaren de formular un sistema de l'Univers.

La varietat de races influí en els sistemes.

Els Dorics, conservadors absolutistes, buscaren en les causes finals els motius morals, el *per què*.

Els Jonics, lliberals, republicans, més humans i més sensats, buscaren solament el *com*, estudiant l'Univers i els encadenaments dels fenomens, subordinant la moral a la Naturalesa i fent-la emanar d'ella.

Els primers foren més aviat moralistes i religionaris; els segons, filosops en el veritable sentit de la paraula.

Anem a veure l'escola Jonica, originant amb els seus escrits una moral humana i un saber directe, no depenent pera res de les religions més o menos absolutistes.

El primer filosop seriós que trobem fou Thales de Mileto, a qui s'ha considerat com fundador de l'escola Jonica. Va nàixer l'any 640 abans de J. C., i es creu que la familia del seu pare era originaria de Fenicia; de manera que, a esser això cert, ell fóra i resultat d'una barreja d'arià am semita, o, lo que es lo mateix, de fenici am grec. Va esser el primer en buscar les relacions dels fets, o lo que avui anomenem les *lleis*. Formulà diversos teoremes matematics, especialment sobre ls trianguls, un dels quals li permeté amidar l'altura de les piramides d'Egipte per l'ombra que projectaven. Ell fou qui induí els mariners jonics a pendre com a guia l'*estrella polar* i no l'*ossa major*, massa allunyada del pol. Seguint aquesta guia d'observació dels fenomens i de formulació de llurs lleis, va posar la base pera deslliurar de la teologia l'esperit. Thales va rompre obertament contra la tradició: ell vegé sols forces a dirigir allí ont els altres hi veien déus a adorar. Va pendre l'Aigua com el principi de tots els sers vivents:

«tot ve d'ella i tot an ella retorna», deia. Aixi, el diposit de la força generadora estava en el mar. L'Univers era, pera ell, un organisme vivent; i els déus no eren més que les forces naturals presentades per l'imaginació com sers antropomorfics. Ja en aquell temps formulava conclusions que avui confirma la Ciencia.

Anaximandre fou amic de Thales, per més que sa especulació fos un xic més abstracta. Construí un *gnomon* (rellotge de sol), una esfera i un mapa-mundi, calculant l'inclinació de l'ecliptica, i encaixà la descripció del seu sistema en el seu llibre περί φύσεως, sentant que del no res no pot sortir-ne res. Substitul l'element primitiu de Thales amb un principi infinit i etern, qual essencia era I produir continuadament en virtut de la seva propria força, i quals manifestacions eren els fenomens.

Anaximenes va seguir el caml de Thales, substituint al liquid element l'Aire, com element primordial de les coses. «Rarificat,—deia,—se converteix en foc; condensat, en nuvols; i forma l'aigua, la terra i les pedres, segons el seu grau de condensació.»

Heraclit d'Efesso prengué com a pri-

mer principi l Foc. l negà l'existencia dels déus, fins la d'un ser supra-sensible. Va concebir l'idea de la permanencia de les lleis generals de la Naturalesa, a pesar de la varietat infinida dels fenomens. l formulà l següent axioma: «Tot se mou, res persisteix». Deia que eren la base de l'Univers una transformació perpetual, una producció i una reabsorció continuades. Així ve a esser el pare del transformisme. En principi, no han escrit més ni Darwin ni Spencer. Generació i destrucció ja eren pera ell, com pera ls moderns, unió i separació, agregació i disgregació. L'energia permanent, el moviment eternal, tot està ja descrit per Heraclit. Veia en l'Humanitat la millor manifestació de lo diví, i això era l pensament, l'elevació de l'intellecte sobre les simples sensacions organiques. Va florir 5oo anys abans de J. C.

Empedocles, nascut a Agrigento (Sicilia), florí 5o anys després. Fou un gran fisic, filosop i poeta. Els seus conciutadans, que admiraven els seus escrits sense poder penetrar-los, li erigiren una estatua coberta amb un vel, simbol de l'obscuritat que pera ells tenia l seu estil. Com a fisic sentà la teoria dels

quatre elements: Terra, Aigua, Aire i Foc. Ademés d'aquests elements, admet dugues forces fonamentals: l'Amor i l'Odi, que en la formació i en la destrucció del món representen, l'un l'atracció i l'altre la repulsió. Empedocles va tendir a la metafisica, i fins se diu que s donava aires de taumaturg. Creia en la metemsicosis i prohibia l'ús de la carn, així com els sacrificis de sers vivents, per pur amor a tot lo que té vida.

Xenofanes, vingut de l'Asia menor a l'Italia meridional, o siga a lo que s'anomenà la Magna Grecia, va fundar allí l'escola d'Elea, en la ciutat d'aquest nom. Va combatre les idees mitologiques sobre l'essencia dels déus, substituint-los per una concepció filosofica de l'Univers. Ell fou qui qualificà de purs antropomorfismes les divinitats i digué: «Si ls bous i els lleons sabessin de pintar, pintarien als déus tals com ells són».

Parmenides fou poeta a l'ensems que filosop, i decididament idealista, ja que afirmava que fóra de la metafisica, que era lo real, sols quedava lo fisic com apariencia pura.

I Zenon d'Elea va arribar encara més enllà, perquè negà fins el moviment.

Se diu d'ell que fou mestre de Pericles. L'escola Jonica pot dir-se que fou determinista, com avui s'anomena. L'Eleatica fou dialectica i essencialment racionalista pura. A tal excés portà les idees, que, servint-se de la raó, declarà purs fenomens d'impressió les coses; la realitat era l'inteligencia pera ls eleates, i la veritat era l'identitat del món amb el principi etern, això és, am Déu.

En la mateixa Sicilia hi florí Pitagores, nascut a Samos cap a l'any 510 abans de J. C. Emigrà a Italia, segons se diu, perseguit pel tirà Policrates, i s'establí a Cretona.

La Magna Grecia era, en aquells temps, un gran centre intelectual. Agrigente i Siracusa tenien grans escoles, i allí se n'anà Pitagores pera fundar sa escola nova. En contraposició a l'escola humana i inductiva dels Jonics, la de Pitagores continuava baix noves formes l'esperit teologic absolutista i metafisic de l'Orient asiatic, que ls Jonics havien rebutjat. En Pitagores hi ha dos personatges: l'ún, llegendari, al qual s'atribueixen mil invencions, i l'altre real. En la falta absoluta de documents, i haventse perdut la clau del llenguatge mate-

matic simbolic am que envolquellava sa doctrina, es quasi impossible apurar la veritat de lo que inventà o escrigué. Se diu d'ell que viatjà per l'Asia i per l'Egipte, i tal vegada arribà a la India. En el fons sols se sab de cert que fundà la seva escola a Cretona i que ensenyava a perfeccionar i desenrotllar els principis religiosos, tendint a un fi politic teocràtic.

Com hem dit, a Pitagores no sel coneix directament, sinó per lo que d'ell diuen escriptors posteriors; però l caracter que resulta dels seus asserts es la reacció mitica dogmatica orientalista, en contra de l'independencia democratica dels filosops jonics. La seva ciencia, encara que matematica, va envolquellada en l'obscuritat dels simbols i està animada per la superstició, o, si s vol, per l'imposició, a l'home, de lo supra-sensible o de lo incognoscible. Pera Pitagores la Naturalesa estava subjecta al llenguatge, i aquesta an aquella; i les paraules, com els fenomens, eren no més que simbols d'un ideal real, invisible, que s revelava a l'ànima humana pels nombres. Així ls seus deixebles usaven sempre fórmules numeriques i geometriques simboliques d'alguna cosa amagada; i

aquests deixebles se coneixien pel triple triangul, o sia un triangol cada un de quals costats dóna origen a un altre triangul, o pel pentagon.

L'escola Jonica partia del fets i s'elevava a principis generals. Pitagores, al revers, va partir de l'idea més universal, de la de la divinitat, i procedia per deducció logica, sense cap observació ni experimentació. La seva base era l seu raciocini abstracte, apoiant-se en principis absoluts. El principi real de totes les coses era, segons ell, la *mónada*, això es, l'unitat absoluta, de la qual per oposició n naixen la limitació, la dualitat, l'imperfecció, lo indefinible. L'ideal humà consisteix en desenredar els esperits dels llaços de la dualitat, del món sensible, lo qual s'obté deixant la ciencia de lo que varía, de lo fenomenal [1], com a falsa, pera obtenir la ciencia verdadera de l'un, del Ser immutable, tendint a redpir la multiplicitat a l'unitat. I com a consequencia exposa sa teoria dels nombres, que pera ell són els simbols exactes de les coses. No seguirem endavant en l'exposició de les doctrines pitagori-

1) Com si n'hi hagués d'altra.

ques, perquè ns falta espai pera fer-ho: sols direm que la seva moral resulta ascetica, austera, d'abstinencia i de repressió dels sentits i de la Vida, en general.

Democrit continúa l'escola Jonica i es el filosop que més s'acosta a la veritat, tal com avui dia la consideren els savis. El seu naixement, a Abdera, se fixa entre 490 y 464 anys abans de J. C. La data de sa mort es incerta. Se suposa que visqué 109 anys. Viatjà molt. Estigué en la Magna Grecia i en l'Egipte, i es creu que també a Persia i a Caldea. No se saben detalls intims de la seva vida. Se l'ha presentat com enemic de la tristesa i am l'eterna i alegra rialla dels déus als llavis.

Combaté com a malsanes l'escola d'Elea pel seu racionalisme buid, i la de Pitagores per les seves supersticions. S'afirma que Leucipo fou el seu mestre. Gastà la seva fortuna pera instruir-se, i, ridiculisat com a malgastador pels seus conciutadans, els convocà i els llegí sa obra Μεγας διάκοσμος, i aquests, aleshores, veient que era l saber lo que l'havia arruinat, l'indemnisaren amplament [1]. Els

1) Cinc-cents talents, o sien més de *cinc-cents mil duros*, i l'erecció de diverses estatues en el seu honor.

seus coneixements eren vastíssims i els seus escrits profons. An ells anà a proveir-se Aristotil com a un arsenal. Ses idees eren justes i vastes. «S'ha d'aspirar — deia — no a la plenitut de la Ciencia, sinó a la plenitut de l'Inteligencia.» Sentava que pera tenir idees aproximatives de la realitat calia fer lo que ell havia fet. «Dels meus contemporanis — escrivia — jo soc el que ha recorregut una part major de la Terra, visitat les regions més llunyanes, vist més climes, escoltat més pensadors; ningú m'ha sobrepujat en les construccions i demostracions geometriques, ni ls geometres d'Egipte, aont he viscut cinc anys.» Una maxima seva es: «Qui ami les contradiccions i la xerrameca, re pot produir seriosament». Odiava la dialectica, a pesar de lo qual Aristotil l'anomena am respecte fins quan el combat. En cambi Platon el combat sense anomenar-lo, i en un moment de fanatisme volgué comprar tots els seus escrits pera cremar-los. Diogenes de Laertes ho afirma i Aristotil ho garantisa.

Fou el primer que formulà d'una manera clara l sistema atomistic. Ses premisses són:

1.ª No hi ha re que vingui del no-re.

Re de lo existent pot esser anulat. Tot cambi o destrucció no es més que agregació o disgregació de parts.

2.ª Res succeeix fortuitament. Tot té la seva raó d'esser, o sia la seva necessitat.

3.ª No hi ha re més que ls atoms: fóra d'aquests, el buid. Lo demés són hipotesis sense fonament. Lo dolç i lo amarc, la calor i el fred, el color i l'obscuritat existeixen sols en nostre pensament, són maneres de sentir els atoms i la llur existencia.

4.ª El nombre d'atoms es infinit, com llurs formes. Caient i projectant-se a travers de l'espai immens, els més grans, qual caiguda es més rapida, topen amb els més petits, els moviments laterals i els remolins que d'això resulten són la causa de la formació del món. Continuament se formen innombrables mons en l'espai immens, pera desaparèixer simultania o successivament i donar lloc a la formació d'altres.

5.ª Les diferencies de totes les coses provenen de les diferencies en grossor i nombre, forma i coordinació de llurs atoms constituits (havia previst ja la modernissima quimica de l'espai); però ls

atoms en sí no tenen diferencies qualitatives. No tenen estats interns: sols obren uns sobre altres per l'energia de la llur projecció i dels llurs topaments.

6.ª L'ànima està formada d'atoms subtils, llisos i rodons, analegs als del foc. Són els més movibles de tots, i del llur moviment, que s comunica a tot el cos, neix el fenomen de la vida.

Com se veu, encara que barrejats am principis erronis a causa del poc avenç experimental de l'epoca, Democrit té idees justissimes sobre la Naturalesa, que han donat lloc a molts sistemes més moderns. La seva moral està d'acord am la teoria de la felicitat i del plaer, es a dir, de l'acreixement de la Vida. Pera ell la serena tranquilitat de l'esperit es el major de tots els béns, i l'home ha d'obeir sols als dictats del seu cor, sense immutar-se ni entristir-se davant dels successos, per tristos que sien. Ses obres són: *El Gran Diacosmos, De la naturalesa del món, Sobre les pedres*, i alguna altra qual titol no ha quedat.

SOCRATES I PLATON

El primer filosop que sens presenta formant contrast am la serenitat de Democrit es Socrates[1]. A Socrates avui dia l velem idealisat per la cicuta. Els seus conciutadans el veien sols com un vagabon ociós, quasi sense més ocupació que la d'embaucar els esperits creduls i torturar els ilustrats amb el pretext d'una moral imperativa contraria a l'esperit de Vida dels ciutadans d'Atenes.

Les seves qüestions subtils i el seu ergotisme sempitern el feien repugnant. Els Atenians el consideraven com un

1) Socrates nasqué en 469, essent fill d'una llevadora. El seu pare era un esculptor nomenat Sofronisc. Ell feia estatuetes dels déus, quan era jove. També fou militar, valent i obstinat, segons conten.

tafaner impertinent de les intencions, com un inquisidor de la conciencia, com un policia de l'ànima humana, un espia dels actes privats, un profanador de la sagrada *psiquis* de cada hu. Además, era putiner, lleig, innoble i enemic de la Bellesa, a la qual despreciava. Tenia l front abrupte, els ulls insolents, la boca cinica, la barba hirsuta, el nas xato i el ventre ioflat, com el de Silenos.

El seu brut mantell de burell, ple de recusits i de pedaços; els seus peus grossos, plens de duricies, sempre nusos; la seva conversa grollera, el feien repulsiu. Era una vergonya pera Atenes. Els seus discursos eren xavacans i atipadors. Treia les seves comparacions dels objectes més ordinaris, de les culleres, de les tripes, de les olles de sopa i de les escombreries; el seu vocabulari era extret del de les marmanyeres i palafreoers. Embutia ls seus paragrafs de trivialitats i d'insolencies. De dia, i fins de nit, recorria ls mercats, les tendes de barber, les cases de prostitutes, els gimnasos i els passeigs, sense altre fi que l de disputar i armar discussions. Ensenyava als fills a no obeir als seus pares quan aquests els deien que no l'escoltessin. «Qui s'oposa a la raó — els

deia — es un insensat, i no se li ha de fer gens de cas.» Devegades sel trobava com emboscat en les columnates dels portics, atisbant darrera d'una columna, com si fos un *esbirro* d'ànimes, esperant que passessin els joves, o algun estrategic, o un jutge, o un artista, pera aturar-los i atormentar-los am la seva dialectica, fins que ls posava en contradicció amb ells mateixos. La seva dialectica, encara que disfreçada de bonhomia, en el fons oo era més que sofistica: consistia en teixir una serie de qüestions capcioses, a les quals l'interlocutor ignocent responia de bona fe, pera embolicar-lo desseguida en altres qüestions derivades que reduien a l'absurde les seves respostes. Com més se debatia l'interlocutor, més ell l'enredava; fins que a l'ultim, veient-li perdre la serenitat, l'acorralava contra un dilema, que l deixava convicte d'incoosequëncia o d'estupidesa. Pres en la xarxa dels seus sofismes, el rematava ab sa Ειρωνεία, tal com el pescador pega el cop de fitora al peix que ha perdut l'esma [1].

Els Atennians estaven furiosos en

1) La seva ironia la llençava al final de la discussió, com una punyalada pera rematar a qui amb ell discutia.

contra d'ell. La moralitat del fi que ell pretextava no justificava l'ambigüetat de medis. «Les veritats no deuen esser aixarpades am trampa ni caçades am ratera», deien. «M'escapo de les seves qüestions com un esclau fugitiu, — exclama Alcibiades [1], — i quan el torno a veure m'avergonyeixò de les afirmacions que m'ha arrencat, i confesso que veuria am goig que ja no fos d'aquest món.» Platon compara l seu còntacte amb el del peix torpell. Hi havia persones que fugien al veure-l venir. Altres, no podent-lo evitar, se tapaven les orelles. I no pocs li tenien un gran rencor per haver-los arrencat confessions contradictories.

Aristofanes el combatè en *Els Nuvols* com un enemic d'Atenes. No s'ocupava de la cosa publica, però am la seva ironia la minava i la desfeia. S'anomenava ciutadà de la Terra, no distingint pas els helens dels barbres. Posava la seva moral trista per damunt de les lleis. Com un arbre que dongués fruits metzinosos, aquells dels seus deixebles que s tiraren a la vida publica oprimiren llur Patria. Trasimenes i Critias foren els capitostos

1) Platon: *El Banquet.*

dels trenta tirans que delmaren Atenes. El mateix Xenofont se tornà un *condottiere* mercenari, ja posant-se a sou dels Perses, ja desertant al camp dels Espartans. A Queronea fins combatè contra l seu propri país. En temps dels trenta tirans, ell, Socrates, fou un dels tres mil bretols que apoiaren la tirania. ¿Com no s vol que, a la restauració de la llibertat, els Atenians, per lliberals, per respectuosos de les opinions que fossin, no l portessin al tribunal i el condemnessin? I, no obstant, encara pera ell va haver-hi gracia. Si l portaren al tribunal fou sols perquè resultava un enemic de la Patria i de la llibertat dels ciutadans. Avui per avui, un cas semblant provocaria en els moderns Estats l'exil o el presidi.

No obstant, fou condemnat sols per dos vots, i encara no a mort, invitant-lo a que s'escapés. Però ell atacà al Jurat i demanà en to provocatiu un premi pera les seves idees i els seus actes, i que sel mantingués esplendidament a expenses d'Atenes. Sols allavors fou quan sel condemnà a beure la cicuta.

I mort Socrates, Platon se presenta. Platon, com Socrates, ha perdut la fe en la patria helenica a força de generalisar.

Ja no creu en l'avenir d'Atenes. I, no obstant, ve a establir-s'hi, no per amor patri, sinó per ambició personal, perquè en ella creu que hi ha de trobar sa satisfacció i son element. Vol esser conegut, arribar a esser celebre, universal. ¿Com utilisarà sa celebritat? Ho ignora, però lo que vol es fer-se un nom, sigui com sigui: després ja vindrà la direcció. La fi de Socrates no l'atreu gaire. Se separà d'ell, i no fou pas dels deixebles que l sostingueren en sa desgracia. Però, essent habil en extrem, ve i s'aprofita de la reacció que s'opera després de la mort del mestre pera presentar-se com el depositari del seu esperit. L'ombra de Socrates ampara al seu traidor deixeble a l'entrar a Atenes.

No li tirariem en cara a Platon ni sa habilitat, ni sa covardia, ni l seu oportunisme, si s'hagués consagrat a una gran causa, a una gran missió vital i humanitaria; però sols fou un *dilettante* deliciós, un intellecte artistic. No sapigué vivificar la Patria com un gran esperit, ni purificar-la i fortificar-la com un gran revolucionari. Sempre acullint-se a Socrates, donà ses lliçons en forma de dialegs. En el fons no sols es socratic, sinó

un poeta afeminat. No hi ha sinó sentir-lo. Ell «es l'amic de Socrates», «el fill d'Apol», «les abelles de l'Himet han depositat la mèl sobre ls seus llavis», «un cigne jove que ha emprès el vol de l'altar d'Eros ha anunciat la seva vinguda». La paraula li ha sigut donada «pera encantar els homes i els déus». I quan la patria necessitava ànimes fortes i heroiques, intellectes virils que l'empenyessin envers l'avenir, ell parla de «filosofar dolçament i am gracia». Socrates havia vessat en els seus deixebles el desconhort i la lacitut de la seva moral decadent, i no podien obrar tots ells d'altra manera.

La moderna critica dubta de que tots els escrits politics de Platon li pertanyin per complet: *Les Lleis* i *La Politica* s creuen retocades o interpolades. En quant an *El Banquet*, encara que imitat de Xenofont, resulta la seva obra mestra. Platon, a l'entrar a Atenes, vacilà entre si seria filosop o poeta. Però, encara que s determinés pera lo primer, sempre resulta un poeta. Així, am son art sublim Platon exposa, insinua, «fa parlar els vius i els morts», desenrotlla l'acció i l'*idea* com si fos en un drama; discuteix, afirma, contradiu, però no a pronnncía. Per això se

li nega la paternitat d'*El Sofista*, en el qual l'argumentació es energica i contundent. El seu estil, admirablement ric i harmonic, s'emmotlla meravellosament als assumptes que ell tracta, resultant grave o placevol, grotesc o sublim, segons el cas.

Com a filosop classifica, reuneix, resumeix, s'apropria amb una paciencia inaudita tot lo dels seus predecessors i tot lo dels seus contemporanis; i amb un esperit socratic, i ajudat de sa imaginació, se remonta fins a conciliar Heraclit amb els Eleates i amb els Pitagorics.

Platon nasqué a Atenes i s'anomenava Aristocles. Després dels seus viatges se posà l seudonim de Platon, qué vol dir *ample*. Era gras, apassionat, ardent en totes les seves coses, tenint una veu aiplada i uns moviments afeminats; una especie de Castelar d'aquell temps, moral i materialment. Ademés, tenia un gran poder sobre si mateix, fins dominar completament lo que sentia. Era, en el sentit propri de la paraula, un hipocrita, perquè aparentava devegades una gran calma tenint una gran passió comprimida. Era vanitós i egoista. En el fons tenia ànima de dòna. Quan parlava, la seva

peroració era quasi un cant. D'ell deien que era «el rival de les cigales, que deixen sentir sa musica harmoniosa en les ombres d'Academos». Infadigable i autoritari, inflat com un gall-d'indi, imaginava ciencies on dictava lleis filles sols de sa raó pura, creient-se posseir en si mateix tot el saber humà, *Hagi Sophia*. Desdenyava ls experimentadors, per esser susceptibles de contradir-lo. Aristocrata per instint, la democracia «feria l seu ideal de mesura i d'harmonia». Obstinat i orgulliós, condemnava tot lo que no era ell, o lo que l destorbava; i afectava ignorar tots els que estaven aprop d'ell en sa propria via. Aixi, mai anomenà a Xenofont.

Després de dotze anys d'ausencia; després d'haver estat a Egipte amb els sacerdots, a Italia amb els Pitagorics i a Cyrene am Teodor *el Matematic*, tornà a Atenes (387) pera fundar la seva escola en els jardins de l'*Academia*, en la que hi ensenyà durant quaranta anys, fins a la seva mort. Per lo que sembla, el poble d'Atenes no va dar-li importancia. Platon transformà ses *converses* en veritables *cursos*, i instituí ls *banquets*, acaparant els joves, que sustreia a les llurs families, a

l'escola, a les festes, als jocs nacionals, al Teatre i a l'Agora.

La seva ciencia consistia en sentencies obscures, dictades en un llenguatge d'iniciador.

Era un idealista que s creia lliure de tota realitat, i fins de tota llei natural. Femeni ell mateix, i enamorat carnalment dels jovincels, desdenyava la gracia femenina, i cantava ls seus monstruosos amors sodomites en *El Banquet* i en *Fedon*.

El seu sistema polític era un comunisme idealista, un autoritarisme asiatic, absolut; les proprietats, igualades, i el nombre de ciutadans, restringit. I tot subordinat a la *Ciutat*, que, tal com ell la concebeix, es l'Estat ofegant l'individu.

Com a deixeble de Socrates i de Pitagores, predicava també un cosmopolitisme estupid. Se deia ciutadà del món quan no hi havia més món civilisat que Grecia. Així, preparava la ruina de l'hermosa civilisació helenica, l'entrega i subjecció dels Arians als Semites i Turanis, dels civilisats als barbres.

En el fons tenia mil dubtes que l devoraven; res sabia positivament; però recobria la seva ignorancia am ropatges

poètics, substituint amb altives i vagues frases les demostracions que no podia donar a falta d'observació exacta.

Protagores havia enaltit l'home, fentlo la mida de totes les coses. Platon, pera contradir-lo, cercà a Babilonia i Israel l'omnipotent i comoda divinitat absoluta dels despotes, *El que es,* l'Indiscutible. «Els déus ho poden tot, ells ho fan tot. La virtut no s'ensenya: es un dò de Zeus.» I aquest Zeus de Platon es, com el déu judaic, un Cronos que de lo alt d'Uranos envia les grans calamitats, la fam, la sequedat, la pesta i el contagi. I si ls pobles desapareixen, si les dònes avorten, si la Patria minva, tot es per la voluntat del Zeus Olimpic; o bé l Cronos destrueix les muralles, enfonsa la flota i derrota l'exèrcit.

Pitagores, Socrates i Platon són els tres pares de la decadencia antiga, els tres que obren la porta al Cristianisme.

I en aquest estat, com un flagell de llagostes, apareixen els sofistes.

ELS SOFISTES. — ARISTOTIL

Els sofistes, apoiats en els gramatics i en els retorics, que exageraven el valor de les paraules i de les imatges, foren una colla de xerraires, sense convicció, que varen entrar proclamant que no hi havia veritat més que en l'inteligencia propria, així com els retorics afirmaven que la bellesa del discurs no depenia de la convicció ni del sentiment de les coses, sinó de certes fórmules que ells ensenyaven.

Gorgies *el Sicilià* fou el principal sofista, exagerant les negacions i la dialectica de l'escola d'Elea. Protagores i Diagores continuaren l'atomisme. Cratilus s'apoià en Heraclit; Prodicus, Eutimenes, Hippios, Polus, Callicles, Thrasi-

macos i altres sofistes parlaven publicament i viatjaven, explotant com un ofici l'art d'ensenyar a provar l'identitat dels contraris, la superioritat de lo inferior, la raó de la falta de raó, i pagar lo que s devia sols am paraules.

Socrates, es veritat, volgué dominar en els seus ultims temps el tumulte dels sofistes; però partia de bases que no li permetien fer-ho. S'hi assemblava massa: era raó pura i arguda, no observació exacta, i fou impotent, perquè la raó, funcionant en el buid, sols produeix sofismes.

I en aquest moment apareix el gran Aristotil.

En els dominis del pensament humà passa un fenomen molt notable: els que l cultiven, encara que sia en un sentit erroni, sempre produeixen algun benefici.

Pitagores, volent trobar el simbol abstracte de l'*en sí* de les coses, féu avançar d'una manera prodigiosa les matematiques. Socrates, volent esclavisar l'home a una moral imposada, li revelà l'alt poder de sa conciencia propria i li ensenyà a generalisar i a despendre-s de l'egoisme particularista. Platon, amb el seu idealisme imaginatiu d'un món abstracte

de les idees preexistents, am sa imposició d'una divinitat tiranica, condemnant els demostradors exactes com Eudoxios i Archytes, i fent del Bé «la propria essencia de Déu», creà sols pera l seu art d'enraonar, sols pera la seva armonica oratoria, sols pera la seva dialectica ordenada, les paraules, «les expressions psicologiques» que faltaven pera marcar i compendre la superioritat del ser humà. Creient subordinar l'inteligencia, l'emancipa. Abans d'ell no existia un nom generic grec pera distingir a fons l'home de la bestia.

Les relacions de lo numeric i de lo geometric dels pitagorics troben llur expressió adequada, llurs utensilis dialectics, en els escrits de Platon; i l'inteligencia humana adquireix amb això un gran caudal.

Així Aristotil trobà l terrer ja preparat.

Aristotil escoltà Platon vint anys sense escriure res. I seguidament escoltà als seus emuls. Després se posà a escriure amb una feconditat prodigiosa, tant, que Platon exclamà: «Aristotil s'ha desbocat com un poltre: no necessita esperó, sinó fre». Llavors fou quan Filip de Macedo-

nia i cridà pera confiar-li l'educació del seu fill, que tenia en aquell moment tretze anys; i aquest fou digne deixeble de tant gran mestre.

Alexandre *l Gran*, com a Emperador, pot ben comparar-se a Aristotil com a Filosop: l'un era digne de l'altre.

Aquest li féu apendre les lletres en els grans poetes, oradors i historiadors; la moral, en la Naturalesa, després d'haver-li ensenyat la de la tradició de tots els pobles coneguts; la politica li va inculcar estudiant-la en l'Historia i en el coneixement dels homes i de les coses; i després el féu passar a l'estudi de les diverses constitucions escrites. Per fi li va fer estudiar les Ciencies quan ja tenia l'esperit format.

Tornat a Atenes, Aristotil obrí l Liceu (352 abans de J. C.) aprop del temple d'Apol. Allí ensenyava als seus deixebles a l'aire lliure, passejant-se pels portics i pels jardins, fundant així l'escola que després s'anomenà *peripatetica*.

Alexandre Magne fou el seu gran amic i el protegí molt. Però una vegada mort aquest gran Emperador, els Atenians se deixaren arrastrar per una reacció idealista, exaltada, inconscient, que

sacrificava la llibertat del pensament i la labor intelectual a la disciplina enervant dels teorics absolutistes. Llavors Aristotil fou acusat d'impietat com a continuador dels filosops i cosmolegs jonics, i tingué de fugir a Calcis, aon morí en 312.

Ajudat en ses investigacions per la munificencia de Filipos primerament, i per l'esplendidesa del gran Alexandre, observant i experimentant en medis i condicions diferents, el seu geni penetrant descobrí ls secrets de la Naturalesa. Pera després de sa mort, llegà sos llibres a Teofraste. I Sila, més tard, sels emportà a Roma com a preciós botí de guerra. Els condemnà després l'Iglesia primitiva, però ls Alarbs-Parses, especialment els Andalusos, els retornaren a l'Humanitat traduits i comentats. Per fi, Urbà IV els féu traduir «pera l'ús dels cristians,» i en 1629 el Parlament de París, prenent-los baix la seva protecció, prohibí que sels ataqués o desfigurés en lo més mínim, baix pena de mort.

L'infadigable Aristotil havia fet l'enciclopedia del seu temps, «havia drecat l'inventari dels coneixements humans», buscant la veritat per tot arreu, sometent els seus descobriments a l'experimenta-

ció. Observador precís i admirador d'Hipocrates, es el primer que diu que les idees són la representació dels objectes, arribant al nostre esperit per medi dels sentits.

Menyspreant l'anar en busca de la Bellesa absoluta i del món de les idees preexistents de Plató, se concreta a trobar *lo bo* i *lo util*. Lo bell ho troba sols ell en «la realitat vivent i concreta»; està d'acord amb els d'avui, que trobem que es el resultat de la Vida portada al seu esplendor suprem, al seu paroxisme.

Com que cap filosop creia ja en els déus, ell tampoc hi creia. Els demés, al reduir la divinitat a un Déu sol, li conserven encara caracters antropomorfics, de personalitat, d'ingerencia en els actes dels humans, de sobirania real i conscient. Aristotil, més filosop, el considera sols com «el primer motor», indiferent a l'home, que ell no ha creat, però al que atreu per l'atracció universal que exerceix, sense esser ni providencia, ni jutge ni butxí. «L'home es una part de la Naturalesa, i aquesta l proveeix de tot, i va dirigit per la llei de la progressió, de lo millor, fatal i necessariament. Així els individus se modifiquen», però creu

que les especies són fixes. La Naturalesa, com una sobirana artista, se millora a sí mateixa. «La vida no depèn d'una casualitat, i no hi ha cap divinitat que la presideixi, ni que intervingui, ni que la socorri.» «Res prova una vida futura pera la que haguem de preparar-nos. No hi ha ànima sense cos.» El goig suprem de l'intelecte consisteix en el descobriment demostrat d'un fet humà. Cada animal porta en sí «quelcom de la potencia de la Naturalesa i de la bellesa d'aquesta». A l'home li toca conèixer la potencia que li ha cabut i aprofitar-sen, i el fer resplendir sa bellesa. En això consisteix la part de divinitat que enclou en sa persona. Així deu aplicar-se pera donar un fi a ses obres i no fer res en va. «L'home tot ho pot per sí i pera sí. Sobre la Terra, i immergint-se en la Naturalesa, de la qual forma part, es com ha de trobar les fonts de la seva felicitat i de la seva grandesa.» «Cap necessitat té de sondejar lo insondejable, de remontar-se a l'eter, ni de confiar-se als déus.» Anaxagores havia sentat que l'home era la més inteligent de les criatures perquè tenia mans. Aristotil diu que té mans perquè es la més inteligent de totes. Havia previst ja la mo-

derna llei darwinista, que la necessitat, desenrotllant el pensament, origina la funció, i de la funció n naix l'orguen.

A la virtut abstracta hi oposa l dever positiu, el desinterès, arribant, si cal, al sacrifici de la vida. Concebeix el patriotisme com la tendencia a enaltir el país digne i superior, no com un egoisme que defensa perquè sí ls errors del lloc en que s'ha nascut. A la religiositat absoluta i a la moral imperativa abstracta de Platon i de Pitagores, hi oposa l dever exercit en bé de l'home.

Lo que distingeix a l'home, segons Aristotil, es la raó; i l'home deu esser sociable, tenir una familia, una Patria, i tendir a la formació de l'Humanitat. No oposa l'Humanitat a la Patria, ni aquesta an aquella. No cau en aqueix vago universalisme que tants mals ha produit, que vol esborrar les patries i uniformisar els homes; tampoc les oposa entre si les patries: no més vol que per emulació se superiorisin i marxin al davant les millors, formant el seu conjunt la gran familia humana.

En fi, ell fou el pare de la logica, l'inventor del metode propriament dit, el ponderador de lo just. En la societat

democratica que ell concebeix hi regna la llibertat, però no l'igualtat utopica. El número no deu tiranisar el merit, la quantitat no pot sobreposar-se a la qualitat. «El regim democratic es el millor i el més estable, a condició de que en ell hi preponderi la classe mitja ilustrada, i de que l'educació i el talent de cada ciutadà que s'elegeix pera governar siga adequat a la funció del carrec que degui exercir.» Ni tirania, ni demagogía: tal es el seu programa politic.

CIÑICS. — ESTOICS. — EPICURI

Aristotil, am la seva filosofia, tornava a la bona epoca de l'Escola Jonica, i els temps li eren contraris. Després d'ell, els retorics i els oradors, afavorits pel platonisme, adquireixen gran boga. Tots abandonen el coneixement de *lo que es*, per l'aspiració de lo que *deu esser*. Els seus deixebles li fan traició. Teofraste i Aristoxenes cauen en un empirisme groller. Dicearc, Straton i Ariston s'exageren i preludíen el sensualisme d'Epicuri; Evemer fa historia am la mitologia; Xenocrates, ex-deixeble de Platon, obre una escola que anomena Academia, pera explicar Aristotil, més abundant,

però no tant variat com ell. Tots se preocupen de la moral, quasi ningú de la Ciencia. Els cínics afirmen, com Antistenes, que lo bell es lo bo, i lo lleig lo dolent, i aconsellen el viure segons la Naturalesa, despreciant les conveniencies socials. Redueixen tots els déus a un de sol, i condemnen l'hipocresia, o siga les reserves mentals; però aviat se perden en grolleries i en desvergonyides extravagancies. Diogenes viu dins d'una gran bóta i publicament exerceix totes les funcions naturals, incloses les del matrimoni. Crates de Tebes llença al mar tots els seus béns, va nu i beu en la palma de la mà, acompanyat de la seva amiga Hiparquia, que abandona sa casa i sos vestits pera imitar-lo.

Aristipos de Cirena sen va a l'Africa i proclama que la virtut consisteix en l'armonica satisfacció de totes les necessitats fins al més prolongat plaer; i Teodor treu la consequencia, sentant que la veritat en si no existeix, i que l'home ha d'atendre-s a les impressions poetiques i obrar d'acord amb elles pera obtenir el plaer. Però «Hi ha plaer perfecte?» pregunta Egesies, l'esceptic; i respon ell mateix que no, i que lo bo no es la vida,

sinó la mort. Simó de Filunte sosté que tota ciencia es vana; i Pirron, del principi socràtic de que la filosofia no ha de tenir per objecte l saber, sinó la virtut, senta l'inutilitat de la ciencia i lo ilusori de les imatges suministrades pels sentits.

L'escola de Zenon de Xipre, anomenada estoica pel portic en que s'havia establert, prometia conciliar el sensualisme am l'idea imperativa d'una moral severa. Zenon de Xipre fou el seu fundador, sentant que la filosofia es la ciencia de la perfecció humana, la qual se manifesta no sols en el pensament i el coneixement, sinó també, i més principalment, en els actes, subordinant així a la moral la logica, i a totes dugues la filosofia. Admet un Déu com a llei suprema de tota la Naturalesa, i causa de tota forma i de tota proporció. An ell, doncs, ha de semblar-se l'home, vivint segons les lleis naturals, no havent-hi més bé que la moral, ni més mal que l vici.

I en això apareix Epicuri.

Epicuri tracta d'establir un sistema d'acord am la Naturalesa, seguint la bona direcció dels filosops jonics. Més la llibertat de Grecia expirava. Els macedonis havien format l'Imperi grec, i, mort el

gran Alexandre, se presentà i tirà Antipater. L'atmosfera moral no estava prou serena pera formular un sistema de l'Univers exempt de tota preocupació. I Epicuri va formular el seu solament amb un fi moral: el d'obtenir la tranquilitat de l'ànima i resistir la desgracia.

S'ha calumniat molt a Epicuri, sobre tot pels catolics i els cristians d'altres sectes. Se l'ha presentat com un sensualista lliberti, que invita a fer disbauixes, així com a Platon se l'ha enaltit, mostrant-lo com un gran savi. Res més injust: ni Platon era un savi, ni Epicuri un lliberti. Platon era l suprem artista, el poeta de les idees i de les frases, sense cap coneixement de la realitat de les coses, que ell menyspreava. Epicuri era un home altament moral que buscava un refugi en les lleis de la Naturalesa.

Nasqué a la Jonia, a Gargeto; estudià a Atenes, i després va anar-sen a Colofon, a Mitilene i a Lampsacos, ont ensenyà les seves teories. En aquesta ultima ciutat formà la seva escola. Després va tornar-sen a Atenes, on comprà una casa de camp voltada de jardins, i allí hi va viure amb els més predilectes dels seus deixebles. A l'entrada hi va posar aquest

retol: «Tu que arribes, aquí t'hi trobaras bé: aquí resideix el goig i el bé suprem». I aquest bé suprem, aquest goig, aquest plaer elevat, pera Epicuri era la felicitat serena de l'intellecte, «el goig intelectual de la comprensió, molt més noble i més elevat que'l plaer sensual, perquè l'esperit troba emocions no sols en el present, com els sentits, sinó en el passat, pel record, i en l'avenir per l'esperança i les aspiracions». Epicuri, segons conten els seus contemporanis, i fins els seus enemics, vivia am gran moderació, en concordia i amistat perfectes amb els seus deixebles, formant tots ensems com una família de costums senzilles. L'Antiguitat no ha conegut una vida més pura i més digna. Essent bon patrici, i vivint en una tirania, refusà tot honor i tot carrec public. Reverenciava'ls déus, però mai els introduia en l'explicació dels fenomens.

Té quelcom d'Aristipos, però no es tant actiu com ell. Fa derivar la virtut de l'enteniment i de la prudencia, dient que pera esser ditxós s'ha d'esser just. Com tots els seus contemporanis, posa la filosofía i la metafísica al servei de la moral, forçant-ne les consequencies. Si estudia la Naturalesa, es tant sols pera

deslliurar a l'home de ses inquietuts. «L'estudi de la Natura—diu—ha de fundar-se en l'observació cuidadosa dels fenomens. Desde que un deixa l'observació i s'aparta de la fenomenalitat, un ja està fòra de la Naturalesa i es arrastrat per mil quimeres.»

La física d'Epicur es la de Democrit. «Res no ve del no-res, sinó tot sortiria de tot.» «Tot lo que existeix es un cos. Tant sols el buid es incorpori.» «D'entre ls cossos, els uns resulten de combinacions, els altres són simples i són elements de tota combinació. L'Univers es infinit, i, per tant, infinit es també l nombre dels cossos. Els atoms estan en continuat moviment, i ja estan separats, ja s'acosten i s'uneixen. I així de tota l'eternitat. Els atoms no tenen més propietat que la forma, el volum i el pes. Els atoms són més petits que tot lo que es susceptible d'esser amidat. El seu volum ens escapa, perquè són imponderables als nostres sentits i amb els nostres medis. Tampoc podem ponderar els seus moviments ni les seves formes, que sols coneixem pels seus resultats fenomenals.» La seva logica es sensualista, en el sentit altament especulatiu de la paraula. No

hi ha certesa més que en la percepció. L'error es una relació de percepcions mal establertes, o siga mal coordinades. El seu punt de vista psicologic es el mateix que l de Protagores, però exagerat. No podem conèixer l'*en si* de les coses: sols de les coses ne coneixem les imatges. I aquestes són l'unic punt de partida, la base del pensament humà. Tals són les idees d'Epicuri, moltes de les quals confirma avui la Ciencia.

Amb aquestes teories se tanca l gran cicle del pensament helenic. En el moment que Epicuri termina tranquilament la seva llarga existencia, rodejat dels seus deixebles, a Atenes, Alexandria comença ja a esser el teatre del segon acte de l'activitat intelectual grega, fonent-se aquesta am tot lo oriental i am tot lo mediterrani. I en aquest nou periode ja no crea: tant sols divaga d'una manera erudita sobre ls temes que li porten les corrents mistiques de les teogonies decadents de Siria, de Caldea, de Persia, de Palestina i d'Egipte.

TAULA

OBRES DE L'AUTOR

La Mort et le Diable. *Histoire et Philosophie des deux négations suprêmes.* — Un gros volum en francès. Reinwald et C.ª, 15, Rue des Saints-Pères, Paris. **12** francs.

De la mateixa obra n'hi ha una edició en castellà, editada per la casa Cortezo y C.ª, Barcelona. Dos volums. **10** pessetes.

Heregias. *Estudios de crítica inductiva sobre asuntos españoles.* **3** pessetes (Agotada.)

La Exposición Universal de Paris en 1889. *Estudio crítico del estado de cultura de la civilización moderna en el centenario de la Revolución Francesa.* Obra escrita per encarrec de l'Excelentíssim Ajuntament de Barcelona. En l'Arxiu Municipal.

Literaturas malsanas. *Estudios de patologia literaria contemporánea.* Barcelona. **4** pessetes.

Amigos y Maestros. *Contribución al estudio del espíritu humano á fines del siglo XIX.* Barcelona. **4** pessetes.

El caso Clarín. *Polémica.* **1** pesseta.

Inducciones. *Ensayos de filosofía y de crítica.* Barcelona. **4** pessetes.

Leyendas de Amor. Barcelona. **4** pessetes.

Cosas de España. En la primera part està inclosa l'obra *Heregias*, formant la segona part *El renacimiento de Cataluña.* **4** pessetes.

Historia de la Literatura. Edició ilustrada de

la casa Montaner y Simón, Barcelona. 6 pessetes. (Agotada.)

L'autor està preparant una obra sobre l'Historia de l'expressió del pensament en tots els pobles i epoques, de la qual l'anterior es sols el programa. Sortirà en 6 volums.

Senyore de paper! Drama en 3 actes. 2'50 ptes.

Los Cent Concells del Concell de Cent. Hemorada llemosina, am gravats. 1 pesseta.

Agna Maria. Novela de l'epora de la Guerra dels Segadors. Edició popular. 50 centims.

Monolegs humoristics. 25 centims.

El bon diable. Monoleg humoristic. Publicat a «Joventut», n.º 276.

L'americana vermella. Monoleg humoristic. Publicat a «Joventut», n.º 286.

EN PREMSA

El patró Pere Marc. Quadro dramatic en 1 acte.

L'Agencia d'Informes comercials. Disbarat comic-liric.

DRAMES EN CASTELLÀ

El capitán Proteo. Melodrama d'estil antic, en 5 actes i un proleg.

Miguel Servet. Drama heroic, am melopees i chors.

El señor Ministro. Comedia dramatica-satírica de costums politiques espanyoles de finals del segle XIX. En colaboració am D. Brauli Omedes. (En premsa.)

TRADUCCIONS I ARREGLOS

El origen del Hombre. Arreglo de l'obra del Dr. Abendrot, de Leipzig. 3 pessetes.

El Anticristo y la moral escética. De Frederic Nietzsche. **1 pesseta.**

Los Espectros (*Gengangere*). Drama d'E Ibsen, amb un proleg del traductor. **1 pesseta.**

Solness el Constructor. Drama d'Ibsen, adaptat a l'escena espanyola En els arxius de la Compaoyia Guerrero-Mendoza

PROXIMES A PUBLICAR-SE

L'Evangile de la Vie. Tres edicions simultanies, una en francès a Paris, una en italià a Florença i una en castellà a Barcelona i Buenos Aires.

La Revolución científica.

Miguel Servet o Reforma contra Renacimiento. Estudi historic-critic sobre l descobridor de la circulació de la sang, i el seu procés.

Cerebraciones conscientes *Países y ciudades Personajes y personificaciones Ideas é improvisaciones.*

Totes aquestes obres es procuraren en la llibreria «L'Avenç».

POBLET

S'ha fet d'aquesta obra un tiratge especial
de 50 exemplars en paper satinat

JAUME RAMON VIDALES

POBLET

NARRACIONS, TRADICIONS I LLEGENDES

PROLEG DE LLUÍS VIA

BARCELONA
BIBLIOTECA POPULAR DE «L'AVENÇ»
1910

Imp. «L'Avenç»: Rambla de Catalunya, 24

EN JAUME RAMON VIDALES

Als escriptors barcelonins del meu temps que no han conegut en Jaume Ramon Vidales cal dir-los que era un bon company dels Pelagi Briz, Bertran i Bros, Guimerà, Matheu i tants altres que, si no han mort, tenen avui els cabells blancs. Emperò no són vells aquests homes, per l'entusiasme dels quals s'ha rejovenit Catalunya, i en les quals obres, com en font inestroncable, els joves d'avui s'han assadollat d'ideals. Tal vegada això pugui justificar el fet d'esser-me confiat a mi, que soc jove encara, el prefaci del present llibre den Jaume Ramon, es a dir, d'un d'aquells esperits d'eterna i ferventa jovenesa.

Arran de sa mort, jo vaig parlar d'ell en la premsa periòdica, i per a aquest prefaci'm bastarà extractar el que ja tinc dit. Vui que'l meu homenatge a l'escriptor i a l'amic sigui breu, sigui exempt de gales retòriques, i així'm semblarà més digne d'ell, que era tot senzillesa i sinceritat.

En Jaume Ramon no'ns deixà un bagatge literari tant important com el dels companys seus ara esmentats. Emperò sa perícia professional, sa honradesa exemplar i sos treballs d'investigació històrica comarcana han perpetuat son nom en la vila del Vendrell, ont nasqué, i en molta extensió a l'entorn. Resten impreses varies interessants monografies degudes a sa ploma, i un dels principals carrers del Vendrell es honrat amb el seu nom.

Morí'l 21 de Juliol de 1900. Tenia aleshores cinquanta-tres anys, i en feia sis que erem amics, de veure-ns tots els estius Mai oblidaré les estones d'esbarjo que ell me proporcionà, ja quan me deixava sos llibres, ja quan sortia a passejar amb mi pels afòres, malgrat sentir-se força malalt. Encara'm sembla veure-l quan, corbat pel

dolor i la fadiga, cercava l'ombra de les oliveres més tofudes per a fumar-hi un cigarret, tot parlant dels amics ausents i de les novetats literaries de la ciutat llunyana. Ell hi havia viscut uns quants anys a ciutat, conservant-ne bones amistats, de les quals feia esment amb frequencia. Sobre totes elles, predominava la de l'Angel Guimerà. I això convé consignar-ho; convé que se sapiga que l'antic i bondadós notari vendrellenc fou qui primer conegué i estimulà les grans facultats de l'avui celebre dramaturg. A les darreries de sa vida encara ·m mostrava en Ramon, guardats com reliquies, els primers versos que en Guimerà escrigué seguint sos consells, i la correspondencia per ambdós sostinguda en aquells temps en que en Ramon feia sos estudis notarials a Barcelona i en Guimerà, reclòs en l'apartada vila, donava esplai a sos primers somnis de poeta. I ¿no es veritat que, si altres merits no existissin, bastaria·l d'haver infós en en Guimerà l'amor a les lletres catalanes, per a que la memoria den Jaume Ramon fos honorada per tot bon fill de la nostra terra?

Però en Jaume Ramon era, ademés, un mirall de bones costums, un d'aquells homes que, bo i exercint llur professió, fan honor a totes les causes que defensen. Així s'havia guanyat l'afecte dels veïns del Vendrell i de gairebé tot el Baix Penadès, que·l sabien un excelent pare de família i un amic de cor gran, si bé en llur majoria ignoraven que era, a la vegada, un bon escriptor. Profon coneixedor de la gent de sa terra, les quals costums havia estudiat en remarcables articles, era també molt entès en l'historia de Catalunya (de la qual havia desenterrat documents curiosíssims) i exquisit glosador d'aquelles anècdotes i tradicions que millor revelen i més escaienta fan la fesomia d'un poble. Als Jocs Florals de Barcelona hi havia obtingut diferents distincions, entre les quals recordo·l premi concedit a sa monografia de L'Arc de Barà, *i el que guanyaren part de les presents* Tradicions de Poblet, *pel Maig de 1896 aquestes últimes. La prosa amena, fàcil i escaienta en que estan escrites posa de relleu les belles qualitats de narrador que en Ramon posseïa i*

de les quals sense afectació sabía fer gala. Just es consignar que en els assaigs en vers que jo li conec no estigué tant afortunat. En Ramon, fent bé ·ls versos, no era tant escriptor ni tant poeta com quan s'expressava en prosa.

Era un home modest, d'aquells que fan més adeptes amb l'exemple que amb les prédiques. Jo mai havia pres part en els actes del catalanisme militant, quan el vaig conèixer an ell; i si algun cop ne parlavem, no m sermonava poc ni molt sobre·l particular. Emperò an ell li dec bona part de mes actuals conviccions; i el que dic jo, podrien dir-ho altres que avui són personalitats significades en les lletres i en la vida política catalana. I es que en Ramon sabia convèncer amb sa sola conducta, sempre plena de logica, sempre consegüent amb son caracter bondadós com pocs n'hi hagi. No era un gran home, més era un home equilibrat, un cor excelent, prop del qual el cansat trobava repòs i consol. Mai va renyar-me perquè jo conresés en aquells temps, amb rutinaria predilecció, la llengua castellana: ben al contrari.

Més el seu exemple feia insensiblement desvetllar-se en mi l'esperit català que no mor mai.

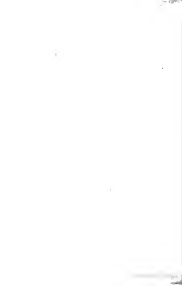
Durant els tres o quatre darrers anys de la vida den Jaume Ramon, son estat devingué tant greu, que més d'una vegada s'escampà per la vila la nova de que ja era mort. I recordo que, poc abans de morir, en la diada de Pasqua, se celebrà al Vendrell un aplec patriotic que ell, més que ningú, havia organisat d'acord amb sos amics de Barcelona. Vaig anar-hi amb molts altres; i fou tanta la joia den Ramon en aquell acte, que per un instant vaig creure, com ell mateix, que s podia curar. Semblava haver reprès salut i força; i, al despedir-nos, jo no sé d'ont la va treure per a venir fins a l'estació, pendre la bandera de les quatre barres d'una corporació stigetana allí present, i victorejar amb forta veu a Catalunya. No he tornat a veure-l desde aquell instant hermós; però a travers del temps m'es ben grata la llunyana visió de l'amic sostenint la bandera que·l vent desplegava damunt d'ell com per a que li fes de mortalla.

¿Què li feia an ell l'oblit, sota una mortalla semblant?

¿Què'ls fa als arbres i a les plantes del camp el que nosaltres no admirem llur bellesa, si aprofitem llurs fruits?

Aquest era en Jaume Ramon.

LLUÍS VIA

NARRACIONS

I

UNA tarda del mes de Juliol de l'any 1872, entrava per primera vegada a la vila de S..., en la Conca de Barbarà, per a posar-hi casa i exercir la meva professió de notari, el qual títol acabava de guanyar en honrosa i renyida lluita.

Difícilment se m'esborrarà de la memoria la trista impressió que vaig rebre al trepitjar per primera vegada aquells carrers estrets i tortuosos, essent com era jove, amb el cap ple d'ilusions, i venint com venia de la populosa Barcelona, ont havia viscut per espai de més de dèu anys. En efecte: aquelles parets ronegues per l'acció dels temps; les teulades amb

aquells atrevits i negres rafecs sortint en voladura fins prop de mig carrer; aquelles porxades en punta d'ametlla, baixes i desplomades com si 's cansessin de sostenir la feixuga càrrega que per espai de tants segles duien; i aquell sòl, empedrat amb cantelluts i negrencs paletes de riera, tant m'impressionaren, sobre tot al pensar que allí havia de viure, que de bona gana, per menys de lo que val un plat de llenties, com Esaú, hauria cedit a qualsevol dels contrincants que havia tingut, el títol que amb tant desig com afany acabava de conquerir.

Per a que tot en aquell poble'm resultés extrany, al passar per un d'aquells carrers tristos i solitaris vaig veure assegut al brancal d'una porta un senyor d'uns seixanta anys, esquerdalenc, d'ulls vius, amb bigotet cendrós i temperament nerviós, que duia un vestit passat de moda (com tants se'n veuen, sobre tot els dies feiners, en les poblacions de curt veïnat), amb un palillo subjectat a la trinxa dels pantalons, fent mitja, i tenint als peus el cisterell ont anava ballant el

capdell de fil, descapdellant-se al compas del moviment de les agulles.

—Quina terra es aquesta en la qual els homes viuen tant afeminats?—vaig dir-me mentalment.

Era la primera vegada que veia un home fer mitja. I, no obstant, com se veurà més endavant, res tant errat com aquest judici.

—Déu lo guard, senyor Manel,—va dir-li, al passar, el moço de peu que m'acompanyava.

Jo vaig saludar-lo també per cortesia; i ell, alçant el cap i mirant amb curiositat per sobre les ulleres que portava apoiades a ran del nas, va contestar a la nostra salutació.

—Qui es aquest senyor?—vaig preguntar al moço.

—Bé prou que-l coneixerà aviat,—va contestar-me,—perquè aquí, fòra del metge, l'apotecari, el mestre i algun altre més, pocs són els senyors amb qui podrà freqüentar-se. Nosaltres—continuà—li diem *el frare*, perquè ho havia sigut de Poblet.

— Frare de Poblet? — vaig replicar, extranyat. I, recordant que duia bigoti, vaig afegir: — No fa pas la cara de capellà.

— No ho es pas. Com podria ser-ho, si es casat!

— Ara encara ho entenc menos.

— Ja ho compendrà dintre pocs dies, quan ell mateix li expliqui la seva historia.

En efecte, vuit dies després el senyor Manel me contava entre 'l nombre dels seus amics, i era 'l seu company de manilla cada tarda al jugar-nos el cafè en el casino.

Per ell vaig saber que realment havia sigut monjo de Poblet; que havia pronunciat els vots de pobresa, obediencia i castedat indispensables pera ingressar en l'ordre del Cister; que a l'arribar el daltabaix de l'any 1835 tenia ja ordres menors per a cantar missa; que, això no obstant, poca era la seva vocació pera la carrera eclesiastica, i menys encara per a la vida contemplativa, mostrant més predilecció per a la carrera de les armes, amb

les quals, després de sortir del convent, defensà la causa de la llibertat durant tota la primera guerra civil; i que, lluny de cantar missa, li dispensà posteriorment el Sant Pare, per gracia especial poques vegades vista, els vots que havia fet a l'entrar en religió, contraient després matrimoni.

Un dia plujós va venir al casino amb un magnific i grandiós paraigua de seda vermella, digne de figurar en una exposició retrospectiva.

— Quin paraigua més antic que portal — vaig dir-li.

A lo qual va contestar:

— Es un regalo. Encara 's recorda de Poblet.

Aprofitant la circumstancia de nomenar el monastir, i amb excusa de que 'l mal temps convidava a les narracions, li vaig suplicar que·m relatés alguna cosa de la vida íntima que en la clausura 's duia.

I, sense fer-se pregar gaire, perquè havia arribat a tenir amb mi una gran confiança, tant per l'amistat que'm duia com per haver-li donat desinteressadament alguns consells en delicats assumptes de familia i en qüestions ardues d'interessos, asseguts al davant de l'estufa, aixi·s va anar descapdellant:

—Jo, com ja sab, era ·l segon fill d'una de les principals cases d'aquesta vila; i, seguint la rutina i la vella costum establerta entre les families acomodades de la nostra terra de dedicar al claustre un dels fills cabalers, desde ·ls meus primers anys, el pare, català de bona soca, que tenia una voluntat de ferro per a dur a cap tot lo que·s proposava, acaricià aquella idea.

«—Mira que aquest xicot per a tot serà bo menos per a frare, —li deia devegades la mare després d'haver fet jo alguna malesa.

»—No hi fa res: ja ·l doblegaran quan siga dintre l convent.»

Aixis es que, acabada la primera ensenyança i havent jo arribat a l'edat cri-

tica d'escullir professió o carrera, el pare, sense consultar la meva voluntat, i comptant per endavant, com sempre, amb una cega obediencia a l'imperi de les seves ordres, sempre severes, un dia, tot dinant, va dir a la mare:

«—Prepara la roba d'aquest xicot, que·l mes entrant el durem a Poblet.»

I, vulgues no vulgues, cap a Poblet vaig haver d'anar, sense gosar contradir-lo

Era una matinada del mes de Setembre. A l'entrada de casa·l moço tenia ensellades les dugues mules; i, baixant el pare amb dos cartutxos de cinquanta unces d'or cada un, que ficà a ses alforges, per a fer-ne·l dot de tres mil lliures barcelonèses que eren necessaries per a ingressar en el convent, vam fer via cap a Poblet.

Aquell mateix dia se·m tancà darrera meu la Porta Daurada[1]; i, després d'entre-

1) Així s'anomenava, com es ben sabut, la que donava ingrés a la clausura, per esser de bronzo daurat

gar-se·m un llibret en la portada del qual se llegia «Regla de monjos que escrigué lo Patriarca de tots Sant Benet», per a que m'empapés bé, amb la seva lectura, de les disposicions que contenia, vaig quedar instalat en una cel·la del noviciat, en la qual hi havia 'ls mobles de reglament, consistents en una caixa, una cadira, un llum de ganxo, un citrell ple d'oli, un llit de posts i bancs amb marfega de palla de segol, i llençols, coixins i coixineres de llana, i un caixonet ple de segó.

— No comprenc l'utilitat de l'ultim trasto, — vaig interrompre.

— Era per a aixugar-nos els dits després d'arreglar el llum o estirar el ble.

I continuà:

— Van vestir-me amb camisa de llana, calçotets i mitges de llana, pantalon de llana, de color de pansa, que·s cordava amb un botó de banya, d'un teixit tant fort i ordinari que·s tenien drets; i van posar-me l'habit. Aquest era també de llana blanca, amb mànega perduda i caputxa al darrera per a resguardar el cap; per més que mai l'alçavem, a pesar de

dur-lo tot afeitat, amb cerquillo als costats i al darrera, i amb un floc de cabells al mig del front.

Els primers sis mesos en deien *de prova* i eren rigorosissims, no permetent-me, durant ells, la més petita extralimitació de la *Regla;* després vaig ingressar en el noviciat, que durava quatre anys, gaudint ja d'una mica més de llibertat; i mentrestant el pare lector va ensenyar-me, a l'igual que als demés novicis, el llatí i la filosofia.

—Jo 'm creia que tenien un col·legi agregat a l'Universitat de Cervera, — vaig dir-li.

—No: era a Osca, i estava dirigit per un rector de la mateixa ordre. Allí hi anavem als hiverns, generalment després d'haver professat, a cursar moral, teologia i les demés assignatures de facultat major. I per cert que hi feia un fret tant intens que devegades se glaçava l'aigua dintre dels cantirs. Això 'm recorda un fet que tal vegada hauria sigut trascendental, i que no puc menys de referir, si Papin no hagués inventat abans la cele-

bre marmita que porta ·l seu nom. Com he dit, el fret era tant cru que glaçava l'aigua dels cantirs. Així es que les vetlles les passavem en la llar del foc, fent rodona. Com el foc dóna xardor, hi teniem sempre a la vora un cantir d'aram els brocs del qual anaven cargolats amb rosques. Més, un dia, tant deviem acostar-l'hi, que l'aigua va escalfar-se en tanta de manera que·l comprimit vapor que va formar-se féu saltar el tap enlaire amb gran estrepit. I sort que devia estar mal enroscat, perquè de lo contrari hauria reventat com una bomba. Tots varem quedar esglaiats. « — Veus-aquí l'invent den Papin, — va dir un dels més aixerits.»

¿Hauria tingut conseqüencies aquest fet, en l'ordre científic, si aquell eminent físic no hagués inventat abans el vapor, que en aquella época, que molt se n parlava, encara no tenia cap aplicació en la nostra patria? Difícil es assegurar-ho.

***

Una de les obligacions que teniem

els novicis — continuà l'ex-monjo — era·l tocar a última hora lo que·n podríem dir *oració de queda*, i que nosaltres ne deiem, no sé per què (perquè era tradicional a la casa), *el toc del garranyau*, d'efectes semblants per a la comunitat al toc de silenci en els quarters, que més tard també tant havia de mortificar-me.

Bé es veritat que moltes vegades els joves trencavem la *Regla*, però això eren desfogaments que si se·ns descobrien els pagavem cars.

A l'estiu sobre tot, jo tenia un deliri per a nedar, i al meu company, el pare Josep, li passava lo mateix; emperò teniem la dissort que això constituia una de les privacions més rigoroses que·s llegien en la *Regla de Sant Benet*. Axís es que eren moltes les nits que, per a satisfer aquella passió, sortiem furtivament de la cel·la i, davallant per la finestra que hi havia al cap-d'avall del corredor del dormitori, anavem a nedar a la bassa del molí.

Donces, com anava dient, el novici que estava de torn, poc abans de l'hora

en que·s tocava ·*l garranyau*, baixava a l'iglesia, amb un fanal a la mà, per l'escala que comunicava amb el dormitori dels novicis; i, esperant al peu d'ella, ont penjava la corda de la campana, al sonar l'hora, tocava acompassadament tres batallades i un repicó.

Una vetlla que jo estava de torn, a l'obrir la porta vaig quedar fortament impressionat observant desde dalt de l'escala que l'ombra de les afiligranades cresteries i dosserets amb que remataven els panteons reials del creuer de l'iglesia, projectada sobre·l mur oposat per la llantia que prop d'ells cremava, se movia de l'una part a l'altra, causant una visió fantastica i extranya.

Vaig baixar l'escala mig esporucat, i a l'arribar al creuer de l'iglesia vaig notar que la susdita llantia oscilava fortament com si fos el pendol d'un rellotge gegantí. D'ont provenia aquell moviment? Quina mà oculta l'havia impulsat?

Francament, haig de confessar que no les tenia totes, com vulgarment se diu, i, amb les mans agafades a la corda de la

campana, me semblaren segles els pocs segons que faltaven per a donar l'hora. Per fi, al tocar aquesta, van sonar també ·ls tocs de l'oració, a la qual faltà aquella regularitat, pausa i parsimonia acostumades; podent deduir, aquell que s'ho hagués escoltat amb atenció, que la vaig tocar d'una manera precipitada.

Més lleuger que una daina vaig pujar l'escala del noviciat; i, després de tancada la porta amb pany i forrellat, vaig anar a la celda del pare lector, informant-lo de lo que passava.

Curat d'espants i vell d'experiencies, el bon pare, comprenent desseguida que ses podia haver-hi allí de sobrenatural, va preguntar-me:

«— Tindras por d'acompanyar-me?»

I, després d'una resposta negativa per part meva, posant-me un punyal a la mà i armat ell d'un sabre rovellat, que no sé d'ont el va treure, va dir-me:

«— Anem.»

I varem baixar a l'iglesia. La llantia continuava oscilant de l'un a l'altre dels panteons reials, semblant a un incenser

immens mogut per mà invisible. Varem seguir i resseguir aquella per tots els indrets, sense notar res de particular.

«—Potser en els recons d'algun altar», va dir el pare.

I, després d'haver-ne escorcollat uns quants, del de Sant Bernat d'Alcira va eixir-ne un gros mastí.

Ja no hi cabia dubte: aquell goç, al-çant-se de potes, havia arribat a la llantia[1] atret per la fortor de l'oli, imprimint-li aquell moviment oscilatori que tant me fascinà.

«— D'ont havia vingut aquell goç?», se preguntarà, sens dubte, el lector, perquè aquesta mateixa fou la pregunta que jo vaig fer a l'ex-monjo.

Res més natural: era un dels mastins del convent. I per cert que tenia fama de posseir-los de pura raça i dels millors que's coneixien.

Escalonats cap al bosc, hi havia fins a

1) A Poblet era costum deixar-les penjades molt baixes a l'altura del pit d'un home, regularment.

vuit corrals de bestiar que tancaven altres tants remats de més de trescents caps; i en cada un d'ells els guardaven un parell de bons mastins.

En el més proper al monastir, s'hi allotjava la parella destinada a la reproducció de la raça, que era l'enveja de tota la rodalia, perquè una semblant parella de tant magnífics mastins com aquella era difícil de trobar-la en lloc més.

* * *

En aquell moment en la parroquia tocaven a rosari.

—Sent aquesta campana?— va dirme.
—Doncs, per a que puga formar-se una idea de lo ric que era 'l nostre monastir, haig de manifestar-li que, desitjant posseir-la, arribà a oferir per ella tanta moneda de plata com capigués dintre sa copa.

—I per què la cobdiciaven tant?

—No sols pel seu to sencer, metàlic i vibrant (que, com haurà notat, se fica al cervell), sinó també perquè estava afinada al diapasó de les del convent, donant

amb relació an aquelles la nota *là* d'una manera exactíssima que en aquell campanar hi faltava.

—I la vila, no se·n va voler despendre?

—Van contestar a l'emissari del monastir que·l mateix gust que tenien els frares per a recrear-se les orelles, també podía donar-se·l la vila.

I continuà·

—Ademés, ¿com vol que se·n desfessin si, quan toquen *a temps* per congriar-se alguna tempestat sobre·l terme, aquella campana es la destinada *a reservar*, es a dir, que s'acut an ella en últim extrem, quan la tormenta no vol cedir; i es segur que al ventar-la parteix el nuvol borrascós, degut no tant al seu to argentífer com perquè amb sa llengua metàlica commina a la borrasca a desfer-se, amb l'inscripció que porta gravada i usa l'Iglesia pera ls exorcismes, que diu: *Christus* ✠ *vincit*, *Christus* ✠ *regnat*, *Christus* ✠ *imperat*?

—I, ja que de campanes parlem, ¿no en sab re de les que a Poblet hi havia?

— Prou. Comptant-les per l'ordre de llur importancia, s'anomenaven *Bernarda*, *Salvaterra*, que servia per als tocs d'alarma i sometent; *Colombina*, *Valenciana*, *de Capitol*, que, com el seu nom indica, servia pera reunir-lo, i *Garranyau*, destinada al toc del mateix nom, de que anteriorment havem parlat. Totes elles estaven penjades en dos campanars d'espadanya que s'alçaven sobre ·ls arcs torals del creuer de l'iglesia; les majors en el de la banda de la sagristia, i les menors en el de la part del dormitori dels novicis. Emperò (trist es tenir-ho de confessar!) totes foren esquarterades a cops de mall pels saquejadors de l'any trentacinc, amb l'objecte de lucrar amb el metall. Així van acabar aquelles llengues de bronze amb les quals el convent s'entenia amb la comarca.

I afegí:

— Prosseguim, doncs.

A cada monjo se ·ns entregaven setanta-cinc lliures barceloneses a l'any per a malgastar.

A l'estiu se·ns concedien quinze dies

de llicencia per a visitar la familia o passar-los allà ont millor teniem per convenient. Además se-ns concedien altres quinze dies per a passar-los a *la Pena*, com esbarjo i no com e castic, segons ha cregut algú guiant-se pel nom d'aquella possessió, situada en el cim d'una de les montanyes que rodegen el monastir; ont, además de l'ermita, hi havia comodes habitacions. Tota la comunitat hi pujava en dues tandes durant el mes de Juliol, que en la rodalia era conegut amb el nom de *veda dels frares*.

Quan un monjo arribava als seixanta anys el jubilaven, quedant exempt d'assistir al chor i al capitol, i, en general, de totes les obligacions prescrites en la *Regla;* concedint-se li una habitació separada per a viure i un criat per a servir-lo.

Al capitol hi teniem veu i vot tots els professos, que durant els ultims anys erem uns seixanta, i el carrec d'abat durava un quadrieni, procedint, passat el citat periode, a nova elecció No eren rares les reeleccions. Els demés carrecs, com el de prior, bosser, arxiver, etc., eren de

nomenament exclusiu de l'abat. L'ultim de dits carrecs portava inherent l'exercici de la fe pública i era considerat com·e notari, en virtut de cert privilegi concedit pel rey Pere I. L'abat podia ordenar els pagaments que no excedissin de 40 lliures, i d'aquesta quantitat en amunt no podien fer-se sense l'aprovació del capitol.

Cap monjo podia entrar a la cel·la d'un altre, encara que aquest li ·n donés permis; i, si allí volien enraonar, ho havia de fer, el visitant, desde ·l brancal de la porta. Quan en una de les de l'infermeria hi havia un malalt greu, se plantava a la porta un paper blanc a fi que·ls que transitaven per allí no moguessin fressa.

An els que morien se ·ls posava l'habit de chor, i eren enterrats amb muceta a la cara, sense ataut, en el cementiri que hi havia tocant a l'absis de l'iglesia major, assistint a l'enterrament tota la comunitat.

Tant sols en el claustre de Sant Esteve, que era ·l lloc d'esbargiment, podiem enraonar de politica i de coses mundanes.

Complertes les obligacions de rúbrica,

ens era permès sortir a passejar acompanyats d'un altre; sense, emperò, allunyarnos massa del monastir, i sempre impetrant abans llicencia del superior.

Ens permetiem devegades bromes ignocents i de bona mena. Així, per exemple, recordo que a un frare que en el chor tenia·l vici de dormir-se, un dia, a l'acabar *laudes*, en lloc de despertar-lo, varem posar-li tres ciris encesos a cada costat, amb llurs corresponents canalobres, i, dormint, allí varem deixar-lo. Bé que això millor podia calificar-se de castic que de broma.

Les penes que·ns imposaven per a purgar culpes comeses consistien generalment en amonestació privada o pública, privació de la taula conventual o d'algun dels plats que en ella se servien, i privació del temple. Això ultim tenia lloc tant solament quan s'incorria en pena d'excomunió. Devegades, al presentar a taula un dels plats, aquell que havia delinquit trobava·l ganivet travesser, lo qual significava que no podia menjar més que la meitat del contingut; i l'altra

meitat, que·l castigat deixava, era immediatament treta i servida per un criat al primer pobre que trobava fòra de la clausura.

Dinavem a dos quarts de dotze i sopavem a dos quarts de vuit.

La vaixella usual era d'estany, i es rentava, per a que no·s ratllés, amb fregalls de palla d'arroç, que ns enviaven de les possessions que la casa tenia en el regne de Valencia.

Cada divendres menjavem de vigília: peix generalment. Quan no n'hi havia, bacallà.

Si algú desitjava menjar algun requisit extraordinari, avisant al cuiner amb l'oportuna anticipació se li feia pel seu compte.

La racció de carn era de quatre unces per persona; en les de carn de ploma, com capó o gallina, se comptava un quart per barba, i en menjavem totes les festes anyals (la gallina a l'olla, del qual guisat en dèiem la *pitança;* el capó, rostit); de manera que per cada quatre monjos treien una peça sencera.

També cada quatre teniem un criat per a servir-nos, tant a taula com en els demés serveis manuals.

Mentres dinavem, el monjo que estava de setmana pujava a la trona i ens llegia algun passatge piadós. Els comensals teniem obligació de guardar silenci i escoltar-lo.

La xocolata no 's prenia en el refetor, ni anava a carrec de la comunitat, sinó que cada-ú se la pagava del seu peculi. Generalment la preniem plegats els quatre a qui un mateix criat servia, en l'estança o pati que hi ha entre la porta reial i el claustre, que per aquest motiu s'anomenava *la xocolateria*.

No era dificil, sobre tot a l'estiu, que venien families acomodades a passar allí llargues temporades, sentir un dels co mensals de desdejuni dir al criat:

— Vagi a *la Galilea* (així s'anomenava l'atri de la iglesia) i porti un present que trobarà sobre l'altar de la Verge dels Angels.

Al cap de poca estona tornava ·l criat amb una plata de crema, confitura, ex-

quisida fruita o algun altre requisit, del que donavem compte tot seguit de la xocolata.

Després solia donar-se li la següent ordre:

— Renti la plata, porti-la a l'hosteria demanant per la senyora,—(algunes vegades el nom anava acompanyat d'un títol nobiliari), — i de part meva digui-li que molt li agraeixo un present tant ric com delicat (del qual li dono les més expressives gracies) i que la tindré present en les meves oracions.

Aquí va fer el senyor Manel una petita pausa, que vaig aprofitar per a dir-li:

— Sab que es molt interessant tot això que 'm conta?

— Doncs vagi escoltant; perquè es el meu propòsit ara donar-li una idea, encara que incompleta, de la grandiositat desplegada en les funcions religioses que allí se celebraven.

D'entre elles, algunes per cert ben

esplendides, cap podia competir en magnificencia i luxe amb els funerals, que bé poden calificar-se de regis, que devegades tenien lloc, ja en compliment de deixes piadoses, ja per defunció de l'abat, príncep o algun altre personatge; no havent-hi dubte que en cap basílica ni catedral del món catòlic se desplegués tanta sumptuositat com en el nostre monastir.

Figuri-s — continuà dient — l'altar major adornat amb un magnífic crucifix, la qual imatge era de bronze i la creu d'ebenús, iluminat per dos canalobres i sis grans candelers també d'ebenús amb incrustacions de bronze dorat, tenint per fons un gran frontal de vellut de seda negra brodat d'or. En el creuer, encatifat de negre a l'igual que-l presbiteri, s'alçava un sever i elegant cadafalc, rodejat de dotze canalobres d'ebenús i bronze, que no baixaven de dèu pams d'alçada, i cobert per un riquíssim drap mortuori orlat per ampla cenefa, al mig del qual campejava, en relleus d'or i plata, l'escut de la casa de Cardona, d'ont procedien aquells donatius tant esplendids.

Tot aqnell funebre aparat ressaltava més encara tenint com tenia per marc els dos panteons reials amb les imatges de reis i reines jacents; així com les estatues agenolIades en actitut de pregar que coronaven els sepulcres adossats als pilars del creuer, semblaven identificar-se amb aquelles cerimonies, sublimades per les mortuories salmodies cantades desde 'l chor, a dues veus, per tota la comunitat, aixecant l'esperit de l'espectador, envolquellat pels nuvols d'encens que de l'altar eixien envers les místiques i atrevides arcades del temple.

No: no·s pot concebir re més patetic que aquell *Dies iræ* entonat a dos chors, per seixanta monjos, amb aquella gravetat i parsimonia que tant peculiar els era; ni re tant majestuós com l'acte d'oferir, presidit per l'abat, revestit de pontifical amb mitra i crossa, i seguit d'aquella nombrosa comunitat revestida amb aquell militar i rocegant mantell de llana blanca; ni re tant grandiós com aquelles absoltes cantades per tots al voltant del cadafalc, mentres les llengues

de bronze de les campanes del monastir alçaven al Cel llurs veus planyívoles per l'ànima del difunt.

Es impossible donar una idea exacta i acabada de les sublims emocions que sentia l'ànima cristiana davant d'aquelles cerimonies, ben dignes, per cert, dels varons ilustres que les motivaven.

— I què me'n diu de la sagristia, que tant he sentit celebrar? — vaig preguntar-li.

— Veli-aquí una dependencia que per si sola era bastant per a fer celebre 'l monastir. Ja, abans d'entrar-hi, imposava la portada amb els seus hermosos i polimentats jaspis, adornada amb les estatues de fra Marginet i de l'abat Conill, i, com-e remat, la den Jaume 'l *Conqueridor*. Atravessat aquell llindar, nn semblava sinó que a l'espectador se l'hagués transportat a un d'aquells magnífics salons tant magistralment descrits per la fantasia oriental.

En efecte, l'estança era de forma quadrada i grandiosa, amb una alta volta sobre pilastres rematant en cimbori,

d'ont s'escampava la llum filtrada per vuit finestrals amb vidrieres de colors. La part superior d'aquells amples panys de paret estava adornada per quadros colossals, pintats a l'oli pels millors mestres de l'antiga escola catalana. La part baixa estava voltada d'amples calaixeres de noguera ricament treballades i plenes a desdir de robes i ornaments per al culte, de tota mena i en quantitats tant exorbitants que, no havent-hi encara prou lloc per a conservar tanta riquesa, la part central estava també ocupada de la mateixa manera. Emperò lo més sorprenent eren els artístics armaris que s'alçaven sobre aquell basament de calaixeres, tots d'ebenús i voltant la sala, amb miralls al fons i tancats amb grans i antics cristalls de Venecia, contenint un sens fi de calzes, urnes, reliquiaris, custodies, imatges, safates, encensers i altres mil i mil joies de plata, or i pedreria, el qual inventari se-n portaria planes enteres i que, al reflectar-se en el fons dels miralls, semblaven multiplicar-se d'una manera portentosa.

Realment, Poblet era gran, era poderós, era ric; més en cap punt s'hi retratavéu en tant alt grau aquestes qualitats com en els immensos tresors que tancava la sagristia, acumulats a força, no d'anys, sinó de segles, per la munificencia dels innombrables i potentats benefactors que va tenir sempre.

Jo estava embadalit pensant en aquelles grandeses que·l senyor Manel, entusiasmant-se per graus, anava relatant, quan de sobte va dir-me:

— Prou n'hem fet, per avui. La tasca es llarga, i la continuarem un altre dia.

I, comprenent que la raó li sobrava, no vaig voler insistir, suplicant-li solament que fes memoria de les tradicions i llegendes que sapigués referents al monastir. Me contestà que·n sabia algunes, prometent relatar-me-les en altra ocasió.

No ·s féu aquesta esperar gaire, i al final aniran les que·m va contar una tarda passejant pels afòres de la vila, com teniem per costum; bé que deixant apart les de ·l *Solitari de la Lardeta*, *Sant*

Bernat d'Alcira, Fra Pere Marginet i *Fra Anselm Turmeda*, i alguna altra, que aquí no poso per massa sapigudes, ja que's troben en totes les obres que tracten de Poblet.

II

Si algun dels nostres lectors cregués que les escenes que passem a relatar són filles de l'imaginació o de la fantasía, estaría en un error: totes elles porten en llur fons, i fins devegades en la forma, el segell de la realitat, i les contarem de la manera que 'ns foren relatades pel senyor Manel, de la majoría de les quals fou protagonista; limitant-nos, per nostra part, a donar-los tant sols forma literaria.

Feta aquesta advertencia, i abans de continuar, convé recordar la situació política en que's trobava la nació poc abans de començar la primera guerra civil. Tothom sab la negra nuvolada

que·s congriava sobre l'atmosfera de la pàtria. L'esperit del segle XIX, les idees de progrés i llibertat propagades per la revolució francesa i escampades a tot Europa pels exèrcits de Napoleon, ha vien anat fent nombrosos adeptes per tot arreu, sotscavant els tronos absolutistes. Per més que sembli extrany, aquell esperit i aquelles idees s'havien filtrat també pels murs de Poblet, i les passions polítiques que tant dividits duien a tots els espanyols en partidaris de la constitució i absolutistes, també començaven a fer estragos dintre ·l monastir entre ·ls mateixos moojos; i, si bé es veritat que la major part d'ells simpatisaven amb les antigues idees, també n'hi havia una fracció, ja un poc respectable, formada per l'element jove, que eren ardents partidaris del sistema constitucional. I no sols ho eren, sinó que·n feien gala.

Es sabut que·ls monjos de l'ordre cistercenca portaven usualment una barretina de punt negre que acabava amb una borleta, per tenir el cap afaitat. Doncs bé: a Poblet, mentres els monjos

d'idees lliberals la duien doblegada a un costat, els de la banda contraria la portaven sempre dreta i tivant.

—Pare Josep, — va dir-li, al principi que això s'estilava, un seu company, al veure-li ajeguda la barretina: —¿no sab que aquesta usança se l'han apropriada els *negres*?

—No, no ho sabia; però aixís sempre l'he portada i bé la porto, perquè, com fill del Vendrell, per tradició de familia, lliberal he sigut, lliberal soc i lliberal moriré.

En aquella epoca — me deia l senyor Manel—eren de moda uns mocadors de butxaca en els quals, en lletres grosses, se llegia *Visca Cristina!* I era curiós veure, al passejar-nos pel claustre, per exemple, i al topar-nos amb algun recalcitrant absolutista, que, sense ganes ni necessitat de mocar-nos, ens trèiem el mocador de la butxaca i, simulant un esternut, l'exteniem al passar per davant de l'adversari politic, com una mena de *trágala*.

***

El pare Josep, de qui havem parlat, molt aficionat a la cria de canaris, acabava de sortir d'una greu malaltia. Com la convalecencia havia d'esser llarga, el metge no sols el rellevà temporalment de l'observancia de la *Regla*, sinó que, ademés, ordenà que·s traslladés a una altra cel la més ventilada i alegra, al qual fi se li donà a escullir una de les habitacions destinades als monjos jubilats.

Una n'hi havia ben assoleiada, de cara a mig-dia, al costat de la del pare M. (anomenem-lo aixís), ja vell i jubilat, fill de Reus, home poc comunicatiu, mal humorat, que tenia l'anomenada d'estrambotic i de gastar mal geni, i això feia que la cel·la del costat de la seva sempre estés vacant, perquè ningú·l volia per veí, i amb major motiu perquè la galeria impedia que dites habitacions poguessin estar completament aislades; però al pare Josep allò que més el temptava era precisament que la galeria fos banyada constantment per un sol esplendid, a fi de poder-hi instalar la cria de canaris. I allí acabà per traslladar els mobles,

junt amb tots els aucells i les gabies.

Al principi prou va rondinar el pare M. Encara ·l seu veí no clavava un clau a la paret per a penjar-hi un quadro, que de la part oposada li contestava de la mateixa manera en senyal de que amb aquell soroll molestava. «— No hi fa res, — se deia ·l pare Josep: — el clavaré quan ell siga a passeig». — I carregant-se de paciencia, i sucumbint sempre, amb resignació, a les intemperancies d'aquell caracter enigmatic, acabà per desarmar el seu veí, fent-se-li tant simpatic que de les salutacions van passar a la conversa, i d'aquesta a la verdadera amistat. I això que ·l frare del Vendrell portava la barretina d'estam decantada, mentres que ·l de Reus, de tant tivanta, semblava que fos engomada.

Llavors precisament acabava de néixer la princesa que més endavant havia de regnar amb el nom d'Isabel II, i les converses politiques i els diaris no parlaven d'altra cosa que d'aquest esdeveniment i de la promulgació que poc abans s'havia fet de la Pragmatica-sanció dero-

gant la llei Salica. Prou en el convent se comentava també de diferents maneres pels partidaris dels dos bandols politics que allí dintre hi havia; i prou el pare Josep s'hauria guardat bé de tocar aquesta questió amb el seu veí, pel respecte que li infundia, quan precisament aquest n'hi sortí a parlar un dematí prenent el sol en la galeria. I l'admiració fou encara més gran al sentir-li fer una defensa apassionada d'aquella pragmatica, amb una riquesa d'arguments que demostraven un gran talent i un estudi gens vulgar de l'assumpte.

En resum, el pare M., segons anà averiguant son veí, pensava també a la moderna, com els joves del convent. Les poques simpaties que hi tenia era perquè en politica no pensava com els de la seva edat, que sempre se l'havien mirat de reull, havent-se per això postergat son gran talent. Portava, en sa consequencia, una vida retreta i aillada.

No caigué aquest descobriment en sac foradat; i desde llavors el pare M. fou el conseller del bandol lliberal, compost

de joves, als quals faltava l'experiencia i la maduresa de judici que sols amb l'edat s'alcancen. Més, això sí, tirava la pedra i amagava la mà: mai volgué decantar-se la barretina d'estam, ni sortir a la palestra amb la cara descoberta, perquè deia que a la seva edat li convenia apartar-se de les lluites i fer una vida retirada en consonancia amb la jubilació que disfrutava. Així, doncs, es debades consignar que no assistia a capitol quan la campana·l congregava. Emperò, si deixava de pendre part en aquells debats importants que en l'aula capitular s'iniciaven, emmetzinats algunes vegades per la passió política, prou sabia, desde l fons de la cella, lo que en ells passava; i per això, més de quatre vegades, sos consells sobre la manera de tractar les qüestions, ses indicacions sobre·ls arguments que havien de fer-les prevaldre i les fugides a cercar quan el terreny no era ferm, havien servit de molt an aquella minoria per a la qual ell guardava tantes simpaties.

I què es lo que·s debatia en aquelles sessions, algunes d'elles tant acalorades?

Tantes vegades com ferem aquesta pregunta al senyor Manel, tant expansiu sempre amb nosaltres relatant actes de la seva vida íntima, sempre procurà evadir la resposta; i, per molta que fou nostra curiositat sobre aquest punt, deixà de satisfer-la: es lo únic en que demostrà una reserva persistent, contestant sempre amb la burladora rialleta que tant peculiar li era les preguntes que a dit fi anaven encaminades. Respectem, doncs, son silenci sobre aquest particular, i posem-hi punt final.

Entretant els horitzons polítics de la nació s'anaven posant completament negres, i la tempestat s'acostava a passes de gegant. La mort den Ferran VII fou el llampec que va fer esclatar el primer tro, i ben aviat començaren a aixecar-se nombroses partides de gent armades al crit de «Visca Carles V!» La guerra que havia d'açotar al país durant sèt anys, i en la qual anaven a jugar-se·l tot pel tot el vell esperit de la terra i les pures idees

filles de la Revolució francesa, estava ja començada. Mai s'havien vist uns odis tant africans com els que·s professaven els dos bandols que lluitaven.

Aquella minoria de monjos de Poblet (no passava d'una dotzena) que tant s'havien gloriejat de llurs modernes idees polítiques, estaven en una situació compromesa voltant com voltaven, per aquelles encontrades, nombroses partides carlistes, i obligats a respirar una atmosfera que·ls era enterament contraria. Temien que l'exaltació de les passions, que moltes vegades adormien l'enteniment, se sobreposés al companyerisme, i vivien en un continu sobressalt.

En tant dificil situació, tingueren una junta clandestina i hei determinaren armar-se amb un fusell anglès (la millor arma de foc que llavors se coneixia) i una canana cadaú, que furtivament entraren i amagaren en el convent, i vendre cares llurs vides si provocats eren algun jorn a la lluita.

No tardà aquesta a presentar-se.

Un dia s'extengué la noticia de que·s

dirigia al convent la partida manada pel capitost Manel Ibáñez, conegut per *el Llarg de Copons*, propalant-se, al mateix temps, a cau d'orella, ja fos veritat o mentida, que hi anava per a fer un escarment amb els frares liberals.

Al sentir aquests semblant nova i al veure per llurs propris ulls que la facció era ja a tret del monastir, traient les armes amagades i arreplegant quantes municions de boca ·ls vingueren a mà, pujaren al cimbori i allí ·s feren forts, disposats a repel·lir la força amb la força.

Tivant s'havia posat la situació, gros era l'escandol que anava a donar-se, i fatals les conseqüencies, si s'arribava a disparar un sol tret. Comprenent-ho així lo restant de la comunitat, procuraren calmar els anims dels sublevats i fer-los desistir de tant exaltats propòsits, oferint-los tota classe de seguretats de que serien respectades com fins llavors ho havien estat les particulars opinions polítiques de cadacú. Vint-i-quatre hores estigueren negociant *el Llarg de Copons* i els dos bandols de la comunitat, deposant a la fi

les armes, aquella dotzena de joves, baix l'oferta de que acabem de fer merit i el proposit per part de tots de tirar el vel de l'oblit a tot quant fins llavors havia passat.

—No obstant,—ens digué·l senyor Manel, que havia sigut l'ànima d'aquella conjura i a qui·ls companys havien votat per capitost—després d'aquella capitulació tant honrosa, *el Llarg de Copons* ens cridà pel seu compte, i, en un llenguatge no gaire edificant i carregat d'energiques interjeccions, ens va plantar un sermó recriminant-nos aital conducta, quan ell, deia, per a defensar la religió, tantes privacions s'havia imposat, no podent menjar sempre que tenia gana, ni dormir quan tenia sòn, i anant per aquests mons de Déu patint calor a l'estiu i fret a l'hivern.

Aquest fet, que hem procurat relatar amb tota la fidelitat possible i tal com ens fou referit, se conta d'una manera molt diferent per algun *cicerone* del exmonastir, suposant que·ls monjos lliberals promogueren un motí per a obtenir

l'exclaustració; que anaven a trets pel convent al crit de «Visca la llibertat!», i altres falornies per l'estil; fins que hi anà *'l Llarg de Copons* per a posar-hi ordre, concertant-se llavors la capitulació: tot lo qual convé desvirtuar, amb major motiu no posant aquesta falsa relació en gaire bon lloc al senyor Manel respecte als seus sentiments religiosos, quan per experiencia sabem i podem afermar, per haver-lo tractat molts anys, que era un veritable i fervent fill de l'Iglesia catolica.

Aquella vetlla, després d'haver sopat i d'haver-se resat les oracions de gracies, el pare prior, que presidia la taula conventual, s'alçà i, amb veu pausada i greu, digué:

— En el dinar de demà, el pare Manel s'abstindrà de menjar del segon plat que se serveixi a taula, en expiació de les culpes en que ha pogut incórrer durant les últimes vint-i-quatre hores.

I, efectivament, l'endemà, quan el

criat passava per segona vegada amb la fumejant plata de saborosa vianda, a l'esser davant del pare Manel, aquest, obedient, posà ·l ganivet travesser al plat en senyal de que passés de llarg, mentres el monjo lector, desde la trona, cercava ·l capítol V de la *Regla de Sant Benet*, que tracta de l'*Obediencia*, i en donava lectura, recalcant aquell paragraf que diu:

«El més noble i més excelent grau d'humilitat es la cega obediencia. Aquesta es la virtut que convé i distingeix com especial divisa an els que aimen finament a Crist...»

Emperò això no obstava per a que·ls amics del pare Manel fessin una indirecta protesta d'aquell castic (amb major motiu havent-se pactat córrer el vel de l'oblit a tot lo passat) obsequiant-lo amb distints plats de saboroses viandes.

Així es que, als pocs moments, un criat li deixava al davant unes riques perdius com a present del pare Tal, mentres un altre li compareixia amb un pollastre rostit de part del pare Qual, i amb variats postres, un tercer, com obsequi del pare Tal-altre.

L'obediencia i el castic se complien, més els donatius no podien privar-se.

I el pare Manel, tot enfeinat i satisfet, trinxant les peces que al davant tenia, omplia nombrosos plats, que de part seva ·ls mateixos criats repartien entre ·ls monjos amics que tals obsequis li feien.

I, mestrestant, el monjo lector, desde la trona, continuava llegint, i deia, amb veu metalica:

«El Sant Evangeli, germans, ens està dient, en alta veu: *Tot home que s'envaneixi serà humiliat, i aquell que s'humilii serà enaltit.*»

El pare prior, de reull i amb dissimulació, prou que ·s mossegava ·ls llavis; però.res podia fer-hi.

Entretant els frares eren tinguts, pel poble baix, com agents de la guerra civil, i considerats com enemics del progrés i de tota idea innovadora en aquella lluita dels principis moderns amb els antics; i eren els convents tinguts com a vertaders

centres ont se conspirava a favor del partit carlista. Les passions cada dia anaven exaltant-se més en aquest sentit, i no era difícil veure que la tempestat roncava comprimida i estava a punt d'esclatar.

En el claustre, no s'hi vivia, doncs, amb completa confiança, i no hi regnava la calma, element indispensable per a la vida contemplativa.

Poblet no era una excepció de la regla, i vingué a augmentar la turbació d'aquells monjos el fet que passem a relatar.

Un matí de primavera de l'any 1835, estaven alguns prenent xecolata, quan un criat entregà an el pare F. un gros plec dirigit an ell, procedent de Madrid, que acabava de portar el correu. Trencat el sobre, se'n trobà un entremig de retalls de periodic; i, obert aquest, n'aparegué un tercer en les mateixes condicions... un quart... un quint... fins al nombre d'una dotzena; en l'ultim dels quals hi havia un trocet de paper sense firma amb les següents paraules: «Pare F: els frares són al c...»

Quan els allí reunits s'enteraren de l'anonim, tots quedaren pensatius; perquè, a pesar de venir aquella menaça en tal forma, prou sabien que·l pare F. tenia a la Cort un germà de la flamarada, i que l'anonim, més que una menaça tonta, era un prudent avís donat per l'amor fraternal.

Desde aquell dia alguns d'ells foren tant previsors, que l'habit cobria un complet vestit de paisà, i duien lligat al cos un parell d'espardenyes i una gorra; de manera que en pocs segons poguessin quedar del tot transformats a disposició d'empendre llarga caminada.

El 22 de Juliol tingueren lloc a Reus i a Valls els desordres contra les comunitats religioses, que no relatarem per esser prou coneguts, al saber-se que un destacament d'urbans de la primera de dites ciutats havia sigut sorprès pels carlins, matant aquests un oficial i sis soldats, amb un dels quals cometeren ver-

taderes atrocitats per manament d'un frare que anava amb la partida.

Sens dubte a conseqüencia d'aquest fet, el dia 24, vigilia de Sant Jaume, de bon matí, una velleta arribava a Poblet amb un cistell de fruita del temps, i, estirant la corda que hi havia davant de la *Porta daurada,* sonava la campana. Sorti·l monjo porter; i, preguntant aquest qui demanava, respongué la velleta que volia veure·l pare Manel per a fer-li present d'aquell cistellet de fruita, com així li fou concedit. Més això era sols un pretext, perquè·l vertader motiu era una missiva, de part d'una caracterisada persona de Vimbodí, avisant an ell i an els seus companys de causa que llurs vides estaven en perill si continuaven per més temps en el monastir.

L'endemà, diada de Sant Jaume, alguns foren ja·ls que deixaren d'assistir al chor, passejant-se pel claustre tot deliberant sobre la resolució que convenia pendre; perquè la veritat es que no s'atrevien a trencar la clausura. Després dels oficis se·ls ajuntaren alguns altres com-

panys de causa; i un d'ells, el més decidit, preguntà:

— Què fem, doncs?

— Jo no seré·l primer, — digué un altre — però tampoc l'ultim.

— Si per això esteu, ja u seré jo — replicà un tercer. — Qui vulgui venir que·m segueixi.

I tal dit tal fet: seguit de la major part de l'element jove, s'encaminà al palau abacial.

Demanada audiencia, els rebé l'abat sense sospitar-ne l'objecte; i, exposat el motiu de la visita, entenent aquell que·s tractava de sortir per a anar a passeig, se limità a dir-los:

— Mirin que ja es hora de dinar!

Més, a l'enterar-se que l'objecte de la marxa era abandonar el convent, quedà esglaiat per un instant, que aquells aprofitaren per a davallar l'escala. Però, a l'esser al primer replà, se refé·l pare abat, i, emprenent-los altra vegada, els digué:

— Fills meus, no se'n vagin! Si vostès m'abandonen essent tots joves, què faré jo, pobre vellet? — I s'extengué en algu-

nes altres consideracions per a deturar-los, acabant amb les següents paraules: —Tinguem confiança en el Govern. Ell ens protegirà.

Alguns semblaven titubejar, quan el pare A., un dels més decidits, i per cert tartamut, trencà la peroració de l'abat dient:

— Què... tantes... ca... ca... ra... mades!... Si no... no... vol venir que... no vingui!

I, resolut, baixà l'escala, seguit de tots els altres.

* * *

A l'esbombar-se la fugida de l'element jove, a tots els demés els agafà por de quedar-se, pensant que algun motiu tenien els primers per a no fer-ho; i aquell mateix dia abandonaren tots el monastir, baixant a l'Espluga, ont dormiren, tornant a Poblet de dia. Així transcorregueren alguns dies, durant els quals desembraçàren a corre-cuita tot lo que pogueren, deixant per fi·l monas-

tir solitari i guardat solament per alguns criats.

*
* *

El dia de la Mare-de-Déu d'Agost, patrona de Poblet, el pare Manel escrivia desde casa seva la següent carta an el vendrellenc pare Josep:

«Estimat amic: Demà marxo a Reus, amb la credencial d'alfereç de cossos francs, a defensar la causa de la llibertat.

Són les onze de la nit, i desde la finestra de la cambra ont escric se veu Poblet com crema.

Tot s'ha acabat.»

TRADICIONS I LLEGENDES

PER UNA CÀRREGA DE LLENYA

Els boscos pertanyents al monastir de Poblet eren immensos. Bastarà dir que comprenien les dilatades valls que s'extenen desde'l cim de les montanyes de Montblanc i de Rojals fins als límits de Prades, Vilanova i Vallclara, tancantlos per la banda de baix els termes de Vimbodí i l'Espluga. Si imponents eren per l'extensió que agafaven, més ho eren encara per l'espessetat d'arbres i arbustos de tota mena que hi creixien, en termes que moltes afraus eren gairebé verges dels raigs del sol i de les petjades de l'home: tanta era llur ufana.

D'allí eixiren els roures centenaris

que en el segle XVI servien per a entallar els magnifics i artistics setials amb esculptures, respatllers i dosserets que decoraven el chor; i de les abundoses i riques pedreres d'aquells boscos sortiren no sols la grandiosa fàbrica del monastir, sinó també·ls marbres i els jaspis que estaven escampats per tots els seus ambits.

Avui, poca cosa, ben poca cosa, resta de tants i tants llegendaris roures i alzines. La mà foradada de la desamortisació, fent-ne bocins i venent-los a cara o creu, per una part; i per l'altra la cobdicia del pagès, atent no més a omplir els cups de verema i de vi·ls cellers, acabaren amb aquella immensa riquesa forestal, amb dany evident de tota la comarca.

Aquelles montanyes, abans tant cabelludes i fosques, ont semblava emmirallar-se la negra nuvolada, d'ont brollaven arreu fonts abundoses, que donaven vida i saba a les extenses hortes de tota la conca del riu Francolí, avui semblen, de lluny, gegantesques i pelades calaveres,

ont la vinya viu per força pel constant treball de l'home. El pampol es l'unica clapa verda que en el bon temps les abriga.

Més, si l'actual generació no ha sabut, o, millor dit, no ha volgut conservar aquella riquesa que sens cap esforç li donava la pròdiga naturalesa, no podem dir lo mateix dels frares, que en tot temps se mostraren molt gelosos de llurs boscos: degut an aquest esperit, per ells foren sempre un cau de disgustos; i, desde la més remota antiguitat, el monastir hagué de batallar sempre, sostenint plets i més plets, en totes les epoques, amb les universitats limitanies de Vimbodí, Espluga i Montblanc, que, ja desde 'ls albors de la reconquesta, pretengueren tenir pocs o molts drets sobre 'ls tals boscos.

Així, per exemple, la vila de Vimbodí, amparant-se en la carta de donació que per a poblar-la li féu el comte Ramon Berenguer, mai desistí d'anar-hi a fer llenya, pledejant constantment aquell dret per espai de segles.

En una inscripció de l'any 1466, que hi ha en el claustre del monastir, se llegeix: «Aquí fou frare G. Tort, qui pera demanar justicia y per defensió del bosch de Poblet, per homens de Prades fou mort.»

Els veïns de l'Espluga de dalt se creien tenir dret a recullir diariament una càrrega de llenya perduda; i, els de l'Espluga de baix, a «fer tots jorns o cada dia dues càrregues de llenya en lo bosc de Poblet; e si los frares, monastir o altres per ells los feien empatx, en tal cas los podia llevar la post del trestallador del molí de la vila situat prop de la font», que era propri del monastir; segons així se llegeix en els documents antics i en els llibres de capvrevacions de la referida vila.

Un dret consemblant pretenien tenir els de la vila de Montblanc, i l'exercien, segons la tradició conta, més amb la condició de que, al passar les càrregues de llenya pel davant del monastir, havien de deixar el tronc més gros que cada una contenia; lo qual sempre fou motiu de

disputes entre dita universitat i el referit monastir.

Un jorn baixava pel camí de Prades un montblanquí menant el mul carregat de llenya; i, en sent davant de la porta forana de Poblet, llençà de mala gana·l primer tronc que li vingué a mà; cosa que vista per un dels monjos, que allí hi havia, el reconvingué per a que complís fidelment amb la consuetut establerta. Negant-s'hi·l de Montblanc, se travaren de paraules, que degeneraren en fortes disputes, a conseqüencia de les quals fou aquell obligat a descarregar la llenya per a escullir-ne·l frare·l tronc més gros de la càrrega.

Mentres el monjo estava encorbat i ajupit a terra en tal ocupació, el montblanquí, cec d'ira, brandant la destral que per a fer la llenya duia penjada en el bast del mul, la dirigí amb tanta furia i certesa sobre·l cap del frare, que allí mateix restà cadavre en mig d'un bassal de sang.

Moltes foren les rancunies i els apassionaments que d'aquest fet se seguiren,

tant per part dels de Poblet com per part dels de Montblanc; bastant dir que a l'aula o sala capitular del monastir, poc temps després, s'hi votava una constitució disposant que cap montblanquí pogués en lo successiu ingressar de monjo en el monastir. Per llur part, el Consell i jurats de l'universitat de Montblanc, al saber-ho, reunits a sò de campana, deliberaven que fos privada en tot temps l'entrada a la vila an els monjos, donats, moços i demés habitants de Poblet, encara que anessin de pas. Així es que, quan tenien necessitat de traslladar-se al Camp de Tarragona, en sent davant de Montblanc deixaven el camí-ral que per dins de la vila passava i trencaven per un camí morraler dit *dels Esmoladors* i que existeix encara a l'altra part del riu.

. . . .

Desde llavors els fills externs, o *cabalers*, com ne diuen a la comarca, de les cases bones de la referida vila, quasi tots foren naturals de la Guardia dels Prats i d'altres llocs situats a prop d'aquella.

—Quina relació pot tenir l'una cosa

amb l'altra?—se dirà·l lector, sens dubte.

Molt senzilla es la resposta. Com les famílies acomodades es ben sabut que sempre destinaven un dels fills externs al servei de Déu en alguna de les ordres religioses, essent tant proper com era·l monastir de Poblet i fruint de tanta fama, no volien veure-s privades de poder fer-los-hi ingressar; i les mares se prenien la molestia de portar llurs fills al món fòra de casa per a deslliurar-los d'aquell *pecat original* que·l monastir havia fulminat.

Axí·u conta la tradició. I que dèu tenir algun fonament ho demostra la circumstancia d'estar molt arrelada a la vila de Montblanc, i que, fins an el present segle, algunes eren, segons diuen, les montblanquines que en l'ultim periode de l'embraç marxaven de la vila.

PER QUÈ ESTAN ESCAPÇADES LES TORRES DE LES MURALLES DE MONTBLANC

La reial vila de Montblanc, una de les més importants i populoses de Cata-

lunya durant l'Edat mitjana, vista desde dalt de les montanyes que li fan de respatller (del turó ont s'alça l'ermita de Sant Joan, per exemple), amb les muralles guarnides de les trenta-tres torres que la defensen [1], construïdes durant el regnat den Pere IV, sembla la testa d'una matrona cenyint corona mural, asseguda a la falda d'aquelles montanyes i besada pel riu Francolí.

Vista de prop, fent la ronda del seu circuït, el visitant se transporta facilment an el temps de la passada grandesa d'aquella vila: tant es el caracter que 'n conserva; i, parat davant d'alguna d'aquelles torres, espera veure, entre 'ls marlets, aparèixer el capell i la llança d'algun guaita; així com, al passar per davant del portal de Sant Jordi, tem que desde dalt no se li escorrin les portes llevadices pels encaixos laterals, i li sembla que, de les entrades de les ronegues cases del mal alineat carrer que enfila, n'ha de

1) Avui se n'hi compten 18, nou de les quals perfectament conservades i emmarletades.

veure sortir encara algun habitant amb vermella barretina i grisenca gonella cenyida al cos amb la corretja de cuir.

Més, deixant de banda tots aquests detalls que la fantasia crea, anem a contar, segons la tradició relata, per què estan escapçades moltes de les susdites torres.

Anteriorment hem manifestat les empenyades lluites que de temps immemorial el monastir de Poblet sostenia constantment amb totes les universitats veïnes en defensa del bosc. Per lo que respecta a la de Montblanc, retrata perfectament aquelles lluites el següent paragraf, que copiem d'un plet que, l'any 1753, venia seguint contra 'l monastir.

Diu així:

«La vila de Montblanch en forsa de concessions dels Serenissims Comptes de Barcelona, Reys d'Aragó, concordias firmadas entre dita vila y lo Real Monastir de Poblet, sentencias arbitrals en el tenor de ditas concordias y en singularitat de la última, proferida per los Illustrissims y Reverendissims Srs. Ar-

quebisbe de Tarragona y Bisbe de Lleyda en 18 de Desembre de 1424, té lo dret incontestable de fer tallar en lo bosch del Real Monastir de Poblet en los dias y per la gent que bé li pareixerà (en lo temps en dits documents preficsat) quanta llenya d'alsina li aparegue menester pera l'abast y consum dels vehins d'ella en llurs fogueras; dret al que sempre se li ha trobat una repugnancia y una aversió ferma per part del monastir, com ho demostra tenir que menester tantas sentencias y concordias pera obligarlo á no embrassar dita prerrogativa, movent sempre plets, disturbis y debats pera confondre y perturbar que la vila pogués gosar de dita preeminencia.»

A darrers del segle XIV, irritats els veïns de Montblanc de veure contradit aquell dret i haver matat a dos d'ells dintre·l bosc els guardes que hi tenien els frares, s'aixecaren en soment contra·l monastir, i, dirigint·se a la Pena, després de matar el guardià que allí hi havia, cremaren la capella i edificis adjunts, i calaren foc a les granges, molins

i altres dependencies rurals del convent, portant-se'n els fruits i els animals i lliurant una vertadera batalla campal amb els estadants del monastir, que sortiren en defensa de llurs drets.

Se diu que Poblet acudí en queixa al rei; i, com sempre cau la culpa sobre·l més dèbil, se condemnà a la vila a pagar una forta multa, i, per a abatre·l seu orgull, fou també condemnada a que fossin escapçades una per altra les torres que guarneixen ses muralles.

Veus-aquí per què·s veuen encara escapçades moltes de les torres de les muralles de la reial vila de Montblanc.

A falta de documents que ho acreditin, així la tradició'u conta.

UN DIMONI... ASE

Al començar el segle XV, en el monastir de Poblet hi havia un monjo nomenat fra Pere Marginet. No es el nostre intent relatar, per massa sabuda, la seva vida accidentada i tot lo que se'n conta: ens bastarà consignar que, després d'a-

bandonar el convent, segons diuen les croniques, s'entregà, en companyia de fra Anselm Turmeda, pare franciscà de Montblanc, a la vida llicenciosa i al bandolerisme, essent el terror de tota la comarca; fins que, havent tocat Déu el cor de fra Marginet, penedit tornà al monastir, retirant-se a una cova de la montanya proxima, ont acabà sa vida fent oració i imposant-se grans penitencies en desagravi dels pecats que havia fet; en termes que morí en olor de santedat.

Molts miracles se'n conten, els quals, si hem de creure la tradició, continuaren encara després de sa mort; ja que, segons se diu, quan havia de sobrevenir alguna calamitat al monastir, l'anunciava anticipadament amb extranys sorolls que sortien de la tomba ont era enterrat.

I, com que'l dimoni sempre va a la que salta i no té altra feina que esgarriar les ànimes, natural es que preparés temptacions a l'arrepentit frare durant sa vida contemplativa, amb major motiu haventse-li ja escapat de les urpes.

Així es que un dia, segons conten,

que fra Marginet, molt cansat, pujava la montanya, el dimoni se li aparegué en forma d'ase, amb l'intent de portar-se'l-en si queia en la flaquesa de pujar-li a cavall; mès, comprenent aquell l'engany per la divina gracia, se deslligà de la cintura la corretja beneïda que duia cenyida al cós, i, passant-la pel coll de l'ase amb un nus escorredor, vulgues no vulgues el dimoni hagué de seguir-lo per a no quedar escanyat.

—Què'n faré, ara, d'aquest dimoni que ha sigut tant *ase?*—degué preguntar-se'l bon monjo.

I se l'endugué a una cinia del monastir, que allí prop hi havia, i, fermant-lo al vogit si us plau per força, sempre amb el nus escorredor al coll, el féu treballar de valent poant aigua.

L'ase prou se parava, de tant en tant (perquè ls dimonis no sóu de mena treballadora); però, bastonada ve, bastonada va, hagué de rodar per força, treballant molt i amb la racció curta.

Més, un dia (puix molts i molts ne passà en tal captiveri), un moço, compa-

dit de l'excés de treball que l'ase duia i lo flac que s'havia tornat, i tement que·l nus escorredor no l'escanyés, tingué·l mal encert de treure-li del coll la beneïda corretja. En mala hora·u féu, perquè tantost la tingué fòra·s longué l'ase com per art d'encantament, deixant a l'estança una gran fortor de sofre, mentre que·l moço, tot senyant-se i esporuguit de lo que li acabava de succeir, anà a contar-ho a fra Marginet.

—Què has fet, desgraciat?—li digué. —Sapigues que has donat llibertat an el dimoni, que tant me perseguéix.

Desde llavors aquest no provà de temptar més a fra Marginet.

UN FASOL VAL UNA LLIURA BARCELONESA

L'abat del reial monastir de Poblet era tal volta·l més ric i poderós senyor eclesiastic de Catalunya: tantes eren les rendes, els alous i els dominis de la comunitat que presidia.

A més de l'abadiat de Poblet, amb els pobles de Vimbodí, Terrés, Senant,

Montblanquet, Fulleda, Vinaixa, Omellons, Pobla de Cervols, Vilosell i Vallclara, i els tres llocs erms nomenats Torrelles, Cudós i Corregó, li rendien feude i vassallatge les baronies següents:

La de Prenafeta, en el Camp de Tarragona, que comprenia ·l lloc del mateix nom i els de Figuerola, Miramar, Mas den Amill, Puigdespí amb els termes, i Montornès.

La de la Sagarra, que comprenia ·ls poblesde Verdú, Granyanella, Sandormi, Solanelles, Puigdemages i La Portella.

La de l'Urgell, que contenia ·ls termes i llocs de Castellserà, Fuliola, Boldú, Tornabous, Belcaire, Bellmunt, Buccenit, Montalé, i els termes dels llocs desolats de Tarrascó, Tous, Montsuar, Filella, Penal, Torre den Aval i Almenara la baixa.

La d'Algerri, que agafava la vila del mateix nom, i els llocs de Menargues, Boig, La Figuera, Tragó amb sos termes, i els dels erms de Torredà, Salavert i Canyelles.

La de Les Garrigues, amb sos termes

i llocs de Juncosa, Torms, Soleràs, Albages, Cugul, Les Besses, i·ls termes despoblats de Montbellet, La Cova, Sisguella, Hospital de Riu de Set i Vall de Reig.

I altra en el regne de Valencia, amb els llocs de Quarte i Aldaia, amb varies terres, granges, censos i senyorius sobre molins a l'horta de dita ciutat.

I, com ja diu l'adagi «a gran senyor gran bonor», fóra per demés relatar l'influencia i predomini que l'abat exercia en totes les esferes governamentals.

En mala hora, doncs, els vassalls de la baronia d'Algerri escoltaren els consells de la noble senyora na Eufrasina de X. per a que deixessin, com deixaren, de reconèixer l'abat com senyor jurisdiccional i campal de la dita baronia, amb mer i mixt imperi sobre·ls pobles d'ella, amb motiu de l'enquesta que dita na Eufrasina seguia en el reial Senat de Catalunya contra·l monastir, disputant-li·l senyoriu de la dita baronia, fundant sos drets i ses pretencions en antics pergamins trobats a l'arxiu del palau de

son noble llinatge, com successora que era per linia directa del desgraciat comte d'Urgell, a qui havia pertangut el domini de la dita baronia; la qual, Ferran d'Antequera, desprès d'apoderar-se·n, vengué an el monastir, que per complaure al monarca no vacilà en arriscar el crescut preu de la compra, important un grapat de mils florins.

Anys i panys feia que durava ·l litigi, quan un fet, intencionat o casual, més sense importancia, vingué a refermar-lo tant per una com per altra part.

Fou el cas que, anant de pas el pare bosser, muntat en sa mula, de l'un poble a l'altre de la referida baronia, s'escaigué a passar prop del casal d'aquella noble senyora; i, sortint un goç de la casa, se posà a lladrar an el moço de peu que anava al davant de la cavalcadura, amb tanta insistencia, que ·l moço, per a defensar-se d'un hoste tant inoportú, li ventà una perdigonada, deixant-lo cadavre.

Ni mai que tal hagués succeït, perquè, d'aquella hora endavant, els *savis en dret*, tant de l'una com de l'altra part, que ·l

plet dirigien, redoblaren els capitols de carrecs, les pretencions i les suplicacions que l'un i l'altre·s rebatien amb difusos al·legats, que sempre acabaven amb la paraula *Altissimus* etc., sagramental frase de rúbrica en aquella epoca.

Més, com en aquest món tot té la seva fi, arribà també un dia que la Sala, després de llargs *visus* i fonamentals *attentus*, assignà, proveí i promulgà la darrera i definitiva sentencia, sense ulterior grau d'apelació; confirmant, per ella, an el monastir de Poblet, el domini que venia exercint en la baronia d'Algerri, *e per ço e altrement* que la noble senyora na Eufrasina de X. no tenia dret d'exercir el pretès senyoriu, imposant-li silenci perpetual, sens fer execució a ninguna de les parts de *les despeses e bestrets.*

I veus-aquí com, en virtut d'aquesta sentencia, els pobles de la baronia d'Algerri, que durant tants anys havien deixat de pagar an el monastir de Poblet censos i lluïsmes, delmes i tanques (confiats en que, si·l monastir hagués perdut el plet, com ells creien, na Eufrasina·ls hau-

ria alleugerit d'una bona part d'aquelles gabelles), començaven a tremolar pel resultat de la liquidació que havia de practicar-se.

Nomenat pel Capitol a dit efecte un dels frares que més s'havian distingit, en el curs del litigi, per llurs opinions intransigents contra ·ls rebel·les habitants de la baronia, féu via cap a Algerri, proveït dels llibres de capbreus i albarans, per a aplicar-los tot el rigor de la llei, puix així en el Capitol se determinà; emperò, després d'un llarg i dificultós passament de comptes i d'haver fet sumes i més sumes, i comptats els beneficis cessants i danys emergents de les quantitats que la comunitat havia deixat de percebre, era tant gros lo que·l total pujava, que, convençut el monjo procurador de l'impossibilitat de fer-ho efectiu, i davant de tantes exclamacions i precs com arribaven a ses orelles, proposà an els trastornats vassalls que paguessin amb fasols.

—Amb fasols?—contestaren admirats els d'Algerri. — Què vol dir amb això vostra paternitat?

— Molt senzill — afegí·l frare: — ja que tant pobres sou (i així·u reconec), convinguem en donar a cada fasol el valor d'una lliura barcelonesa, i pagueu amb aquesta classe de moneda.

I tal dit tal fet: tantes mils lliures, tants mils fasols... i en paus.

Després d'efectuat el pagament... n'hi havía tres quartans!

De retorn al monastir i cridat el monjo a comptes, presentà sobre la taula·l contingut envolicat amb un gran mocador, que començà a desfer; i, quan tots creíen que a dins hi havía un tresor, abocà a la taula·ls tres quartans de fasols.

— Aquest es el resultat del passament de comptes amb els d'Algerri en virtut del poder i facultat que·m foren conferits. Així com així tampoc hauriem pogut cobrar; perquè «allà ont no hi ha res el rei hi perd els drets», i tant rica serà la comunitat de l'una manera com de l'altra.

El convent deixà de percebre una forta quantitat, emperò també matà per a sempre·ls encarnicats odis amb que tota

una comarca·ls menaçava per a lo successiu.

Desde llavors els habitants de la baronia d'Algerri pagaren religiosament an el monastir els delmes, censos i demés impostos sense frau ni engany.

MONJO... O MONJA?

Un dia (parlem d'a mitjans del segle XVI) trucà a les portes del monastir, demanant protecció i acollida, un jove de pocs anys, que digué nomenar-se Joan Bartomeu de Vilarroja, i que allí·s quedà de criat.

Docil, servidor i diligent, ben aviat se guanyà les simpaties dels seus superiors, els quals li ensenyaren, amb molt profit, les primeres lletres.

Al veure-l tant estudiós, de no escassa inteligencia, i que observava una conducta immillorable, no li faltà la protecció del convent, concedint-se-li l'habit de novici.

Però·l temps anà passant: en Joan Bartomeu, de l'infancia passà a la puber-

tat; i, a l'esclatar la poncella i convertir-se en flor, no pogué amagar per més temps les senyals propries del sexe femenì, an el qual pertanyia.

Temerosa que·s descobrís lo fins llavors ignorat, s'agenollà als peus del pare abat, que aleshores era en Pere Bogués, i, entre llagrimes i sospirs, li revelà l'engany, implorant perdó i misericordia.

Els motius que induiren an aqueixa dòna a entrar en el monastir, mai arribaren a saber-se, perquè com secret de confessió foren guardats per l'abat en els plecs més amagats de la seva conciencia, i amb ell baixaren a la tomba.

Rebuda l'absolució amb gran secret i prudencia, l'Isabel, que així se deia la protagonista, sortí del monastir pretextant a la comunitat enginyoses excuses (que mai ne falten), sens que ningú hagués esment d'un cas tant extrany com anormal.

Tant sols després d'algun temps, amb gran misteri i a cau d'orella, els monjos se contaven, els uns als altres, admirats i tot senyant-se, el fet autentic que acabem

de relatar, més ignorant els detalls i les seves causes, que no han pogut passar a l'historia.

L'OBRA DEL PARE FINESTRES

La majoria dels nostres lectors tindran, sens dubte, coneixement de l'obra titulada *Historia de Poblet* (la millor, en mon concepte, de totes quantes tracten del monastir), impresa a mitjans del segle passat i deguda a la ploma del pare Jaume Finestres de Monsalvo, monjo arxiver de dit monastir; però, en cambi, no tots saben el perquè l'escriguè i el perquè se'n troben tants pocs exemplars.

Es de saber que en aquell temps els monastirs de Poblet i Santes Creus, ambdós de l'ordre del Cister, havien iniciat una sorollosa qüestió sobre quio d'ells tenia més antiguitat i preferencia sobre l'altre; questió que degenerà en un litigi molt entoçudit, en el qual les dues parts litigants abocaven tota llur poderosa influencia i en el que acabà sortint guanyador Poblet.

Doncs bé: se conta que, per a aduir proves i arguments, el pare Finestres hagué de fer un estudi concienciós dels documents de l'arxiu que tenia a son carrec; i que, una vegada acabat el plet, aprofità·ls treballs que havia fet, per a escriure l'història del monastir, que consta de cinc volums en quart impresos a Cervera.

Emperò, al fer-se carrec, la comunitat, de l'importancia d'aquella obra; al veure l'immèns cumul de datos i noticies que contenia i els molts i importants documents que transcrivia, fins allavors inedits; al compendre que tota l'historia del monastir passava an el domini del public; cregué que no era convenient an els seus interessos divulgar les intimitats de la casa, i acordaren recullir l'edició, motiu pel qual són tant pocs els exemplars que avui se·n coneixen, sobre tot del volum quint; comprenent-se perfectament lo darrer per la raó que·ls volums no·s publicaven junts, sinó amb un interval de temps de l'un a l'altre, la qual féu que·l quint estigués més poc

temps a la venda pública, si es que hi va arribar a estar.

LA VULL NEGRA

El pare bosser del convent de Poblet, l'any 18..., podia ben bé alabar-se de muntar la mula més fiada i caminadora que hi havia sota la capa del cel. Era tant fina de marxa, que'l cavaller podia portar un got ple d'aigua a la mà sense temor de vessar la. Però... com totes les coses del món tenen un *però*, la mula era *tordilla* i el reverent monjo més se l'hauria estimada negra: aquest era l'unic defecte que tenia la mula del pare bosser.

I, com que «val més un gust que cent lliures», segons l'adagi diu, sa paternitat resolgué cambiar la mula *tordilla* per una altra mula negra que tingués les mateixes condicions d'aquella.

Prou havia donat veus i més veus, i fins parlat de tal cambi amb tots els ramblers de Santa Coloma; més la mula negra amb totes les qualitats de la *tordilla* no·s presentava.

Animat de tant ignocents intencions, la diada de Sant Bartomeu, fira de Prades, el pare bosser, després d'haver cantat en el chor *maitines* i *laudes*, i d'haver dit la primera missa, cridà·l moço de peu que solia acompanyar-lo en sos viatges, i, posant-se aquest l'escopeta al coll i pujant sa reverencia a cavall de la mula, feren via cap a fira, decidit el monjo a baratar la mula, o a vendre-la per a comprar-ne una altra del color predilecte, oblidant aquell adagi que diu:

«Dóna de Barbarà i mula de Prades,
ans d'entrar a casa batin les cames.»

Tantost se van saber en el firal les intencions del bon frare, una nuvolada de ramblers i gitanos l'assetjaren proposantli truques; més les mules negres que li oferien quedaven totes molt enrera al costat de la *tordilla*.

No tingué, de moment, altre remei que vendre-la, com aixi·u va fer, a un d'aquells negociants, i esperar si més entrada la fira·s presentaria la mula que desitjava.

Quedava, doncs, realisada la primera part del negoci; i, després de fetes algunes visites a les families conegudes que allí tenia, i de dinar a casa d'una d'elles, el reverent pare bosser tornà al firal, seguit ben aviat d'un estol de firaires que duien xurriaques.

—Jo tinc la mula que vostra mercè desitja — li digué un d'ells.

I, com de fet, portant-lo a un extrem del firal, pogué contemplar i provar el cobejat animal. Sèt pams i quart de talla, com l'altra; pèl negre i lluent; cinc anys d'edat, com l'altra; i, com l'altra, de bona marxa, docil, mansa, fiada... en fi, cor què vols, cor què desitges: totes les condicions imposades pel reverent monjo; quedant aquest tant enamorat de la cavalcadura, que, sens mirar el preu, ben aviat se la va fer seva. Bé es veritat que per a comprar-la hagué d'afegir un grapat d'unces a la quantitat per la qual havia al matí venut la mula *tordilla;* més no li venia d'aquí a la bossa que, semblant a la bossa de Sant Ferriol, la comunitat li tenia confiada.

I, més content que unes Pasqües d'haver fet un bon negoci, emprengué·l retorn al convent. Com més caminava, més enamorat estava de la cavalcadura.

— Fins me sembla que munto la mateixa mula i que l'animal me coneix — deia an el moço de peu. En veritat he fet un bon negoci.

A l'arribar al monastir, sola i sens guiar-la, com si tota la vida n'hagués sigut hoste, anà pel camí de l'estable aont el moço l'acondul, la desensellà i va fregar-la.

Mitja hora després, el moço pujava a la cel·la del pare bosser i li demanava audiencia.

— Què hi ha, de nou? — li digué.

— Lo que hi ha es que la mula *negra*... s'ha tornat *tordilla*.

Era la mateixa! Els gitanos, que tant pocs escrupols gasten i totes se les pensen, després d'haver-la comprada la pintaren de negre per a enganyar el frare.

Les croniques no conten si li passà la fal·lera del cambi, encara que es de creure que així devia succeir.

TAULA

RIZAL

S'ha fet d'aquesta obra un tiratge especial
de 50 exemplars en paper satinat

W. E. Retana

RIZAL

NOTICIES BIOGRAFIQUES

BARCELONA
Biblioteca popular de «L'Avenç»
1910

Tipografia «L'Avenç»: Rambla de Catalunya, 24

ALS LLEGIDORS

En 30 de Desembre de 1907, fa ja més de dos anys, l'eximi escriptor castellà D. W. E. Retana va donar en el «Centre Nacionalista Republicà», de Barcelona, davant un nombrosíssim auditori, una magnífica conferencia, aplaudidíssima, sobre la Vida y escritos del Dr. José Rizal.

Aquest volumet n'es un extracte fet pel mateix autor. Gracies a l'amabilitat exquisida del nostre amic Sr. Retana, podem publicar-lo, traduit en català, en la nostra Biblioteca Popular. *La figura den Rizal ressurt esplendent en aquestes curtes pàgines. Siga, el publicar-les, un petit tribut d'admiració al gran martre de la Patria Filipina.*

J. CASES-CARBÓ

I

Antecedents historics. — Naixença den Rizal. — La seva infancia. — Fa·l batxillerat a l'Ateneu dels jesuites de Manila. — Estudia Filosofia i Lletres a l'Universitat de Manila.

La conquista de les Isles Filipines no s'assembla a cap altra de les conquistes dels espanyols fetes per la força de les armes. Les Filipines varen esser guanyades per la persuasió, i les va guanyar un vell escrivà que·s deia Legazpi, un dels grans representatius, com ara ·s diu, de les Vascongades. L'obra den Legazpi fou obra de pau, no de guerra. La vida de la colonia va transcórrer, a travers del temps, d'una manera molt trista: el país no era ric; se trobava a milers de llegües de la metropoli: allà no

hi anaven gairebé altra gent que·ls que sobraven de Mexic. Les ordres religioses, que hi feien un paper important desde ·l començament de la dominació espanyola, van acabar per imposar-se, venint a esser la classe directora, sobre tot en lo referent a la vida social dels indígenes: el frare va arribar a esser el governant absolut de la conciencia filipina. El periode dit constitucional va importar en el país algunes llibertats; però aquestes desaparegueren per sempre en 1824, en que va quedar abolida la gloriosa constitució de l'any 12. Sobrevingué una gran reacció, s'establí amb gran rigor la censura previa d'impremta, i, naturalment, s'extengué ·l malcontentament, el qual, sense exteriorisar-se, cada dia s'enfondia en el cor dels oprimits.

En 1872, un motí militar que esclatà a Cavite (motí molt digne d'estudi) va portar com consequencia ·l sacrifici de tres capellans dels més inteligents i caracterisats, i que fossin deportats molts filipins que havien sobressortit per la llur cultura i per llur amor a les idees llíberals. Aquells sacrificis i aquells exils varen deixar llevor; el

temps passava, i en tant que 'ls espanyols vivíem sense recordar *allò de Cavite*, els filipins, pensant-hi, acariciaven un ideal de redempció. Calia un home que l'encarnés, un home que fos símbol de l'ideal; i aquest home aparegué; aquest home fou en Rizal, la vida del qual vaig a relatar.

En Josep Rizal va néixer el 19 de Juny de 1861 en un poblet que 's deia Calamba, de la provincia de La Laguna, pertanyent a la regió tagala. Desde molt petit se va singularisar, no solament per la seva gran intelligencia, sinó per l'amor, veritablement religiós, que sentia per la seva patria. Els seus pares el van portar a Manila, i allí, després d'haver viscut algun temps en la mateixa casa ont visqué 'l P. Burgos, — un dels capellans filipins executats en 1872, — va passar a l'Ateneu dels jesuites, en qualitat d'intern. La tragedia del 72 no li fugia de la memoria, com no n'hi fugien certes injusticies que havia vist en el seu poble, i que ell refereix en un dels seus articles en aquests termes:

«Sobre la fina arena de las orillas del lago de Bay hemos pasado largas horas de nuestra niñez pensando y soñando en lo

que había más allá, al otro lado de las olas. En nuestro pueblo veíamos, todos los días casi, al teniente de la guardia civil, al alcalde cuando lo visitaba, apaleando é hiriendo al inerme y pacífico vecino que no se descubría y saludaba desde lejos. En nuestro pueblo veíamos la fuerza desenfrenada, las violencias y otros excesos cometidos por los que estaban encargados de velar por la paz pública; y, fuera, el bandolerismo, los *tulisanes*, contra los cuales eran impotentes nuestras autoridades. *Dentro teníamos la tiranía y fuera el cautiverio.* Y me preguntaba entonces si en los países que había allá, al otro lado del lago, se vivía de la misma manera, si allá se atormentaba con duros y crueles azotes al campesino sobre quien recaía una simple sospecha; si allá se respetaba el hogar; si para vivir en paz había que sobornar á todos los tiranos...»

Del talent i aplicació den Rizal com estudiant bastarà dir que les vintidues assignatures del batxillerat les guanyà totes amb la nota de *sobresaliente*. Al mateix temps que estudiava, i per passatemps, va anar exercitant-se en el dibuix, en l'esculptura i en la

poesia. Als disset anys era batxiller i tenia perfectament definides les seves variades aptituts.

L'elecció de carrera ·l va fer vacilar: va optar primer per la de Filosofia i Lletres; després se va matricular en el preparatori de Medecina. Totes dues facultats se cursaven en l'Universitat de Manila, l'unica en el país, regida per frares dominics. En Rizal va notar tot seguit el cambi en la manera d'ensenyar. Es just dir que ·ls jesuites eren més hàbils i més considerats: tractaven als llurs deixebles carinyosament, mentre que ·ls dominics solien tractar-los amb menyspreu, però sobre tot als indígenes que donaven senyals de posseir el preat tresor de la dignitat, i en Rizal el tenia en alt grau. Sovint, sentint-se ferit, i veient les humiliacions que tenien de passar alguns companys, va concebir l'idea d'anar-se'n a Espanya. Per aquell temps, es a dir, essent estudiant, va escriure una *sarsuela* que va esser representada en el teatre que ·ls jesuites tenien en llur Ateneu i va concórrer a un certamen amb una oda que li va valer el primer premi. En aqueixa oda, l'autor es el primer filipí que escriu la frase

PATRIA MEVA. Poc temps després hi va haver un altre certamen literari; però en aquest, a diferencia de l'altre (en el qual als espanyols se ·ls havia judicat apart), va establir-se que hi hauria un sol premi per a peninsulars i filipins, i aqueix primer premi se ·l va endur en Rizal, per un treball en prosa en honor de Cervantes. Què no li devia au en Rizal la victoria? I això que ·l jurat era compost d'espanyols exclusivament.

En Rizal va sentir-se superior als blancs; al menos, igual als blancs superiors. I, amb tot i amb això, el factor *raça*, en el seu país, semblava com si pesés sobre d'ell com una maledicció. De què li servia derrotar als espanyols eu un certamen public, si era *indio?* Ell no oblidava la tragedia del 72; però tampoc oblidava que, trobant-se en el seu poble, de vacacions, una nit va rebre una escopetada per l'esquena. Era que havia passat aprop d'un guarda civil i no l'havia saludat! Si en Rizal hagués estat espanyol no hauria rebut l'escopetada.

II

La seva anada a Espanya i desembarc a Barcelona. — S'estableix a Madrid, ont continua·ls sens estudis.

Ple d'amargor al mateix temps que ansiós d'estudiar amb entera llibertat les ciencies i les lletres, va decidir-se a venir a Espanya, i pel Juny de 1882 va desembarcar a Barcelona. En Rizal venia ja perfectament definit: era, pel seu cor, un gran nacionalista, i era, pels seus antecedents personals, un gran malcontent. Amb tot, el seu nacionalisme se sobreposava a tota altra cosa; el seu ardent amor a la patria era la seva devoció obsessió. I el seu primer article escrit a Barcelona, als pocs dies d'haver desembarcat, el va titolar *El amor patrio.* Com l'exalta! I quina unció posa en les frases! «El amor á la patria no se borra jamás, una vez ha entrado en el corazón, porque lleva en si un sello divino que le hace eterno, imperecedero.» I tot seguit, com si volgués infondre-l en les persones a qui consagrava ·l seu treball: «Se ha dicho siempre que el amor ha sido el móvil más poderoso de las accio-

nes más sublimes. Pues bien: entre todos los amores, el de la patria es el que ha producido las más grandes, más heroicas y más desinteresadas. Leed la Historia...» Després d'alguns paragrafs molt sentits i molt raonats, afegeix: «Vosotros los que habéis perdido el ideal de vuestras almas; los que, heridos en el corazón, visteis desaparecer una á una vuestras ilusiones, y, semejantes á los árboles en otoño, os encontráis sin flores y sin hojas, y, deseosos de amar, no halláis nada digno de vosotros, ahí tenéis la patria. ¡Amadla! ¡Amadla! ¡Oh, sí! Pero no ya como la amaban en otro tiempo, practicando virtudes feroces, negadas y reprobadas por una verdadera moral y por la madre Naturaleza; no haciendo gala de fanatismo, de destrucción y de crueldad; no: *más risueña aurora aparece en el horizonte*, de luces suaves y pacíficas, mensajera de la vida y de la paz; la aurora, en fin, del Cristianismo, presagio de días felices y tranquilos. *Deber nuestro será seguir los áridos pero pacíficos y productivos senderos de la Ciencia*, que conducen al Progreso, y de ahí á *la unión deseada y pedida por Jesucristo en la noche de su dolor*».

Molt aviat se va dirigir a Madrid, en la qual Universitat va rependre 'ls seus estudis de Filosofía i Medecina; en totes dues Facultats se distingí, però més en la primera que en la segona. En Medecina va obtenir alguns *sobresalientes* i *notables*; però en Filosofia, no solament *sobresaliente* en totes les assignatures (salvat en dues, que va guanyar *notable*, sinó premis d'honor en oposicions renyides. En llengües va descollar d'una manera especial. Al savi catedràtic Amador de los Ríos li vaig sentir dir que no havia tingut cap deixeble d'arab com en Rizal; i al professor d'idiomes Mr. Hughes, que no havia conegut mai cap jove de majors aptituts per apendre idiomes. Com de fet, en Rizal, en plena joventut, va arribar a parlar i escriure en castellà, en francès, en inglès i en alemany; traduía de l'italià, del portuguès, de l'holandès i del suec; tenia profons coneixements de llati, grec, arab i hebreu; va saber un poc de sanscrit i de xinesc, i va acabar per apendre 'l rus; i, trobant-se en el Japó, ne va tenir prou amb una mica més d'un mes per a apendre de la llengua japonesa lo suficient per a enten-

dre-la i fer-s'hi entendre. En certa ocasió, trobant-se a Londres, va tenir l'humorada de consultar un frenoleg, el qual, desprès d'haver-lo examinat, li va preguntar:

— Sab gaires idiomes, vostè?

— Alguns, — va respondre en Rizal.

— Anava a aconsellar-li que·s dediqués a poliglota, — va afegir el frenoleg.

A Madrid feia una vida molt modesta i recollida. Seguia amb molt profit totes dugues carreres, i les estones de lleure, que un altre xicot menos seriós que ell hauria dedicat a divertir-se, ell les consagrava a la pintura, a l'esculptura i a escriure. A Madrid va esser ont va traçar les primeres quartilles de la novela que havia d'immortalisar-lo: *Noli me tangere*.

He tingut la sort que arribés a les meves mans un *diari intim* den Rizal. Eu Rizal era molt metodic, i dia per dia anotava què feia i quant gastava, i sovint què sentia. No fumava; i de la seva modesta pensió separava tot lo que li era possible per adquirir llibres. Va arribar una ocasió en que·ls gastos de menjar els va reduir a sis rals diaris, i hi va haver dia que no va dinar.

I, no obstant, comptava amb una bona biblioteca, que va anar adquirint a força de sacrificis.

Per a donar una idea del seu caracter res millor que recollir una de les notes intimes del seu *diari*. Que lluny degué estar de que algun dia aquesta nota 's faria pública! El 31 de Març de 1884 va visitar a una familia filipina. En Rizal va escriure:

«Hoy he visto á la familia de V. Al hablarme de mi país, se han despertado en mi corazón dormidos recuerdos. De cuando en cuando me suele suceder que se apodera de mi una vaga melancolía que hace se desplegue á mi vista todo el pasado. Esto, que me sucedía á menudo cuando niño, lo experimento ahora raras veces, sí, pero con mucha intensidad.» «Mis días corren con velocidad y encuentro que soy muy viejo (así me llaman muchos) para mi edad. Me falta la alegría de los corazones jóvenes, el risueño semblante de los corazones tranquilos y satisfechos, la animación de los que confían en su porvenir; y, sin embargo, creo que no he hecho nada que no esté bien pensado y querido. Creo que soy honrado: nada me

remuerde la conciencia sino es el haberme privado de muchos placeres. Siento que mi corazón no ha perdido nada de su vigor de amar; sólo que no hallo á quién amar. He gastado poco este sentimiento.»

En Rizal estava enamorat de la seva patria. No's dedueix altra cosa de la lectura dels seus escrits, en els quals, certament, a cada pas s'invoca a Déu; tenia una gran fe en la Providencia, i d'ella esperava la redempció. De tal manera exercia l'apostolat, que era apostol adhuc en les seves cartes familiars: així Antoni Luna, que devingué després un dels seus més grans admiradors, pogué escriure, referint-se a l'epoca en que en Luna era estudiant:

«Para nosotros, estudiantes de quince á veinte años, en Filipinas en 1884, que resultábamos cobardes é hipócritas, como si fuera un crimen el amor á la patria, nos parecía Rizal como un hombre extraordinario que allá, en lontananza, sobre el pedestal labrado por su actividad, nos enseñaba el camino del progreso. Vientos de fraternidad, como á las hojas el huracán, nos llevaba, de tarde en tarde, trozos de su pluma, y los

leíamos con admiración, los escuchábamos con sagrado recogimiento, asimilándonos aquellos conceptos, pesando los pensamientos, entusiasmándonos fácilmente, porque también entre nosotros un eco había que, aunque tímido, respondía á su voz.»

El dia 25 de Juny de 1884 en Rizal va guanyar en l'oposició·l primer premi de grec, i aquell dia va apuntar en el seu diari: «Hoy no he comido por no tener dinero». Però al vespre va menjar. Aquell vespre·s va donar un banquet en honor del pintor Joan Luna, l'autor del *Spoliarium;* al dinar hi assistiren alguns polítics qualificats, entre ells els senyors Moret i Labra. Els filipins hi portaren en Rizal, i en Rizal aprofità aquella conjuntura per a pronunciar el seu primer discurs, ratificant-se solemnialment en els seus sentiments nacionalistes. I per primera vegada a Espanya·s va sentir parlar del concepte de patriotisme en una forma novissima: en Rizal va venir a dir: «*Som dos pobles, som dugues races;* volem viure *units*, però amb els mateixos drets que vosaltres». Com que allavors no s'afinava en aquestes materies tant com després ha vingut

a afinar-se, els encarregats de pendre notes dels discursos d'aquell vespre no varen donar importancia a les paraules den Rizal, paraules verament trascendentals, ja que amb elles va donar a entendre que si l'Espanya no volia viure en la més perfecta armonia espiritual amb la seva colonia, podrien sobrevenir amargues conseqüencies. Va esser aquesta vegada, com tantes altres, noble interpretador de les aspiracions del seu país, i, com tantes, profetisà esdeveniments que per desgracia tingueren lloc.

III

Se llicencía en Filosofia i Lletres i s doctora en Medecina. — La seva anada a París, a Heidelberg i a Berlín — Imprimeix la seva novela *Noli me tangere*, que es prohibida a Filipines. — Assumpte de la novela. — Judicis que ha meresent.

L'any següent se llicencià en Filosofia i·s doctorà en Medecina. I, després d'una lleugera excursió per Valencia i Andalusia, se·n va anar a l'extranger, establint-se a París. Allí va conseguir formar part de la clínica

del celebre oftalmoleg Dr. Wecker, al costat del qual va aixamplar considerablement els seus coneixements. Al cap d'alguns mesos va marxar cap a Alemanya: l'hi portava·l desig de perfeccionar-se en la llengua de Schiller. Fixà la seva residencia a Heidelberg, i en venint l'istiu se·n va anar a un poblet de la montanya d'Odenwald, al nord de Heidelberg, ont se dedicà principalment a observar la vida pagesa. N'obtingué, com esperava, consequencies que·l dugueren a afirmar-se més i més en la seva convicció que en lo essencial no hi havia diferencia entre les races humanes. Ell no empleava mai la paraula raça en sentit antropologic, sinó social; i les diferencies que trobava entre les unes i les altres les atribuia a l'educació i indubtablement als antecedents de la vida historica. Desprès d'una curta residencia a Leipzig, va marxar cap a Berlin, ont va acabar la seva novela *Noli me tangere*, que havia començat a Madrid i continuat a Paris; i a Berlin la va fer imprimir, gracies a la generositat del seu amic D. Maxim Viola, que·n va pagar l'edició.

Aleshores en Rizal tenia vinticinc anys. Crec que·s va trobar molt lluny de sospitar

que l seu llibre tindria gran ressonancia i una trascendencia immensa. *Noli me tangere* es una sintesi fidelíssima de l'estat en que's trobava aleshores Filipines; eu aquelles pagines se contrastava 'l sofriment dels filipins amb els abusos dels espanyols. No hi ha cap personatge que 's pugui qualificar de fals, ni un sol fet que no sigui més o menos cert; però en Rizal va escriure amb esprit massa sistematic, i això va produir grossíssima irritació a la crítica genuinament espanyola. Va arribar el llibre a Filipines, i els primers que 'l llegiren foren els frares; i com que allí no 's podien introduir impresos sense l'autorisació previa del Govern i an aquest l'aconsellaven els frares, va sense dir que an el *Noli me tangere* se li posà immediatament el veto. L'Arcabisbe va enviar la novela a l'Universitat; l'Universitat va designar tres frares perquè la judiquessin, i aquests declararen... que era *filibustera, volteriana*, etc. L'Arcabisbe va trasmetre aquest dictamen al Governador general, i el Governador general, desitjós de lligar bé tots els caps, va encarregar un nou judici a la Comissió permanent de Censura, composta de frares i de seglars, la qual

designà com ponent fra Salvador Font. Segons la censura de fra Salvador Font, la novela den Rizal es una pedregada d'atacs, que classifica en aquesta forma:

Atacs a la religió de l'Estat;

Atacs a l'Administració, als espanyols empleats del Govern i Tribunals de Justicia;

Atacs al cos de la Guarda civil;

Atacs... Fra Font qualifica *d'atacs* una escena ont se descriuen les tortures a que foren sotmesos uns *tulisans* dels quals se volia arrancar la delació de que Ibarra, protagonista de la novela, els havia induit a que assaltessin la casa-quarter de la Guarda civil. I diu fra Font, per via de comentari en una nota que va a la pagina 29 del seu folleti:

«*Filipinas. Problema fundamental.*» «*Solamente por esta circunstancia debió ser preso y llevado á los tribunales el autor... que se paseaba tranquilo por las calles cuando llegó el libro á las islas.*»

I com si aquestes pietoses paraules no diguessin prou, afegeix el censor:

«*Si el mesticillo Rizal hubiera llegado al Archipiélago mandando las Islas el general Moriones, hubiera hallado su merecido.*»

Noli me tangere es una novela simbolica. Els seus personatges principals són dos: *Elias*, sintesi de la massa popular que sofreix i no té medis d'exteriorisar les seves queixes, i Juan Crisostom Ibarra, que es el mateix Rizal, sintesi de la classe ilustrada, plena de civisme i de bon desig. Ibarra, en tornant d'un llarg viatge d'estudi per Europa, se proposa invertir una bona part de la seva fortuna en el foment de la cultura del país; els frares s'interposen en el seu camí, li creen dificultats i li porten la desgracia. Elies vol aprofitar la desesperació d'Ibarra, i continuament l'excita a que dirigeixi un moviment revolucionari, a la qual cosa s'oposa constantment l'Ibarra. La religió, medi emplead sovint, en aquell temps, a Filipines per a tenir sotmès el poble, juga un important paper en els dialegs d'Elies amb l'Ibarra; vet-aquí un fragment del que en certa ocasió diu el plebeu:

«— Señor, — repuso (Elias) con voz grave; — acusáis de ingratitud al pueblo. Permitid que yo, uno del pueblo que sufre, lo defienda. Los favores que se hacen para que tengan derecho al reconocimiento, nece-

sitan ser desinteresados. Hagamos caso omiso de la misión, de la caridad cristiana, tan manoseada, prescindamos de la Historia, no preguntemos qué ha hecho España del pueblo judío, que ha dado á toda Europa un libro, una religión y un Dios; qué ha hecho del pueblo árabe, que le ha dado cultura, ha sido tolerante con su religión y ha despertado su amor propio nacional, aletargado, destruído casi durante la dominación romana y goda. ¿Decís que nos han dado la fe y nos han sacado del error? ¿Llamáis fe á esas prácticas exteriores, religión á ese comercio de correas y escapularios, verdad á esos milagros y cuentos que oímos todos los días? ¿Es ésta la ley de Jesucristo? *Para esto no necesitaba un Dios dejarse crucificar ni nosotros obligarnos á una gratitud eterna:* la superstición existía mucho antes: sólo necesitaba perfeccionarla, y subir el precio de las mercancías. Me diréis que, por imperfecta que fuese nuestra religión de ahora, es preferible á la que teníamos: lo creo y convengo en ello; *pero es demasiado cara, pues por ella hemos renunciado á nuestra nacionalidad, á nuestra independencia; por ella hemos dado*

á sus sacerdotes nuestros mejores pueblos, nuestros campos y damos aún nuestras economías con la compra de objetos religiosos. Se nos ha introducido un artículo de industria extranjera, lo pagamos bien y estamos en paz...»

Ibarra (o sia en Rizal) es constantment el fre de l'impetuós Elies; a cada moment li recomana calma: sobre tot li fa veure que cap poble mereix disfrutar d'absoluta llibertat mentre no s'elevi per sí mateix al grau de cultura que li es indispensable... La divisa d'Ibarra es: *esperar.* An això, en una de les seves exaltacions, replica Elies:

«—¡Esperar, esperar equivale á sufrir!»... «Solos, en verdad somos nada; pero tomad la causa del pueblo, unios al pueblo, no desoigáis sus voces, dad ejemplo á los demás, *dad la idea de lo que se llama* UNA PATRIA!»... «¿No veis como todo despierta? El sueño duró siglos, pero un día cayó el rayo, y el rayo, al destruir, llamó la vida; desde entonces *(aludeix als executats en 1872)* nuevas tendencias trabajan los espíritus, y esas tendencias, hoy separadas, se unirán un día guiadas por Dios. Dios no ha faltado á los otros pueblos»... «Sin lucha no hay liber-

tad»... «Sin libertad no hay luz»... «El combate comienza en la esfera de las ideas para descender á la arena, *que se teñirá en sangre;* oigo la voz de Dios, ¡ay de los que quieran resistirle! *¡Para ellos no se ha escrito la Historia!*»

Tant-de-bo 'ls governants espanyols ho haguessin tingut en compte!... Ibarra, per últim, es víctima dels odis dels seus enemics: aquests conseguëixen complicar-lo en una trama grollera i el fan ficar a la presó. Elies el salva. I tots dos, en una canoa, remonten el riu de Manila i van a raure a una llacuna, ont els descobreixen els carrabiners, que disparen contra la canoa. Ibarra consegueix arribar a la platja, però ferit, pressent que se li acosta la mort: així ho diu a un noi de nom Basili, que troba per allí; i, girant la cara cap a Orient, Ibarra exclama (i aquesta es la frase amb la qual acaba la novela): «—*Moro sense veure brillar l'aurora sobre la meva patria. Vosaltres, que l'heu de veure, saludeu-la.* RECORDEU-VOS D'AQUELLS QUE HAN CAIGUT DURANT LA NIT».

Noli me tangere ha cridat l'atenció de

molts pensadors. Als Estats-Units aquest llibre s'ha estudiat profondament per a conèixer per ell les aspiracions dels filipins. Quina diferencia entre la crítica americana i l'espanyola! Moltes són les conclusions que's poden deduir de la gran novela deu Rizal; però n'hi ha una que's presta més que cap altra a la meditació: *quin piljor filibusterisme que'l filibusterisme de la desesperació?* Però an els filipins qui'ls arrastrava an aquest *filibusterisme?* Ibarra era un home ple de bon desig, ansiós d'aixecar el progrés intelectual del seu país, i solament per això se'l considerava *filibuster!*

Ja s'ha dit com fou judicada l'obra a Filipines. Ara afegiré que ho va esser també a la Metropoli, i no menys com en el Congrés i en el Senat. La judicà en el Senat D. Ferran Vida, sense conèixer de la mateixa altra cosa que'ls judicis dels frares; i la judicà en el Congrés el senyor general Pando, dient-ne que era plena de verí. M'inclino a creure que'l senyor Pando no havia llegit el llibre. En quant al senyor Sagasta, president del Consell, i al senyor Becerra, allavors ministre d'Ultramar, no'l van llegir, com no

l'havia llegit l'antecessor de D. Manuel Becerra, D. Víctor Balaguer. Sabien tots ells, això sí, pels frares, que'l llibre den Rizal era *molt dolent*, i s'acontentaren amb aquest judici!

A Berlin, al poc temps de publicada la novela,—que, per la mateixa raó que era prohibida a l'Arxipelag, fou llegida amb més aviditat per aquells que tingueren la sort d'adquirir-ne algun exemplar,—féu en Rizal alguns treballets de caracter literari, en francès, en inglès i diverses traduccions de l'alemany. Després realisà noves excursions per Alemanya; visità l'Austria i la Bohemia; va tractar, trobant-se a Leitmeritz, el savi professor Blumentritt, el primer filipinoleg del món, establint-se entre tots dos desde allavors una amistat fraternal; i després viatjà per Italia i per Suiça, anant-se'n, per ultim, a Marsella, ont s'embarcà cap al seu país. Va arribar a Manila en Agost de 1887.

IV

Torna a Manila en Agost de 1887. — Deixa Manila en Febrer de 1888, se n va a la Xina, i desprès al Japó i als Estats Units. — La seva estada a Londres.

Va tenir sort a la seva arribada, perquè al davant del Govern suprem de la Colonia 's trobava ·l general Terrero, que en aquella ocasió ·l tenia poc menos que entregat a tres homens eminentment liberals: en Quiroga Ballesteros, director civil; D. Josep Centeno, governador de Manila, i D. Josep Sainz de Baranda, secretari del Govern general. Tots tres varen tractar en Rizal amb la degnda consideració. Si no haguessin estat aquests homens lliberals i sensats els que 's trobaren al davant dels destins del país, potser s'hauria portat a cap amb en Rizal allò que ·l P. Font demanava en la nota del dictamen. Amb tot, en Rizal va esser vigilat, li varen posar al costat un tinent de la Guarda civil, D. Josep Faviel de Andrade. I va succeïr allò que raonablement havia de succeir: que al cap de quatre dies en Rizal i el seu cancerber eren molt bons amics. En Rizal, a la seva

gran cultura, juntava l'afabilitat de caracter i l'elevació de les idees; el tinent era un perfecte cavaller, posseia un bon sentit i era en el fons un artista com en Rizal: així es que tots dos van simpatisar i 's van professar mutualment amistat sincera.

Però an en Rizal se li feia impossible la vida en el seu país, en el seu poble de Calamba sobre tot, ont existia un greu problema per resoldre, i al qual ell no podia esser indiferent. Va voler arreglar-ho i va topar immediatament amb l'oposició dels frares. Enutjat, desesperançat, va resoldre ausentar-se de la seva patria, i a primers de Febrer de 1888 s'embarcà a Manila cap a la Xina. Va estar a Hong-Kong i a Macao; va emplear els seus lleures estudiant costums i sobre tot el teatre dels xinesos, tant interessant com poc conegut. De la Xina se n'anà al Japó, ont romangué un mes si fa no fa, veient-ho tot i observant-ho. Tot seguit se va adonar del creixent progrés que hi havia allí... i això que no hi havia frares! I se'n va anar als Estats-Units, ont va trobar un progrés molt més gran, sense tampoc l'intervenció de les ordres religioses; i, per

ultim, a Inglaterra, ont, igualment sense necessitat del predomini d'aquelles, els inglesos progressaven... I amb tot i amb això, els frares de Filipines obstinats en que, gracies ad ells, Filipines era·l país més prosper del món!

Establert a Londres, se va dedicar preferentment a l'estudi del passat de la seva patria; cada dia consagrava hores i hores a estudiar en el Museu Britànic els llibres antics que feien referencia al seu país. El temps que li sobrava l'invertia en fer altres estudis, i especialment en pintar i modelar. A Londres va fer algunes de les seves principals esculptures. Allí va esser ont se va donar compte de la sanya amb que·l perseguien els frares de Filipines, que van acabar per empendre una veritable creuada contra·l *Noli me tangere* i el seu autor. Allí va rebre alguns folletots ont se deia mal d'ell; allí va saber que·ls frares, desde la trona, el posaven com un drap brut... Entre·ls que més se distingiren en aquesta campanya anti-rizalina va sobressortir l'agustí fra Joseph Rodríguez, del qual se pot dir, sense ofendre la seva memoria, que era un ser inferior, un veritable

ignorant. Va publicar tota una serie de folletets contra en Rizal. La simple enumeració dels epígrafs basta per a judicar aquell agustiniá. Vet-aquí la llista d'aquests epígrafs, precedits tots ells del general: *Cuestiones de sumo interés*

¿Por qué no los he de leer?
¡Guardáos de ellos! ¿Por qué?
Y ¿qué me dice V. de la peste?
¿Por qué triunfan los impíos?
¿Cree V. que de veras no hay purgatorio?
¿Hay ó no infierno?
¿Qué le parece á V. de esos libelos?
O confesión ó condenación.

A Londres va escriure en Rizal per a *La Solidaridad*, quinzenari que en 1889 fundaren els filipins a Barcelona. Els seus articles foren molts i bons. No s'ha de passar per alt l'intitulat *Una profanació*.

A Calamba havien mort del colera, al mateix temps, un cunyat den Rizal i un altre vel del poble. Tots dos moriren sense confessió. I el rector de Calamba va telegrafiar la noticia a l'Arcabisbe en aquests termes: «Mariano Herbosa, *cunyat den Rizal*, ha mort sense confessió. Què faig?». An això respon-

guè l'Arcabisbe: «Essent veritat això, neguem sepultura en cementiri eclesiastic». A l'altre vei·l van enterrar en sagrat, i al *cunyat den Rizal* el van enterrar en mig d'un camp, com un goç. Fins an aquest punt se perseguia·l nom den Rizal a Filipines!

Els enemics den Rizal, no podent-se venjar en el doctor, perquè·s trobava a Inglaterra, se venjaven en el cadavre d'un parent! I, per si això era poc, els pares den Rizal, els seus germans i els seus amics més qualificats, eren deportats a les isles més insanes del sud de l'Arxipeleg! Què devia pensar en Rizal de tot això? Se·l va posar al marge de la desesperació. Qui dubta que·ls espanyols empenyien en Rizal a esser filibuster? Tenia o no motius per esser-ne? Doncs no ho era! Va portar la seva abnegació fins al punt que, immediatament després de tant iniqües persecucions contra les persones més estimades del seu cor, publicava un article en el qual deia que no volia l'expulsió dels frares: que·s contentava amb la llur secularisació. «El nostre país — deia — es generós: no farà amb els frares allò que Espanya va fer l'any trenta i tants.»

Fruit de la seva estada a Londres va esser la reimpressió d'un llibret rarissim d'historia, els *Sucesos de las Islas Filipinas*, pel Dr. Antoni de Morga, ont se narren els fets esdevinguts durant els primers anys de la nostra dominació. En Rizal reimprimí aquest llibre amb gran abundancia de notes, inspirades en lo que 'n podriem dir laborantisme cientific, semblant al que anys endarrera havien empleat certs americans erudits. La tendencia de les notes den Rizal era exaltar l'antiga civilisació filipina i rebaixar lo fet pels espanyols; però cal regonèixer que, més bé o més malament, en Rizal prova amb textes tot alló que sosté. Va sense dir que també aquesta obra, no obstant el seu caracter d'erudició, va esser prohibida a Filipines.

I termino amb la seva estada a Londres fent notar un fet que es un nou dato sobre la noblesa de l'ànima den Rizal. Vivia en Rizal a dispesa en una casa particular, ont hi havia una familia composta de matrimoni i tres filles, a les quals va fer el bust. En Rizal va poder notar que una d'elles se fixava molt en ell. Va poder observar que ell no li

era indiferent an ella. An ell, per altra part, li agradava aquella noia. Però en Rizal se devia a la seva patria, l'amor dels seus amors; apart de que en Rizal, com un altre Don Quixot, tenia també la seva Dulcinea en el cor, una paisana seva... Ell va compendre que si agafava relacions amb l'inglesa era infidel als seus més elevats sentiments, i va pendre la resolució d'abandonar la ciutat ont vivia. I va marxar cap a París. I a París va esser ont va treure a la llum el llibre de Morga d'ont s'ha parlat més amunt.

V

Torna a Madrid a mitjans de 1890. — S'estableix després a Gant, ont publica la seva novela *El Filibusterismo* — Assumpte de l'obra.

Alguns mesos després, a mitjans de 1890, en Rizal va marxar cap a Madrid, ont s'estava una nodrida i intelligent colonia filipina, amb el seu orgue propri, *La Solidaridad*, que de Barcelona trasportaren a Madrid. Allavors en Rizal se va moure molt, desitjós d'obtenir per a la seva patria les reformes que

considerava més urgents; va tractar alguns polítics, entre ells el savi Pi i Margall, del qual va esser amic i admirador profon. Per cert que·l fill del venerable Pi conserva com una relquia un exemplar de *Noli me tangere* amb una dedicatoria autografa den Rizal. També va tractar a D. Emili Junoy, que va conèixer en Rizal intimament i va renyir verdaderes batalles per a defensar l'espanyolisme de l'apostol filipí. Però en Rizal era un somniador; el seu esprit altruista, ple d'unció, no encaixava bé en el de componendes que solia informar el de la major part dels seus compatriotes; i desenganyat, persuadit que·l Govern de la Metropoli no faria res de fonament que servís per a redimir el poble filipí, resolgué allunyar-se de Madrid, i a partir de llavors va deixar de colaborar en *La Solidaridad*. Va esser tant prudent, que no va exteriorisar gens ni mica·l dissentiment que l'obligava a separar-se dels seus compatriotes i companys: volia treballar sol, pel seu compte i a la seva manera. I se'n va anar cap a Paris, ont va estar poc; de Paris a Brusseles, ont tampoc estigué gaire; i de Brusseles a Gant, ont se va establir.

Va esser a Gant ont va treure a llum la seva novela, segona part del *Noli me tangere*, titolada *El Filibusterismo.*

El Filibusterismo havia estat esboçat a Londres. Quan el va publicar va tenir el ferm propòsit de que no ·l llegissin els espanyols. L'experiencia li havia demostrat que ·ls espanyols no tenien en compte la literatura rizalina sinó per a condemnar-la i execrar-la. Doncs, no va posar a la venda pública aquest llibre. El va titolar *El Filibusterismo* i va tenir el valor — un valor certament molt honrat — de dedicar-lo a la memoria dels tres sacerdots filipins escanyats en 1872; als quals el que allavors era Arcabisbe de Manila (que no era frare) se va negar a degradar, sens dubte perquè va adquirir el ple convenciment de que no eren culpables del crim que se ·ls imputava. I en Rizal va tenir la valentia de dir en aqueixa dedicatoria, aludint an aquells tres capellans martirs: «Qualsevol que sense proves evidents ataqui la vostra memoria, que en la vostra sang se taqui les mans!»

El Filibusterismo es el llibre més nacionalista que he llegit en ma vida. Com se pot

recordar, l'Ibarra, el protagonista del *Noli me tangere*, quan acabava la novela·s trobava moribunde. L'impressió que les ultimes paraules seves produeix al lector es que l'Ibarra mor. Peró l'Ibarra no va morir. Se salva, i fuig de Filipines. I aqueix Ibarra rediviu, dient-se Simoun, torna al seu país, convertit en comerciant de joies al cap d'alguns anys. Torna enterament desfigurat: ningú·l regoneix; la gent el prenien per un malabar de diners; ningú podia sospitar que fos l'Ibarra, ja que en tot el país se considerava com cosa positivament certa que l'Ibarra havia estat mort pels carrabiners. Simoun torna al seu país amb el propòsit de fer la revolució: l'inspirava un ideal essencialment anarquista. «El país — pensava — està podrit; peró no ho està prou: vui esser jo qui contribueixi a la seva més absoluta corrupció, del germen de la qual sobrevindrà ·l remei.» La casualitat va fer que aquell noiet que·s deia Basili, amb el qual l'Ibarra va parlar quan s'estava morint, va sorpendre a Simoun sense ulleres i el va regonèixer. Aquell noi de la conclusió del *Noli me tangere* es ara un jove quasibé home fet, que estudia medecina. Simoun,

veient-se descobert, acaba per confessar a Basili la veritat, i li explica com ha tornat a Filipines amb el propòsit de corrompre del tot al país, a fi de que forçosament sorgeixi d'abaix estant una revolució que ho capgiri tot.

Tota l'obra es d'un interès creixent. Però en el ben entès que aquest interès no es el *novelesc*. L'interès es en la doctrina que a cada moment va escampant en Rizal. En el *Noli me tangere*, en Rizal se mostra partidari resolt de la difusió de la llengua castellana: en *El Filibusterismo* sosté la conveniència que s'afirmi la llengua nacional. Diu a propòsit d'això Simoun, discutint amb Basili, que era gran partidari de que'l castellà vingués asser l'idioma general de Filipines:

«— El español nunca será lenguaje general en el país; el pueblo nunca lo hablará, *porque para las concepciones de su cerebro y los sentimientos de su corazón no tiene frases ese idioma:* cada pueblo tiene el suyo, *como tiene su manera de sentir.* ¿Qué vais á conseguir con el castellano los pocos que lo habéis de hablar? *Matar vuestra originalidad, subordinar vuestros pensamientos á otros cerebros, y, en vez*

de haceros libres, ¡haceros verdaderamente esclavos! Nueve por diez de los que presumís de ilustrados, *sois renegados de vuestra patria.* El que de entre vosotros habla ese idioma, descuida de tal manera el suyo, que ni lo escribe ni lo entiende, y ¡cuántos he visto yo que afectan no saber de ello una sola palabra! *Por fortuna tenéis un Gobierno imbécil.* Mientras la Rusia, para esclavizar á la Polonia, le impone el ruso; mientras la Alemania prohibe el francés en las provincias conquistadas, vuestro Gobierno pugna por conservaros el vuestro, y vosotros, en cambio, pueblo maravilloso bajo un gobierno increíble, *¡vosotros os esforzáis en despojaros de vuestra nacionalidad!* Uno y otro os olvidáis de que *mientras un pueblo conserva su idioma, conserva la prenda de su libertad, como el hombre su independencia mientras conserva su manera de pensar.* EL IDIOMA ES EL PENSAMIENTO DE LOS PUEBLOS. *Felizmente vuestra independencia está asegurada:* ¡LAS PASIONES HUMANAS VELAN POR ELLA!...»

Precisament els representants del govern tenien obligació de fomentar el castellà, ja que 'ls frares hi posaven les més grans traves

possibles; per això l'exclamació den Rizal: «tenim un govern imbecil!».

Simoun concebeix dos plans per posar en pràctica la seva ansia aniquiladora, però tots dos fracassen. El segon era netament anarquista. Havia de celebrar-se a Manila una boda d'upa. El governador general, padrí dels nuvis, els regala una luxosa lampara, que havia d'estrenar-se en el dinar de noces. Aquesta lampara la va construir Simoun, i en nom del governador la va portar i la va colocar en el saló del menjador. La lampara era plena de nitro-glicerina i disposada de tal sort que, debilitant-se aviat la llum, calia tocar un ressort de la metxa; però aquest ressort, apenes tocat, faria esclatar la bomba. Aquest era·l *present* que·l capità general oferia als nuvis, al casament dels quals concorria tot lo més granat de Manila, inclosos alguns frares dels més importants. Simoun va arribar a la casa, trobant-se aquesta plena de gom a gom; va colocar la lampara i va sortir. Però davant de la porta de la casa·s va topar amb un jove que·s deia Isagarri, antic promés de la que·s casava, i, com que l'estimava, li va aconsellar que se n'apartés,

que se n'anés lluny: Isagarri 's va resistir; Simoun va insistir a demanar-li que s'allunyés, i el jove Isagarri no se'n va voler anar de cap de les maneres. Allavors Simoun li va dir la veritat: que havia colocat una bomba-lampara, la qual no trigaria a esclatar, fent una destroça terrible. I com que Isagarri va persistir en la seva actitut, Simoun el va abandonar a la seva sort. Apenes Simoun havia donat quatre passes, quan Isagarri, mogut per un sentiment de pietat, se va ficar a la casa com un boig, se'n va anar de dret a la lampara, i, agafant-la amb les seves propries mans, la va tirar a l'aigua a un estany que hi havia al costat mateix de la casa. I això va evitar l'hecatomba. Mentrestant, en aquells moments de confusió, corria de mà en mà una targeta ont se llegia, manuscrit, el nom de *Joan Crisostom Ibarra*. Un dels frares, veient la lletra, va quedar estabornit. La targeta l'havia deixada en Simoun al temps de retirar-se.

En Simoun, veient fracassat el seu plan, fuig de Manila, emportant-se'n en una maleta d'acer, preparada per endavant, totes les seves riqueses; i va a refugiar-se a casa

d'un capellà filipí, pareut d'Isagarri, que s'estava en un poblet de la contra-costa de Luzon. Molt poc després d'haver arribat, el capellà reb un avís escrit del tinent de la guarda civil: «Me diuen—li adverteix—que a casa de vostè hi ha amagat el joier Simoun. Tinc ordre d'agafar-lo. Li·u dic per a que l'hoste no hi sigui quan jo vagi a agafar-lo». Aquestes consideracions amb en Simoun s'expliquen, perquè publicament se deia que era ·l més intim confident del Capità General. Però Simoun no va fugir: s'emmetzina i ·s disposa a morir. Quines pagines més admirables les d'aquella ultima confessió! El capellà invoca a Déu, i Simoun li pregunta: «Quin Déu es aqueix?». Va començar certa discussió, i el capellà acaba dient lo que va copiat més avall; i en aquestes paraules se troba la sintesi de tot el pensament den Rizal. Cal remarcar bé ·ls conceptes: amb això ·s veurà com en Rizal era un gran nacionalista que al mateix temps abominava ·l separatisme per la violencia. Va dir el capellà:

«—Un Dios justo, Sr. Simoun; un Dios que castiga nuestra falta de fe, nuestros

vicios, *el poco aprecio que hacemos de la dignidad, de las virtudes cívicas...* Toleramos y nos hacemos cómplices del vicio, *á veces lo aplaudimos;* justo es, justísimo, que suframos sus consecuencias y las sufran también nuestros hijos. Es el Dios de libertad, Sr. Simoun, que nos obliga á amarla haciendo que nos sea pesado el yugo; un Dios de misericordia, de equidad, que al par que nos castiga nos mejora, y sólo concede el bienestar al que se lo ha merecido por sus esfuerzos: *la escuela del sufrimiento templa; la arena del combate vigoriza las almas.* Yo no quiero decir que nuestra libertad se conquiste á filo de espada: *la espada entra por muy poco ya en los destinos modernos; pero si la hemos de conquistar mereciéndola, elevando la razón y la dignidad del individuo, amando lo justo, lo bueno, lo grande,* HASTA MORIR POR ÉL; y cuando un pueblo llega á esa altura, *Dios suministra el arma, y caen los ídolos, caen los tiranos* como castillo de naipes, y brilla la libertad con la primera aurora. *Nuestro mal lo debemos á nosotros mismos: no echemos la culpa á nadie.* Si España nos viese menos complacientes con la tiranía y más dispuestos á luchar y á

sufrir por nuestros derechos, España sería la primera en darnos la libertad; porque cuando el fruto de la concepción llega á su madurez, *¡desgraciada la madre que lo quiera ahogar!* En tanto, mientras el pueblo filipino no tenga suficiente energía para proclamar, alta la frente y desnudo el pecho, su derecho á la vida social y garantirlo con su sacrificio, con su sangre misma; mientras veamos á nuestros paisanos *en la vida privada sentir vergüenza de sí*, oir rugiendo la voz de la conciencia, que se rebela y protesta, *y en la vida pública callarse*, hacer coro al que abusa para burlarse del abusado; mientras los veamos encerrarse en su egoísmo y alabar con forzada sonrisa los actos más inicuos, mendigando con los ojos una parte del botín, *¿á qué darles libertad?* Con España y sin España *serían siempre los mismos*, y acaso, *¡acaso peores!* ¿A qué la independencia, SI LOS ESCLAVOS DE HOY SERÁN LOS TIRANOS DE MAÑANA? Y lo serán, sin duda, porque ¡AMA LA TIRANÍA QUIEN SE SOMETE Á ELLA! Sr. Simoun, mientras *nuestro pueblo no esté preparado, mientras vaya á la lucha engañado ó empujado, sin clara conciencia de lo que ha de*

hacer, FRACASARÁN LAS MÁS SABIAS TENTATIVAS; *y más vale que fracasen*; porque *¿á qué entregar al novio la esposa si no la ama bastante, si no está dispuesto á morir por ella?*»

En Simoun s'anava acabant, i el capellà prosseguia:

«—¿Dónde está la juventud que ha de consagrar sus rosadas horas, sus ilusiones y entusiasmo al bien de su patria? ¿Dónde está la que ha de verter generosa su sangre para lavar tantas vergüenzas, tantos crímenes, tanta abominación? *¡Pura y sin mancha ha de ser la víctima para que el holocausto sea aceptable!...* ¿Dónde estáis, jóvenes que habéis de encarnar en vosotros el vigor de la vida que ha huído de nuestras venas, la pureza de las ideas que se ha manchado en nuestros cerebros y el fuego del entusiasmo que se ha apagado en nuestros corazones?... Os esperamos, ¡oh jóvenes!; venid, que os esperamos.»

Quê conceptuós es tot això! Com en Rizal, un cop més, pressent que la redempció del seu país necessitava una víctima, pura i sense màcula, i que aquesta víctima havia d'esser ell! En Simoun, extreyent la mà del

capellà, va morir sense pronunciar una paraula. I el capellà, veient-lo ja mort, exclama: «—*Déu tinga pietat dels que han torçat el camí*»; la frase més senzilla i més trascendental de la novela, perquè amb ella va voler dir aquell bon sacerdot indígena: *Déu tingui pietat d'aquells que, causant la desesperació de tants que van nèixer per al bé, els impulsen a esser filibusters!*

En Simoun portava sempre amb ell una maleta que guardava una riquesa considerable: el tresor de la revolució. Doncs, amb aquesta maleta a la mà, el sacerdot se'n va anar a la vora del mar, que era molt prop de casa seva mateix. Però escolteu la descripció den Rizal; amb ella s'acaba la novela; es una pagina bellíssima:

«El padre Florentino miró á sus pies. Allá abajo se veían las obscuras olas del Pacífico batir las concavidades de la roca, produciendo sonoros truenos, al mismo tiempo que, heridas por un rayo de luna, olas y espumas brillaban como chispas de fuego, como puñado de brillantes que arrojase al aire algún genio del abismo. Miró en derredor suyo. Estaba solo. La solitaria costa se

perdía á lo lejos en vaga neblina, que la luna desvanecía hasta confundirla con el horizonte. El bosque murmuraba voces inintelígibles. El anciano entonces, con el esfuerzo de sus hercúleos brazos, lanzó la maleta al espacio, arrojándola al mar. Giró varias veces sobre sí misma, y descendió rápidamente trazando una pequeña curva, reflejando sobre su pulimentada superficie algunos pálidos rayos. El anciano vió saltar gotas, oyó un ruido quebrado, y el abismo se cerró tragándose el tesoro. Esperó algunos instantes para ver si el abismo devolvía algo; pero la ola volvió á cerrarse tan misteriosa como antes, sin aumentar en un pliegue más su rizada superficie, como si en la inmensidad del mar sólo hubiera caído un pequeño pedrusco.

»—¡Que la naturaleza te guarde entre los profundos abismos, entre los corales y perlas de sus eternos mares!—dijo entonces el clérigo, extendiendo solemnemente la mano. —Cuando *para un fin santo y sublime* los hombres te necesiten, Dios sabrá sacarte del seno de las olas... Mientras tanto, *ahí no hallarás el mal, no torcerás el derecho, no fomentarás avaricias...*»

Tal es la darrera admirable pagina d'*El Filibusterismo*. En Rizal, en opinió del fiscal que anys més tard el va judicar, no sabia pensar, ni sabia escriure, ni era ningú!

VI

El problema social de Calamba. — En Rizal se traslada a Hong-Kong — Torna després a Manila. — La «Liga Filipina».

Amb la publicació d'*El Filibusterismo* coincideix l'agravació del problema social de Calamba, el poble den Rizal. La jurisdicció d'aquest poble pertanyia integrament als frares dominics, els quals contractaven de tal manera amb els seus colons, que, consentint-los edificar, no 'ls cedien mai, a cap preu, el solar; de manera que quan sobrevenia un deshauci, el llogater se veia obligat... a emportar-se'n la seva propria casa... per a deixar desembraçat el solar! Encara que sembli increible, era aixi. El plet que'ls rizalistes sostenien contra 'ls frares, que com aquell qui no fa re anaven pujant el cànon tot sovint, el van guanyar aquests; i l'Audiencia va de-

cretar el deshauci d'una porció de llogaters. I a l'arribar an aquest punt me veig obligat a fer una rectificació d'allò que vaig escriure en la meva obra sobre la vida den Rizal (rectificació que dec a la bondat del meu distingit amic el competent llletrat senyor Comte d'Albay): els deshauciats anunciaren en tota regla, tal com la llei disposa, que posarien recurs davant del Suprem; i, no obstant i això, la sentencia ·s va executar, i una porció de cases dels calambenys foren barbrement arrasades, i vinticinc dels més caracterisats calambenys condemnats a deportació. La familia den Rizal va esser la que més ne va patir. Els que no podien venjar-se en l'escriptor, perqué ·s trobava lluny del seu país, se varen venjar, una vegada més, en els seus parents i amics.

Allavors va esser quan en Rizal va traslladar-se desde Europa a Hong-Kong, ont se va establir, concebint el proposit de fundar una colonia al nord de Borneo, per a la qual cosa comptava amb el consentiment del goveru inglès. Amb aquest motiu en Rizal va fer, desde Hong-Kong, una expedició a Borneo, tornant després novament a Hong-

Kong. El seu tracte amb un vell filipí que 's deia D. Josep Basa 'l va moure a redactar els Estatuts i Reglaments de la «Lliga Filipina», que 's creu va esser ideada den Basa; la qual Lliga no venia a esser altra cosa que una associació de protecció mutual, d'inteligencia mutual entre 'ls filipins de certa cultura o de certa posició; una cosa aixi com una solidaritat social, comercial i en certa manera política, en res partidaria del separatisme. Aquesta Lliga, no obstant, va esser amalgamada quatre anys més tard, pel Fiscal, amb el *Katipunan*, i el fet de que en Rizal hagués estat el fundador de la Lliga (que per cert apenes va viure), se va considerar l'argument principal perquè en Rizal fos condemnat a mort.

En Rizal se trobava a Hong-Kong. Però, no podent resistir per més temps els sofriments i persecucions que patien els seus, va decidir tornar al seu país, a veure si aixi 's venjaven en ell i deixaven estar els seus parents i amics. Abans d'empendre 'l viatge, que va realisar a ultims de Juny de 1892, va depositar en mans del Dr. Llorenç Pereyra Marques, de Macao, tres documents, en els

quals feia en Rizal la declaració de que aquest viatge li costaria la vida; peró es que s'estimava més perdre-la que no pas que'ls seus continuessin patint. Per què aquest pressentiment den Rizal? Quin crim havia comès o pensava cometre? Ah! Es que en Rizal sabia que solament pel fet d'haver dit grans veritats en les seves obres els seus enemics tindrien de venjar-se. Es cert que en Rizal, abans de tornar a Filipines, havia ofert al general Despujol *no ficar-se en política*. Aquí, entre nosaltres, es D. Isabelo de los Reyes, que ho sab. Peró en Rizal va oferir allò que no podia complir; perquè, donada la seva significació en el seu país, tota paraula seva, per innocenta que fos, havia de tenir un valor politic.

I va arribar a Manila en Rizal. El visitaren poca gent, perquè tots els filipins sabien que pel mer fet de parlar-hi un moment serien tots ells senyalats com filibusters, i eren molt pocs els que gosaven exposar-se a rebre aquest qualificatiu ignominiós. En Rizal, en uns quants dies, va realisar alguns viatges i celebrá dues reunions, en les quals se va limitar a aconsellar que s'afirmés la

vida de la «Lliga Filipina», i a infondre sentiments de dignitat. La presencia den Rizal a Manila va sense dir que 's considerà intolerable. Urgia, donc, un pretext per fer-lo desaparèixer de l'escena, i aqueix pretext se va trobar. S'ha de fer justicia al general Despujol: era un cavaller; però 'l varen enganyar. Vet-aquí com. Amb en Rizal va tornar al seu país una germana seva, en l'equipatge de la qual, més beu dit, en un farcell del seu equipatge, foren trobats alguns exemplars d'unes fulles amb el retol de *¡Pobres frailes!* ¿Es versemblant que un home del talent den Rizal cometés l'imprudencia d'esser portador d'uns papers que sabia que podien fer-li molt mal? Doncs bé: el descobriment d'aquests papers va esser el pretext que hi va haver per agafar en Rizal i deportar-lo immediatament. El periodic *Plaridel*, de Malolos, del 17 de Juliol de 1907, publica un treball del meu amic el sabent escriptor S. Epifanio de los Santos; i en aquest treball se diu qui va esser el que va ficar les fulles en l'equipatge de la germana den Rizal. No dec estampar-ne 'l nom! Solament diré que qui va presenciar la *proesa* va esser, segons se

llegeix en aquest article, el majordom del vapor *Don Juan*, Florentí Vidal. Vet-aquí ·l pretext que hi va haver per desqualificar en Rizal i per deportar-lo!

A propòsit de papers subrepticis, me limitaré a dir que en el poble de Malabon, immediat a Manila, els frares agustins tenien una impremta, i afegiré que a propòsit de papers subrepticis s'ha escrit:

«Se ha probado después que éstos (impresos) ó semejantes hojas subversivas *han sido impresas* por el establecimiento tipográfico de los padres Agustinos de Malabon, para atribuirlas luego á los progresistas filipinos. El juez Sr. Rodriguez Berriz sorprendió los mismos moldes, y no sabemos en qué ha venido á parar el expediente que habia incoado de acuerdo con Despujol»[1].

Com aquesta nota que acabo de llegir, ne podria llegir algunes més. N'hi ha que tenen dotze i catorze anys d'antiguitat, i en tot aquest temps ningú les ha rectificades.

La veritat es que ·ls frares eren els amos en

1) S. Isabelo de los Reyes: *La Sensacional Memoria*, pag. 64, nota.

tot, principalment en lo referent a l'admissió de llibres en el país. No fa gaire que he tret a llum un extret de les actes originals de la Comissió permanent de Censura, i en aqueix treball se podrà veure que *Don Quijote* circulava tatxat; que les *Doloras* de Campoamor eren prohibides; que ho eren totes les noveles d'autors famosos; quasi bé tots els llibres de filosofia i d'historia; que ho era un tractat de Geografia solament perquè l'autor no acceptava l'universalitat del Diluvi...

Per què seguir? I, en canvi, la censura donava·l permís a obretes indigestes, d'autors ignorants, que solament servien per atrofiar la mentalitat dels filipins. ¿Quina cultura podia haver-hi en el país, ni quin amor podien tenir an els frares els filipins que ansiaven instruir-se?

VII

Presó den Rizal. — Deportació a Dapitan. — Programa de reformes den Rizal.

En Rizal, a conseqüencia d'aqueixes fulles de que he parlat, va esser agafat el 7 de Juliol de 1892. El van portar al castell de Santiago, que venia a esser per Manila lo que·l castell de Montjuic es per Barcelona. En Rizal no va saber per què se·l ficava a la presó, per què se·l desqualificava; no se li formà procés; no va esser interrogat. Per què servia·l Codi?

Solament va saber que als pocs dies, conduit per un vaixell de guerra, se veia deportat a Dapitan, en l'illa de Mindanao, i tatxat de *filibuster* per gran part de la prempsa... I dic gran part, perquè hi va haver periodics, entre ells *La Publicidad*, de Barcelona, i *El Globo*, de Madrid, i altres, que rebutjaren el suposat *filibusterisme* den Rizal. De cap dels escrits den Rizal se desprèn altra cosa que un amor immens al seu país i ansia infinida de dignificar-lo i elevar-lo,

per marxar amb Espanya paralelament i en la millor armonia. En Rizal era un gran mistic, i com tal sentia una repugnancia invencible per tot procediment de violencia. Si en el fons de la seva ànima va batre alguna vegada l'ideal de l'emancipació, aquesta no la volia sinó per llei natural historica, a la qual donava pas la Providencia mateixa.

Ja tenim en Rizal en la deportació. Quanta devia esser la tristesa d'aquest home, el prototip de l'home cavallerós i digne!

El comandant de la nau havia rebut l'ordre d'entregar en Rizal als jesuites, i, en cas que aquests no·l volguessin rebre, al governador politico-militar de Dapitan. Els jesuites, per a rebre en Rizal, exigien d'ell que abdiqués de les seves idees politico-filosofiques i religioses, cosa a la qual en Rizal no podia prestar-se dignament; i així ·s va quedar a viure amb el governador politico-militar, D. Ricart Carnicero, que actualment se troba de comandant de plaça en la ciutat de Lleida. I va succeir allò que havia de succeir: en Rizal tenia l'encls de tots els homes superiors. Així com va saber fer-se simpatic al tinent de la guarda civil D. Josep Taviel

de Andrade, a Calamba, de la mateixa manera va saber guanyar-se immediatament la simpatia del capità D. Ricart Carnicero. El gran *delicte* den Rizal consistia en no esser amic dels frares; per fortuna, no ho era tampoc en Carnicero: un motiu més perquè simpatisessin i s'agafessin afecció mutual.

La proscripció den Rizal va durar quatre anys, durant els quals va viure sota la més estreta vigilancia, primer del citat senyor Carnicero, i després del successor d'aquest, el capità D. Joan Sitges (crec que d'origen català), al qual he tractat. A tots dos dignissims militars vaig demanar informes sobre en Rizal, referentment a la seva vida en la proscripció, que ells pogueren observar atentament, i tots dos coincidiren en el judici: en Rizal era un home superior, profondament romantic i altruista, exquisidament educat, d'una correcció social, adhuc en els detalls més minims, irreprotxable. Exercia la medecina gratuitament; va fundar un hospital ont tot corria de compte seu. Solament cobrava als forasters rics. A un inglès al qual extirpà una catarata li va posar un compte de 500 duros, quantitat que va invertir en Rizal

en dotar a Dapitan d'illuminació pública, que no·n tenia.

Va acabar per disfrutar de llibertat absoluta dins la isla, i emprenia expedicions que duraven fins a vuit dies. Va tenir moltes ocasions per fugir; però mai ho va intentar. Era esclau del seu honor, i pel seu honor havia promès no abusar de la llibertat que·l governador li dava. Gran naturalista, aquestes excursions tingueren per fruit el descobriment d'especies noves de l'Historia Natural. Formava coleccions de petxines, moluscs i insectes i bestioles rares, que enviava als savis d'Europa, els quals li corresponien amb llibres de ciencia, medicaments i instruments de cirurgia. Entre les troballes s'han inventariat dugues novedats: una granota, que ha romas dins l'Historia Natural amb el nom de *Rhacophorus Rizalix*, i un coleopter, que ha estat batejat amb el nom d'*Apogenia Rizali*. De manera que en Rizal, entre les seves glories, compta la d'haver associat el seu nom a una tant important branca de la ciencia com l'Historia Natural.

En Carnicero sostenia correspondencia reservada, sobre en Rizal, amb el general

Despujol. I així que·l senyor Carnicero comprengué que inspirava an en Rizal absoluta confiança, el va sondejar en materia política. Vól saber-se quins eren els somnis den Rizal, quin era ·l seu programa de reformes? Consta en una carta den Carnicero an en Despujol; carta que, com les demés sobre aquest as sumpte, he tingut en les meves mans i copio en el meu llibre. Vegi-s el programa d'aquell *filibuster:*

«En primer terme, donar al país representació en les Corts, amb la qual cosa cessarien els abusos que per alguns se cometen.

» Secularisar els frares, fent cessar la tutela que amb el Govern i el país exerceixen aquests senyors, distribuint les parroquies, a mesura que vaquessin, entre ·ls clergues, que tant podrien esser insulars com peninsulars.

» Reformar l'Administració en tots els rams.

» Fomentar l'instrucció primaria, llevant tota intervenció als frares, dotant els mestres i institutrius de sou més gros.

» Donar per meitat els empleus del país a peninsulars i insulars».

»Moralisar l'Administració.

»Crear en les capitals de provincia de més de 16.000 habitants Escoles d'Arts i d'Oficis.

»Llibertat religiosa i llibertat d'imprempta.»

Demanava la representació en el Parlament, no solament perquè ja l'havia tinguda Filipines, sinó perquè a la Metropoli se sapigués la veritat de les aspiracions d'aquell poble. Demanava la llibertat d'imprempta per a que'l pensament pogués exposar-se amb sinceritat. Demanava secularitzar els frares perquè, trencant la força social que'ls donava'l vot corporatiu, no fossin absorbents i tirans com eren aleshores. Demanava allò que alguns espanyols demanaven a la Metropoli sense esser tractats de *filibusters*. Me sembla que això que en Rizal demanava era alguna cosa menos de lo que'ls catalans han demanat en el programa mínim del Tivoli.

Al poc temps d'arribar Rizal a Mindanao va tenir la sort de repartir-se amb en Carnicero i un altre espanyol el premi segon de la loteria: 20.000 duros. En Rizal va consagrar gran part d'aquells diners a adquirir terres,

transformant amb la seva inteligencia les pràctiques rutinaries de l'agricultura de Mindanao. Va sembrar cacau, cafè, canya, etc., i ultimament somniava en devenir un agricultor i no res més. Amb tot i amb això, estava ple d'amargor i d'incertitut. Procurava allunyar del seu pensament tota idea política, recordant els sofriments que amb les seves predicacions havia ocasionat a la seva família; se distreia escrivint de tot i adhuc actuant de pedagog, donant ensenyances als nois pobres, que ell mateix examinava, premiant als més aplicats; va treballar amb molt dalit en una gramatica tagala comparada, que no va arribar a finir. Però l'incertitut no·l deixava viure tranquil: així, el veiem *tant aviat* desitjant fundar a Sindangan una colonia agrícola, com traslladar-se a Ilocos, com venir a Espanya i solicitar, com va fer-ho, passar a Cuba en qualitat de metge militar provisional, al servei de l'exèrcit que lluitava en aquella isla.

VIII

En Rizal demana passar a Cuba com metge militar. — Opinió del general Blanco sobre en Rizal. — Se descobreix el «Katipunan». — Què era 'l «Katipunan». — En Rizal havia reprovat l'objecte del «Katipunan» i rebutjat tota participació en ell. — Partença den Rizal cap a Barcelona a bord del *Panay*.

Però en Rizal era perseguit per la fatalitat. Va solicitar passar a Cuba, i l'expedient va estar empantanegat mesos i mesos. Finalment, quan va arribar la concessió, a mitjans de 1896, en tot pensava en Rizal menos en anar a Cuba. D'aquell gran romantic, el qual va tractar el general Blanco en una de les seves expedicions a Mindanao, me va dir en certa ocasió 'l citat general:

«— En Rizal era un somniador, un home bo, ple de filantropia i altruisme. Va esser verdaderament per a ell una desgracia immensa que arribés tant tard l'ordre concedint-li passar a Cuba. De totes maneres jo no l'hauria fusellat. Amic Retana, li demano — m'ho va dir sovint el general Blanco — que faci cons-

tar, sempre que·n tingui ocasió, que *jo no l'hauria fusellat.* »

An en Rizal, repeteixo, el perseguia la fatalitat. Va arribar l'ordre concedint-li passar a Cuba; en Rizal, en vintiquatre hores, ho va abandonar tot i ·s va trasladar a Manila; i va arribar a Manila amb tant poca sort, que unes hores abans havia salpat cap a Barcelona ·l vapor-correu. Tenia, donca, d'esperar vintivuit dies, la marxa del proxim vapor-correu. I, donant una mostra de previsió i de correcció, no va voler, trobant-se a la badia de Manila, saltar en terra: desde la nau ont havia vingut de Mindanao va solicitar den Blanco romandre en badia incomunicat. En Blanco va disposar que en Rizal passés a un vaixell de guerra, i en aquest vaixell, el creuer *Castilla*, isolat de tothom menos de la seva familia, va esperar... Als pocs dies, el 17 d'Agost de 1896, se descobreix el *Katipunan*.

El *Katipunan* exigeix quatre mots. Era una associació profondament revolucionaria i exclusivament plebea. Se fundà ·l 7 de Juliol de 1892, es a dir, el mateix dia que·s va publicar el decret den Despujol descalificant en Rizal i condemnant-lo a deportació. Aquella

gran injusticia va produir immediatament l'indignació popular, i fruit d'aquesta indignació va esser la creació d'aqueixa terrible societat, el lema de la qual no era altre que fer una espantosa hecatomba. Tant lluny se trobava en Rizal de participar dels ideals dels del *Katipunan*, que n'hi ha pron amb aquest dato. A l'Abril del 96 el *Katipunan* va delegar el metge D. Pio Valenzuela per a que anés a Dapitan, pretextant una consulta facultativa, i explorés l'esprit den Rizal sobre la necessitat que·l *Katipunan* sentia de fer immediatament la revolució. En Valenzuela va arribar a Mindanao, va tenir un abocament amb en Rizal, i li va dir:

—Es impossible contenir el poble: el poble 's daleix per llençar-se a la revolució. Vinc a demanar-li ·l seu parer en nom del *Katipunan*.

En Rizal li va respondre:

—He sostingut en tots els meus escrits que un poble no pot gojar dels beneficis de la llibertat mentre no tingui la cultura i la preparació que són indispensables; no solament rebutjo l'idea que sosté ·l *Katipunan*, sinó que m'oposo decididament a que s'associi ·l

meu nom a qualsevol moviment que s'intenti.

I·s va extendre després en consideracions sobre això, però amb tal veemencia, que en Valenzuela, que hi havia anat amb el propòsit de passar un mes a Dapitan, va tenir d'anar-se·n a les vintiquatre hores. En Valenzuela va tornar a Manila; va donar noticia de l'actitut den Rizal, tant resoltament oposat a que·s portés a cap la revolució, i en Rizal fou qualificat de covard. Se vol més desgracia per en Rizal? Pels filipins exaltats, covard; pels espanyols insensats, filibuster.

Tornem al 17 d'Agost de 1896. En aqueix dia·l frare agustí Mariano Gil, tenint noticia per una confidencia de l'existencia del *Katipunan*, va comunicar-ho immediatament a les autoritats. Els compromesos, veient-se descoberts, se varen llençar al camp a vendre cara la vida. La revolució la tenien preparada per al Setembre; però fra Gil va fer que l'esclat del *Katipunan* ressonés abans. El panic i l'indignació s'escamparen per Manila. En Rizal, isolat dins un vaixell de guerra, se trobava prop de Manila, d'ont no havia trepitjat la terra desde·l 7 de Juliol de 1892. L'opinió pública espanyola de Manila se va

fixar en en Rizal. El capità general Blanco va mostrar allavors gran serenitat. I va escriure an en Rizal una atenta carta amb la qual n'hi enviava dues, d'eficaç recomanació, per als ministres de la Guerra i d'Ultramar. Totes dugues tenien el mateix text. La dirigida al ministre de la Guerra diu aixi:

«El Capitán General de Filipinas. — Particular. — Manila, 30 de agosto de 1896.

» Excmo. Sr. D. Marcelo de Azcárraga.

» Mi apreciable general y distinguido amigo: Recomiendo á usted con verdadero interés al Dr. D. José Rizal, que marcha á la Península á disposición del Gobierno, siempre deseoso de prestar sus servicios como médico en el Ejército de Cuba.

» *Su comportamiento, durante los cuatro años que ha permanecido en Dapitán*, ha sido ejemplar; y es, á mi juicio, tanto más digno de perdón y benevolencia, *cuanto que* NO RESULTA EN MANERA ALGUNA COMPLICADO EN LA INTENTONA QUE ESTOS DÍAS LAMENTAMOS, *ni en conspiración ni en sociedad secreta ninguna de las que se venían tramando.*

» Con este motivo tengo el gusto de repetirme de usted, etc. — RAMÓN BLANCO.»

El dia 3 de Setembre, a bord del *Panay*, marxà en Rizal cap a Barcelona. Al cap de sis dies el *Panay* toca a Singapor, i en Rizal,

amb altres passatgers, desembarca a Singapor. No va faltar qui li va aconsellar que, ja que·s trobava lliure i fóra de la jurisdicció espanyola, que·s quedés; però ell va replicar «—No: fugiu, no». Portava tranquila la conciencia: què tenia que veure amb l'obra del *Katipunan?* I va continuar tranquilament el viatge, desembarcant en els demés punts d'escala. A la sortida de Pord-Said, un bon espanyol, don Joan Utor, que havia intimat amb en Rizal durant la travessia, li va donar la noticia que telegraficament s'havia rebut l'ordre de que l'agafessin en arribant a Barcelona. L'Utor, quan ho conta, exclama: «En Rizal, quan va sentir això, va plorar, abraçat amb mi...»

En la gran causa que s'estava instruint a Manila, el nom den Rizal, durant els seus quatre anys de deportació, havia sortit diferents cops, sempre amb referencies vagues, i totes elles anteriors al Juliol de 1892. I ara erem al Setembre de 1896, i es d'advertir que en Rizal, durant els quatre anys de deportació, havia observat, segons declaraven les autoritats per boca del general Blanco, «una conducta exemplar».

IX

Causa contra en Rizal. — Es condemnat a mort. — El fusellament. — Consequencies de la mort den Rizal.

Quina causa la causa contra en Rizal! La conec a fons; i no fiant-me del propri judici, perquè no soc advocat, he apel·lat al judici d'alguns jurisconsults eminents. Quina causa la causa contra en Rizal! El fiscal discorria aixís: «En Rizal va fundar la Lliga Filipina; la Lliga Filipina refosa en el *Katipunan*, ha fet la revolució: doncs en Rizal es l'ànima de la revolució, i, per consegüent, ha d'esser condemnat a mort». Quina logica! La Lliga, eminentment burgesa, va esser fundada en el primer semestre de 1892; els seus fins no eren revolucionaris, i virtualment va morir amb la deportació den Rizal: el *Katipunan*, eminentment pleben, se va fundar sense comptar per res amb en Rizal, va viure a espatlles den Rizal, i els seus fins eren de tot en tot diferents dels de la Lliga. Ultra això, no constava en la causa com en Rizal va rebutjar de tot en tot l'embaixada que va por-

tar en Valenzuela? Es també dolorós haver de dir que aqueix mateix fiscal, en un dels seus escrits, afirma que havia fet un *acurat estudi de la persona den Rizal.* Massa proves constèn en la meva obra per les quals se pot veure que·l fiscal que afirmava això, ultra que desconeixia la psicologia den Rizal, no havia llegit els seus principals escrits; cosa que no m'extranya, pus jo mateix, bibliòfil i especialista en aquest punt, he trigat anys sencers a conèixer la bibliografia den Rizal.

En Rizal, tornat a Manila, pres en el castell de Santiago, es invitat a que nomeni defensor, per la qual cosa li presenten una llista d'un centenar d'oficials subalterns de l'exèrcit. Els seus ulls recorregueren la llista i ·s deturaren davant la linia: *Don Luis Taviel de Andrade,* i va elegir aquest. Don Lluís Taviel de Andrade, dignissim llóctinent d'artilleria allavores, era germà del don José Taviel de Andrade que, com llóctinent de la guarda civil, havia tractat intimament en Rizal, a Calamba, alguns anys abans. El defensor den Rizal va redactar un informe digne d'esser llegit: quant a fons va ficar-se en l'ànima den Rizal! Va tenir lloc el consell

de guerra; se va llegir l'extracte de la causa, l'acusació i la defensa; en Rizal hi va afegir algunes consideracions que duia escrites; i en Rizal, sense que hi hagués prova plena del seu separatisme, sense tenir la més petita participació en el moviment revolucionari, que ell va execrar privadament i públicament, va esser condemnat a mort. I el dia 28 de Desembre 'l general Polavieja decretava, després d'haver informat l'auditor:

«Manila, 28 de diciembre de 1896. — *Conforme con el anterior dictamen, apruebo la sentencia dictada por el Consejo de Guerra ordinario de plaza en la presente causa, en virtud de la cual se impone la pena de muerte al reo* José Rizal Mercado, *la que se ejecutará pasándole por las armas a las siete de la mañana del día treinta del actual, en el campo de Bagumbayan y con las formalidades que la ley previene. — Para su cumplimiento y demás que corresponda, vuelva al Juez instructor, capitán D. Rafael Domínguez.* — Camilo G. de Polavieja».

Aquest document històric es el més trascendental de tots els que figuren en la causa. El procedir den Polavieja requereix esser examinat amb calma. En Polavieja, quan va firmar-lo, portava en el país dotze o catorze dies solament; va anar-hi amb el compromís de

procedir a l'inrevés de com havia procedit en Blanco, la prudencia del qual l'havia fet impopular entre 'ls espanyols. En Polavieja, ademés, arribant a Manila, va trobar-se amb una atmosfera ja feta, molt densa, contra en Rizal. En Polavieja no coneixia en Rizal ni estava al corrent dels seus antecedents. A Manila regnava un panic espantós, i era creencia general que fusellant en Rizal i altres filipins de gran reputació tot quedaria en calma.

En Polavieja va reunir la Junta d'autoritats, i ni una sola d'aquestes (incloent-hi l'arcabisbe Nozaleda) va deixar d'aconsellar el fusellament den Rizal: el demanava 'l fiscal, el demanava 'l consell de guerra, l'aconsellava l'auditor general... Més encara: en Rizal estava en capella, i ningú, fóra de la seva familia, va solicitar l'indult, ni tant solament en Nozaleda! Es cert que en Polavieja hauria pogut sobreposar-se a tothom; però si en Polavieja l'hagués indultat s'hauria guanyat immediatament una més gran impopularitat encara (entre 'ls espanyols) que no pas la que en Blanco s'havia guanyat amb la seva prudencia. La culpa d'aqueixa sentencia de mort va esser de tothom, inclós dels filipins,

que covardament i falsament embolicaren an en Rizal en el gran procés.

En Rizal va entrar en capella 'l 29 de Desembre, entre sis i set del matí; li van llegir la sentencia, se'l va invitar per a que firmés l'*enterat*, i en Rizal va posar al peu de la seva sentencia de mort la firma més segura, més clara i més bonica que havia escrit en sa vida. Tot el temps que va estar en capella, vint-i-quatre hores, va conservar una serenitat prodigiosa: ni un moment va perdre la calma. Sens dubte pensava que'l sacrifici de la seva vida implicava la redempció del seu país, i ell per aquesta redempció n'hauria donat no una, sinó cent, de vides. Per últim, la realitat del fet venia a confirmar, d'una manera tragica, allò que ell havia pressentit en els seus llibres. Cal no oblidar que *morir per la Patria* havia estat conceptuat per en Rizal una obsessió: cal no oblidar que *donar la vida per la Patria* havia estat conceptuat per en Rizal com la més excelsa de les glories. Els frares no's van deixar veure a la capella. Els jesuites, els que l'havien educat a l'Ateneu, sí; i van fer tots els seus esforços per a convertir-lo: sostingueren amb ell, en aquelles hores su-

premes, carinyoses controversies. El van haver de deixar: no cedia. En aquest interval va esser quan en Rizal va escriure algunes cartes de comiat i aquells celebres versos que tantes vegades s'han reproduït, els més notables, en opinió de la crítica mundial, de tots els que s'han escrit en circumstàncies analogues. Els jesuites van tornar a insistir. I, com diu molt bé l'insigne Unamuno, conseguiren per ultim, enternint en Rizal, treure a flor el nen que duia en el fons de la seva ànima. Li mostraren el Cor de Jesús que en Rizal havia esculpit a l'Ateneu. En Rizal, romantic de tota la seva vida, per un moviment sentimental va estar d'acord amb els jesuites: redactà i suscrigué l'abjuració, i 's va disposar a morir.

Els seus ultims moments són realment interessants.

Desde la presó al quadro, va recórrer el trajecte a peu. Anava amb una serenitat tant gran, amb una naturalitat tant natural, que sorprenia a tothom que va poder observar-lo. Va arribar al quadro, i, després de despedir-se del seu defensor, el cavallerós D. Lluís Taviel de Andrade, i dels jesuites, a un dels

quals va dir: «Perdono a tothom: moro sense tenir el més petit ressentiment contra ningú», va demanar al capità que manava ·l quadro que·l fusellés de cara.

—Tinc ordre de fer-ho per l'esquena, — li va respondre ·l militar.

I an això en Rizal va replicar:

—Jo no he estat traidor a la meva patria ni a la nació espanyola.

El capità li va manifestar que·l seu deure era complir allò que·ls seus superiors li havien ordenat. En Rizal no va insistir més, i va disposar-se per a esser fusellat, conseguint que li respectessin el cap, això es, que·ls trets fossin dirigits al cor. Donava l'esquena al piquet, compost de voit filipins; pus, com remarca un brillant escriptor del seu país, en Rizal, com Jesús, havia de morir a mans d'homes de la seva propria raça. I en el moment en que·s trobava quadrat, en la posició de *firmes*, mentre ·ls soldats preparaven les armes, el metge militar Sr. Ruiz Castillo se va acostar an en Rizal i li va dir:

—Company: me permeteu el pols?

En Rizal va extendre ·l braç esquerre. En Ruiz Castillo ·l va pulsar, i va afegir:

—El tenia molt bé.

I·s va apartar.

En Rizal va fer un lleuger arronçament d'espatlles, i en això va rebre la descàrrega. Però no va caure de cara, com semblava natural: com si un suprem esforç de la voluntat el fes girar, va caure de tal sort que·s va quedar mirant el sól, el sól, en el qual sempre havia vist ell el símbol de la Llibertat.

Immediatament de caure en Rizal, se va sentir un visca a Espanya, un altre a la Justícia, i, al só de la *Marxa de Càdiz*, desfilaren les tropes per davant del cadavre. El periodic dels frares, donant compte aquell vespre d'aquell inic fusellament, deia:

« Y sólo así, *barriendo* la mala semilla, *segando* las mieses secas del campo, se ha de evitar el daño que á sí mismo se han hecho los ignorantes y pérfidos desleales que otros más malvados han lanzado en armas contra la madre patria, y á quienes á la rebelión y al descreimiento empujaron las protervas doctrinas del médico mestizo chino.»

Perquè·ls enemics den Rizal, per a menysprear-lo, l'anomenaven sempre *mestiç xino*, com si l'home fos responsable de l'antecedent etnic dels seus predecessors!

En Rizal va esser la personificació d'un ideal, i aquests representatius no se·ls fusella impunement. En Rizal, en les seves obres, havia encertat a condensar tot el sofriment i totes les aspiracions del poble filipí: els seus compatriotes se·l miraven com un idol: així es que·l fusellament d'aquest home admirable fou per a la causa d'Espanya a Filipines contraproduent. Fusellat en Rizal, era de tot en tot impossible que·s restablissin les corrents de simpatia entre ·ls filipins i els espanyols. Adhuc en el suposit que no s'hagués perdut l'Arxipelac, no hi cabia ja, humanament parlant, que·ls filipins haguessin seguit estimant-nos. Vet-aquí per què pot afirmar-se que·l fusellament den Rizal ha estat l'error més trascendental que·ls espanyola van cometre en aquelles illes.

Tenia en Rizal gran nombre d'admiradors a Europa, alguna d'ells savis de celebritat, i a tots va doldre molt la mort del gran tagal. Se li tributaren molts homenatges, essent dignes d'especial menció ·l de la Societat d'Antropologia de Berlín (a la qual en Rizal havia pertangut), per iniciativa de l'insigne Virchow, i el que li tributaren en la casa de

Representants de Washington, ont se va fer l'apologia den Rizal, no solament comparantlo a Washington, sinó dient d'ell que era una víctima més que havia fet la Tirania en la terra.

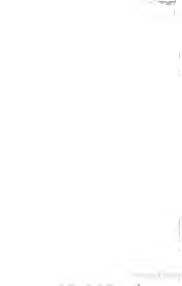
Els filipins no oblidaran mai la memoria den Rizal: per a ells es la memoria sagrada per excel·lencia.

Un dato curiós. El braç armat de la Revolució fou Andrés Bonifacio; en Rizal se va oposar a la Revolució, i adhuc la va qualificar de «selvatge» en un document destinat a la publicitat. Doncs bé: den Bonifacio apenes se recorda ningú; den Rizal se recorda tothom, i el beneeixen i l'exalten, i l'Iglesia filipina independent el proclama *sant:* ¡a hi ha *Sant Josep Rizal!*

No haig de terminar sense dir que'l problema polític-social de Filipines va tenir un vident en D. Sinibald de Mas, nat a Barcelona en 1809. Trenta anys tenia quan va estar a Filipines, durant alguns mesos, i fruit d'aquella estada va esser una obra lluminosa, en la tercera part de la qual, reservada (però no tant que jo no conseguís un dels comptadíssims exemplars que'n va imprimir), acon-

sellava al govern de la Metropoli que anés preparant l'Arxipelac per a que un dia pogués regir-se a si mateix; i així, acabava, els filipins podran dir algun dia: «l'Espanya va descobrir el nostre país; l'Espanya 'ns va civilitzar i educar; i l'Espanya, després d'haver-nos donat l'ensenyança politica necessaria, ens ha donat la llibertat».

APENDIX

Veus-aquí la celebrada poesia den Rizal, escrita quan estava en capella, hores abans d'executar-lo.

¡Adiós, Patria adorada, región del sol querida,
perla del mar de Oriente, nuestro perdido edén!
A darte voy, alegre, la triste, mustia vida:
si fuera más brillante, más fresca, más florida,
también por ti la diera, la diera por tu bien.

En campos de batalla, luchando con delirio,
otros te dan sus vidas, sin dudas, sin pesar.
El sitio nada importa: ciprés, laurel ó lirio,
cadalso ó campo abierto, combate ó cruel martirio,
lo mismo es, si lo piden la Patria y el hogar.

Yo muero cuando veo que el cielo se colora
y al fin anuncia el día tras lóbrego capúz:

si grana necesitas para teñir la aurora,
¡vierte la sangre mía, derrámala en buen hora,
y dórela un reflejo de su naciente luz!

Mis sueños cuando apenas niño ó adolescente,
mis sueños cuando joven, ya lleno de vigor,
fueron el verte un día, ¡joya del mar de Oriente!,
secos los negros ojos, alta la tersa frente,
sin ceño, sin arrugas, sin manchas de rubor.

Ensueño de mi vida, mi ardiente vivo anhelo,
¡salud!, te grita el alma que pronto va á partir.
¡Salud!... ¡Oh, qué es hermoso caer por darte vuelo,
morir por darte vida, morir bajo tu cielo,
y en tu encantada tierra la eternidad dormir!

Si sobre mi sepulcro vieres brotar un día,
entre la espesa yerba, sencilla humilde flor,
acércala á tus labios y besa el alma mía,
y sienta yo en mi frente, bajo la tumba fría,
de tu ternura el soplo, de tu hálito el calor.

Deja á la luna verme con luz tranquila y suave,
deja que el alba envíe su resplandor fugaz,
deja gemir al viento con su murmullo grave;
y si desciende y posa sobre mi cruz un ave,
deja que el ave entone su cántico de paz.

Deja que el sol ardiendo las lluvias evapore,

y al cielo tornen puras con mi clamor en pos;
deja que un ser amigo mi fin temprano llore,
y en las serenas tardes, cuando por mí alguien ore,
ora también, ¡oh Patria!, por mi descanso á Dios.

Ora por todos cuantos murieron sin ventura,
por cuantos padecieron tormentos sin igual,
por nuestras pobres madres que gimen su amargura,
por huérfanos y viudas, por presos en tortura,
y ora por ti, que veas tu redención final.

Y cuando en noche oscura se envuelva el cementerio
y sólo, sólo muertos queden velando allí,
no turbes su reposo, no turbes el misterio:
tal vez acordes oigas de cítara ó salterio:
soy yo, querida Patria; yo que te canto á ti.

Y cuando ya mi tumba, de todos olvidada,
no tenga cruz ni piedra que marquen su lugar,
deja que la are el hombre, la esparza con la azada,
y mis cenizas, antes que vuelvan á la nada,
el polvo de tu alfombra que vayan á formar.

Entonces nada importa me pongas en olvido:
tu atmósfera, tu espacio, tus valles cruzaré;
vibrante y limpia nota seré para tu oído;
aroma, luz, colores, rumor, canto, gemido,
constante repitiendo la esencia de mi fe.

¡Mi patria idolatrada, dolor de mis dolores,
querida Filipinas, oye el postrer adiós!
Ahí te lo dejo todo: mis padres, mis amores:
voy donde no hay esclavos, verdugos ni opresores,
donde la fe no mata, ¡donde el que reina es Dios!

¡Adiós, padres, hermanos, trozos del alma mía,
amigos de la infancia en el perdido hogar!
¡Dad gracias, que descanso del fatigoso día!. .
¡Adiós, dulce extranjera, mi amiga, mi alegría!
¡Adiós, queridos seres!. . ¡Morir es descansar!

Entre les innombrables poesíes que an en Rizal han dedicat els seus compatriotes, sens dubte la que més ha cridat l'atenció es aquesta que reproduím:

Á RIZAL

¡Héroe inmortal, coloso legendario:
emerge del abismo del osario
en que duermes el sueño de la gloria!
Ven: nuestro amor, que tu recuerdo inflama,
de la sombrosa eternidad te llama
para ceñir de flores tu memoria.

Esta es la fecha, el día funerario
en el cual el tirano sanguinario
te hizo sufrir el último tormento,

cual, si al romper el ánfora de tierra,
la esencia que en el ánfora se encierra
no hubiera acaso de impregnar el viento.

¡Cuánto te debe el Pueblo! En tu calvario
eras ayer el astro solitario
que alumbraba los campos de batalla,
la dulce aparición, risa del cielo,
que infundía á los mártires consuelo,
valor al héroe y miedo á la canalla.

¿Quién no sintió huídas sus congojas
repasando tu libro, en cuyas hojas
la popular execracion estalla?
Hermanando la mofa y el lamento,
vibra encarnado en su robusto acento
el silbo agudo de candente tralla.

Quizás en tu ostracismo voluntario
juzgabas que era empeño temerario
manumitir nuestra oprimida raza.
Mírala hoy: es virgen arrogante,
que con la augusta Libertad, tu amante,
en un amplexo fraternal se enlaza.

Caiste, como fruta ya amarilla;
pero cayó contigo la semilla.
Ya es una planta vigorosa: el germen
ha medrado en el surco de la senda,

y, libres ya de la mortal contienda,
bajo su sombra tus hermanos duermen.

¡Duerme en paz en las sombras de la nada,
redentor de una Patria esclavizada!
¡No llores, de la tumba en el misterio,
del español el triunfo momentáneo;
que, si una bala destrozó tu cráneo,
también tu idea destrozó un imperio!

¡Gloria á Rizal! Su nombre sacrosanto,
que con incendios de Thabor llamea,
en la mente del sabio es luz de Idea,
vida en el mármol y en el arpa canto.

Él enjugó de nuestra Patria el llanto;
su verbo fué la vengadora tea
que encendió en el fragor de la pelea
los laureles de Otumba y de Lepanto.

¡Reverénciale, oh Pueblo redimido!
Llanto del corazón vierte afligido
por el amargo fin del gran Patriota;
y hoy, que en los aires la tormenta zumba,
¡no salga ni un quejido de su tumba
al verte, oh Pueblo, nuevamente ilota!

Cecilio Apóstol

Manila, 30 Diciembre 1898.

TAULA

OBRES DE L'AUTOR

	Ptas.
El Indio Batangueño. Estudio etnográfico (agotada)	—
Folletos Filipinos. Cuatro vols. (agotados) . . .	—
Avisos y Profecías. (Política filipina) (agotada) .	—
Estadismo de las Islas Filipinas, de J. Martínez de Zúñiga, anotado é ilustrado por W. E. Retana. Dos vols	25
Un libro de Aniterías (agotado)	—
El Periodismo Filipino	6
Los antiguos Alfabetos de Filipinas	2
La Política de España en Filipinas. 8 vols., fol. .	200
Archivo del Bibliófilo Filipino. 5 vols	45
Mando del General Weyler en Filipinas	4
Historia de Mindanao y Joló, de F. Combés, prologada y anotada por W. E. Retana (con la colaboración de P. Pastells).	30
Catálogo abreviado de la Biblioteca Filipina de W. E. Retana	30
La Imprenta en Filipinas	20

	Ptes
Aparato bibliográfico de la Historia general de Filipinas, 3 vols. en fol. (2,000 págs.)	150
— La misma obra, en gran papel	400
Vida y escritos del Dr. José Rizal	12
La Censura de Imprenta en Filipinas.	3
Tablas cronológica y alfabética de Imprentas e impresores de Filipinas	6

LES DAMES D'ARAGÓ

S'ha fet d'aquesta obra un tiratge especial
de 50 exemplars en paper satinat

Salvador Sanpere i Miquel

LES DAMES D'ARAGÓ

NOVA EDICIÓ

PRIMERA SERIE

BARCELONA
Biblioteca popular de «L'Avenç»
1908

Tipografia «L'Avenç», Rambla de Catalunya, 24

LA DONA EN EL SEGLE XIVe

D'un article den Pompeu Gener publicat en la revista *La Renaixensa*[1] se desprèn que l segle XIVe fou un segle de disbauixes desenfrenades, una repetició dels dies de Messalina:

«L'amor arriba al paroxisme. Amb el predomini de l'amor la dòna impera en absolut: ella regna en la virtut i en el vici, en el cel i en la terra. Eva, origen del pecat, condemnada per Ildebrand, redimida després per Abelard en la persona de la seva savia amiga Eloisa, es divinisada en aquest segle: la Verge es el déu de l'epoca. Els franciscans l'exalten

1) Any VII, volum I, pag. 430 (1877).

fins a la prevaricació; els dominics persegueixen en nom seu les heretgies fins a l'extermini. En la divinitat s'adora l caracter de la verge i no l de la mare; se la representa sobre la lluna illuminant el món amb els seus raigs esblanqueïts: la deessa torna a morar, lo mateix que a Efeso, en l'astre femení de la nit. La teologia, que acabava de donar per obra magna l'*Imitació*, preferia per símbol la llum reflexada a la llum propria. La preponderancia de la dòna en l'Asia anterior, naixent del culte de la naturalesa, encara que amb formes grolleres, tendia a la feconditat; l'idealisació cavalleresca es esteril. No podent residir l'amor entre esposos, segons sentencia dictada per les mateixes dames, sols existeixen amors platonics, delirants, sobrexcitats, impossibles. Res de l'afecte tranquil del matrimoni: l'ideal s'ha sortit de l'honradesa en aquest segle; el furor amatori ho llegitima tot: adulteri, sacrilegi, incest, que «quan bé s'estima en res se repara», segons sentencia de na Ermengauda de Narbona.»

Sols pera fer compendre que l quadro anterior no es del nostre temps, diré que ls dictats de na Ermengauda són de mal exemple, perquè l'esmentada dama pertany a la primera meitat del segle XIIe, i que dels trovadors no n quedava més que la memoria en el segle XIVe, que fou de gran esterilitat poetica pera nosaltres; de manera que això copiat, en cas de que puga referir-se an algun temps historic, ha d'esser an el segle XIIe, època de l'immoral poesia dels trovadors i de les corts d'amor [1].

El segle XIVe, baix aquest punt de vista, es un segle de reacció excessiva. Sense admetre l sentit moral que en Fauriel troba en la poesia amatoria dels trovadors, i que en Laurent accepta, això es, que llurs cants desenfrenats van despertar en el cor de l'home d'Europa l'amor, aixecant la personalitat de la dòna, que vivia embrutida en el castell

1) Consulti-s, sobre ls trovadors, les «corts d'amor» i les «lleis d'amor», *La Vie au temps des Trouvères*, d'A. Meray (Paris, 1873), i la segona part de dita obra, *La vie au temps des cours d'amour* (Paris, 1876).

feudal, ont era considerada pel castellà com un objecte i no com un ser humà, s'ha de regonèixer l'influencia que l'orde de cavalleria i la poesia van tenir en l'emancipació de la dòna, que ho quedà l dia en que l matrimoni fou considerat com un llaç i els contraients van considerar-se iguals.

No es d'aquest lloc historiar l'origen d'aquest moviment, que jo, com en Chateaubriand, veig en l'influencia dels arabs[1], que cantaven l'amor i la dòna en

1) «... es veritat que entre ls arabs i els perses se troba quelcom que recorda la nostra cavalleria, els torneigs, els combats particulars, les dònes guerreres; però vanament se buscaria entre ells axò que caracterisa la cavalleria i la civilisació europea, el punt-d'honor i el culte de la dòna.» Laurent: *Études sur l'histoire de l'humanité* (Brusseles, 1861), vol. VII, pag. 213.

Si pel culte de la dòna s'entenen les *Lleis d'amor*, els quals cànons ni en llatí vui transcriure, es cert que ls arabs no van practicar-los: mai, al declarar-se esclaus de l amor, digueren, com Ermenguada, «qui bé estima en res repara», sinó que Al-Hacam deia:

«Por eso prefiere el sabio,
si al fin esclavo ha de ser,
someterse á amor honroso,
que amar bueno es amar bien.»

un temps en que la poesia europea no havia passat el llindar del claustre, i que, primer que la societat laica, sentí i aprofità la societat religiosa, per la seva superioritat de coneixements, i d'aquí nasqué l'exaltació divina i el culte de la Verge, que tant gran influencia tingué en els segles XIe, XIIe i XIIIe; i que s manifestà despertant en l'home l'amor per la seva companya en la vida idealisada en l'amor pur, honest i cast d'una deessa; però aquest estat de l'opinió i de la cultura europea s'havia de conèixer, i per aquest motiu he copiat el paragraf den Pompeu Gener, pera compendre la raó de la severitat amb que s tractava en el segle XIVe a la dòna.

Tot ho podia la dòna en el segle XIVe;

(Aben-Adhar): *Historias de Al Andalus*, traducció de F. Fernández y González, volum I, pag. 163.)

Però la traducció literal, no la poetica, encara es més expressiva i filosofica, perquè es la següent, segons el mentat traductor: «Es hermosa la sumision á lo bueno cuando uno es esclavo del amor». De semblants idees, d'aquest pur espiritualisme, n'està plena la poesia dels arabs. ¿Se pot dir lo mateix de la dels trobadors, inspiradors de la cavalleria?

fou angel i dimoni; els camins estaven oberts pera ella.

«No hi ha extrem al qual la dòna no arribi. En la persona de Beatriu de Portinari se la proclama encarnació vivent de la teologia i se li dediquen sermons en les catedrals, en els quals se la fa pujar, transformada en una deessa, fins al tabernacle del mateix Déu; regna i persegueix el crim després de morta quan es Agnès de Castro; amb el sol record de sa bellesa alimenta la flama del geni de l'immortal Petrarca; s'enlaira al cel i parla amb l'Etern Pare quan es Caterina de Sena; si s diu Marguerida Waldemar funda imperis en el Nord com nova Semíramis; en l'encantadora persona de Cristina Pisano sobrepuja ls poetes en inspiració i sentiment; escandalitza i espanta a la França amb les disbauixes i fi tragic de Marguerida de Borgonya i Blanca de la Marche; si es Filipina de Henao, deslliura l'Inglaterra i funda l'universitat d'Oxford, ont hi acull els savis fugitius d'altres països; encén en guerra la Bretanya amb els exèrcits manats per dos

Joanes; i corona l crim al casar-se la de Napols amb el qui fou l'assassí del seu marit» [1].

Quan la dòna es causa de tants grans fets, i causa principal, i se la troba per tot, ha d'esser solament a condició de que l'home l'hagi regoneguda de fet, ja que no de dret, el seu igual, i com a consequència li exigeixi l respecte que mutualment han de tenir els que volen viure i han de viure en companyia. Abans eren possibles els deliris de l'amor: ara sols ho seran els de l'honor; i així com abans tot se sacrificava a les passions del cor, ara tot deixarà l seu lloc a les conveniencies.

L'home, donc, posa l seu honor en mans de la dòna al fer-la l seu igual, i, per aquest motiu, tal bé, que es el bé de la vida, han de compartir i sostenir amdós; però l'home, com a garantia, li exigeix la vida en el cas de que ella delinqueixi.

En la societat catalana del segle XIVe

1) *La Renaixensa*, any VII, vol. I (1877), pag. 432.

l'home té l dret de vida i mort sobre l'adúltera, i aquest dret el veiem practicat tant al començar com al finir el segle. Quin fou el seu origen? El savi Ximeniç el combaté energicament, aquest dret[1]. Es el resultat de la disbauixa dels

1) *Llibre de les dònes maridades*, cap. L (Barcelona, 1495)

No a cregui que aquest dret sols fos escrit, es a dir, que fos una de tantes lleis que, en ús en altre temps, estés en desús en el segle XIVe. Ja vaig donar-ne la prova en el meu llibre. *Las costumbres catalanas en tiempo de Juan I* (Gerona, 1878). Si ara la reprodueixo novament, es per venir com l'anell al dit.

Sentencia real del lloc (oat) han d'esser aparedades les dònes adúlteres, y aliments d'aquelles Donada l'any 1330. (*Pragmaticas y altres drets de Catalunya* (1704), llibre IX, tit III, pag. 176.)

«Dominus rex, visa sentencia lata contra Eulaliam uxorem Joannis Doscha quæ eidem Joanni per eandem sentenciam tradi debeti juxta usaticum *Mariti uxores*.» De lo transcrit s'ha de suposar que Eulalia fou vençuda en judici de Déu o que renuncià a la prova de la seva ignocencia, que li regoneixia l'usatge *Mariti uxores*

Continua la sentencia:

«Prœstita securitate ydonea per dictum Joannem Doscha, reservatis eidem domino Rege modo, et forma supra dicta securitate, explicat, et dat idem dictus Rex modum, et formam supra dicta securitate. Primo quod ante traditionem dictæ Eulaliæ, dictus Joannes ad illam vult, habeat illam tenere in Domo propria ipsius Joannis, habentem duodecim palmos de longitudine, et sex

segles anteriors? Es correctiu a la desmoralisació dels trobadors i dels cavallers selvatges? Siga com siga, quan una societat està regida per semblants lleis, s'ha de trobar molt lluny d'una epoca com la de l'imperi romà.

de latitudine, et duas cannas de statura, sive de altitudine, et quod habeat dare eidem Eulaliæ unum sac payl sufficiens in quo dormiat, et unum lodicem, cum quo se valeat coperire, et facere in dicta Dono unum clot, sive foramem, in quo possit solvere tributa ventris sui naturalia, et per quod foramen exeant illa fætida, dimittere unam fenistram in eadem Domo, per quam dentur eidem Eulaliæ victualia, videlicet quod dictus Joannes dabit sibi decem, et octo uncias panis cocti competentis pro quolibet die, et aquam quantam voluerit dicta Eulalia, et quod non dabit sibi aliquid, aut faciet dari, propter quod illam præcipitet ad mortem, aut aliquid faciet, ut dicta Eulalia moriatur, super quibus prædictis dictus Joannes det bonam cautionem ydoneam, et securitatem antequam dicta Eulalia tradatur dicto Joanni »

«Encuéntrase en el libro IX de las pragmáticas y otros derechos de Cataluña, y en el título II, pág 175, una pragmática concedida por Pedro III en Lérida, á 19 de octubre de 1386, esto es, dos meses y medio antes de que D. Juan heredara la corona, por lo que vemos que, habiendo dado muerte Gisperto Çacarrea, tejedor de paños de lana de la ciudad de Barcelona, á su mujer Riqua por adultera, fué desterrado de la ciudad de Barcelona en virtud del capitulo XXV de las Cortes de Perpiñán de 1351, que destierra por cinco años al ma-

I què veiem entre nosaltres? El segle XIVe comença amb una Guillerma de Montcada, desconeguda dels nostres historiadors, i que ocupa un gran lloc en els fets d'aquell temps, perquè tant aviat se les heu amb reis com amb bisbes, i

tador, indultado por el rey, sea por la causa que fuere, del punto donde residía ó moraba la víctima. Çacarrea fué indultado por el rey en 10 de octubre, pero en 19 del mismo mes expidió la pragmática citada levantando la pena impuesta por la dicha Constitución de Perpiñán, *en virtud de haber cometido el crimen en causa de adulterio*, pues en causas de esta clase, dice el rey, «gustosos hacemos siempre gracia». «Tales remissiones sempre facere gratiose, maxime quod iusta usaticum, uxores adulteræ debent venire cum cunctis quæ habuerint in manu mariti sui, juxta usantiam inde secutam, maritus potest eam, capere, *tenere immuratam*, vel in una domo clausam.» Obra citada, pags. 72 i 73.

Fins aquí la prova feta en les *Costumbres catalanas*, treta de la nostra colecció llegislativa pera demostrar que nos tractava d'abusos, sinó de preceptes legals, al matar o emparedar els marits a llurs mullers adúlteres.

I, pera acabar, veus-aquí un altre exemple. en 1375, en P. de Gravalosa, de Manresa, matà a la seva muller per adultera. Averiguat el cas, i resultant certa la culpabilitat de la dona, el rei demana a la dòna del seu fill Joan, a l'infanta Matha, que perdoni a l'agraviat marit el pagament de les costes del procés, perquè «com los marits per adulteri ocien lurs mullers, nos som fort liberals a fer-ne remissió graciosament». Arx. Cor. Aragó, reg. 1095, f. 7.

brega tant en les ciutats com en el camp, i puja a cavall i sitia ls castells, i disputa davant de tots els tribunals, i no respecta gerarquies ni condicions.

Ni en el XVe segle ni en cap altre de la nostra historia trobarem cap dòna que sigui vergonya del seu sexe ni deshonri l poble que l'ha vista néixer, séns que valgui en contra l'excepció.

Trobarem dònes de tremp com la Montcada; de cor com Sor Sanxa; energiques i geloses com Violant de Bar; victimes resignades com Constança de Perellós; dignes i savies com Carroça de Vilaregut; virtuoses com Maria de Luna. Tenim, emperò, l'imatge del mal en la reina Elionor; un mirall de com no n'hi ha prou amb una corona pera amagar i soportar la culpa en la reina Sibilia; la victima de les seves passions en Brianda de Luna; la muller infidel, la criminal vulgar, l'escandalosa, en Constança d'Aragó.

En l'epoca que vaig a historiar trobarem el mal, perquè acompanya a l'home en el camí de la seva vida, però no l tro-

barem tant arrelat que no puga arrencar-se sense perill. Les dônes del nostre XIVe segle són les veritables redemptores de l'injusticia i de la crudeltat dels homes.

¿Qui, abans que Maria de Luna, la muller del rei Martí, digué que era una vergonya la servitut dels remenses i un crim que l'Iglesia la defensés i sostingués? Es hermós veure una dama sortir a la defensa dels infortunats sotmesos als mals usos, i es digna d'esser cantada pels poetes la dôna que, al combatre per l'a-bolició del vassallatge dels remenses, combatia pel pudor i per l'honestitat i santedat de les afeccions del matrimoni.

I si aquest model de virtut no bastés pera redimir a totes les dônes d'Aragó que varen pecar en el XIVe segle, podria afegir una altra dôna perfeta, sense macula ni parió en cap altre país, la santa, la veritablement santa Sor Sanxa Perez de Cabanyes[1].

1) Sor Sanxa s deia Sanxa Perez de Cabanyes?
Desde l dia que en les *Costumbres catalanas* vaig donar a conéixer la figura de Sor Sanxa, no he deixat re per registrar, portat per l'idea de completar i fer la seva

L'Edat Mitjana fou un temps de crudeltat imponderable: el virus de la barbarie introduids en el món pels crims dels Cesars commovia encara les entra-

biografia; però un any llarg de buscar no ha donat el més petit resultat. Solament he trobat un document que, de poder se donar, com jo l dono, a Sor Sanxa, té un gran valor.

Abans donaré a conèixer la concessió que féu a Sor Sanxa l rei Joan, el qual document se troba en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1 964, f. 60:

«En Johan, etc. Als nobles amats e feels nostres los governador de Cathalunya, veguer e batle de Barchinona, e altres officials e sotsmeses nostres de la ciutat de Barchinona, e a cascun d'ells, als quals les presents prevendran, e les coses davall scrites se pertanguen en qualsevulla manera, salut et dilecció. Com nos, per reverencia de nostre senyor Deu, e a suplicació de la feel de casa nostra sor Sança, de la terça regla de Sent Francesch, per tenor de la present haiam atorgada licencia a la dita sor Sança que ella puga soterrar o fer soterrar en loch sagrat, sens encorriment de alguna pena, tots aquells cossors o ossors de aquells los quals, tota frau cessant, cauran de les forques fetes dins lo terme de la dita ciutat, e en les quals per lurs demerits seran estats penjats, les quals forques, emperò, no sien tapiades ne closes. A vosaltres, e cascun de vos, dehim e manam, sots incorriment de la nostra ira e indignació, que a la dita sor Sança, o a qui ella volrà en loc seu, en soterrar los dits cosors o osors de los dits penjats qui cauts son o d'aqui avant cauran de les dites forques, empatxament algu no façats, ans la present nostra concessió tingats fermament, e observets e no y contravingats

nyes de la societat, i, en el desfici del mal, aquesta anà més enllà que l'Imperi, perquè inventà, pera separar la veritat de la mentida, el foc i l'aigua per tota

per alcuna rahó, si la pena dessús dita cobeiata esquivar. Dada en Valencia, sots nostre segell secret, a XIII dies de març del any de la nativitat de nostre Senyor Mil cccxcii.—Rex Joannes »

Semblant concessió feta a una simple monja menoreta, perquè sor Sanxa no era dignitat, sols podia fer-se a qui tingués molta influencia amb el rei, puix era molt difícil de rompre la vella costum de deixar que ls cadavres dels ajusticiats sels mengessin els goços. Per les mateixes restriccions que posa'l rei se veu que era extraordinaria la mentada concessió.

En el document que a continuació reproduim se veu al rei Pere III enfadat amb les monges del convent de Xixena per no voler admetre entre elles a una dona pobra nomenada Sanxa Perez de Cabanyas. La protecció del rei es molt significativa i fa suposar que ls serveis que'l seu marit hauria fet a la casa reial serien la causa de semblant protecció. Ademés, el nom de Sanxa, que no té res d'usual, fa creure que les dugues Sanxes són una mateixa. Per últim, la resistencia de la prioresa i monges de Xixena a admetre la viuda a casa llur sembla explicar el fet de trobar a Barcelona a sor Sanxa, aon la recullirien per recomanació del rei.

Essent tant afavorida per la casa reial, no es d'extranyar que obtingués la mentada concessió.

Diu la carta de Pere III dirigida al convent de Xixena (una altra igual n'envià a la seva prioresa).

« El Rei.

»Recibida hemos vuestra letra, responsiva a una

llei, encarregant l'averiguació als sacerdots de l'Iglesia cristiana. I de la mateixa manera que ls druides llegien el pervin-

nuestra por la qual vos haviamos rogado que per reverencia de Dios e honra nuestra recebiessedes en donada de vuestro monasterio panaguada Sanxa Perez de Cabanyas, muller pobra e miserabia la qual cobdicia muyto en el dicto monasterio servir a Dios. E aparezca vos vos querades escusar da recebir la dicta Sanxa, por quanto dezides que las rendas del monasterio non puedan complir a las grands y cargas de aquell, on como a nos sea cierto que por aquello que la Reyna dona Alienor, nuestra muger, que Dios haya, dexe al dito monasterio aquell monasterio reciba cada un anyo IIII mil solidos censais, por los quales se deven en el dicto monasterio fazer ciertos aniversarios cada un anyo, e mas es tenido el monasterio tenir hospitalitat a los pobres de Dios e fazer otras cosas, las quales non se fazen como deurian E a hun mas, seamos cierto que las prioresas passadas son tenidas en el dito monasterio algunas donadas miserablas e pobras stantes en iespital, ordenado por ellas, a las quales devan racion e leyto e ropa, por esto vos rogamos otra vez muyt afectuosamente e queremos que la dita Sanxa recibades en el dito spital con semblat racioo e provision que las otras prioressas passadas davan a na Bonanada e a otras donadas miserablas. E desto servíredes a Dios ende faredes a nos servicio que nos agradesceremos. E lo contrario hauriamos desplacent e per las ditas razones provedir hi hiamos segund se pertanescia Dada en Munçon, dius nostro siello secreto, a XII dias d'octubre del anyo M.CCC lxxxiij

»Rex Petrus.»

Arx. Cor. Aragó, reg. 1.281, fs. 132 v. i 133.

dre en el doll de la sang de les víctimes, els sacerdots de l'Edat Mitjana buscaven en l'agonia i el suplici dels desgraciats l'ensenyança i la correcció pera l present i pera l futur. En aquell temps l'exemplaritat de la pena s portava fins a l'extrem: la víctima s consumia en la forca, i al desfer-se l'esquelet els goços s'enduien les despulles. Per això en alguns llocs les forques eren veritables monuments arquitectonics, i n'hi havia que estaven disposades de manera que podien contenir diversos desgraciats. La civilisació conseguí més endavant que les forques fossin rodejades d'un mur que impedis que ls animals hi fessin el seu cau; però aquesta millora no estava encara en ús entre nosaltres al finar el segle XIVe. ¿Qui seria, doncs, capaç d'acostar-se a la forca, defensada per la llei, per la costum, per l'horror de l'espectacle de les víctimes mig consumides, pel ramat famolenc dels goços que a sota esperaven el troç de cadavre que feia caure l temps, el vent i el vol de corbs que a picades arrancaven els ulls, la llengua i la corrompuda carn?

¿Fou per ventura l sacerdot o el monjo consagrat a fer obres de caritat? No. Els que tenen per missió conduir les víctimes al martiri, mai s'han encarregat de recullir llurs despulles. En l'Edat Mitjana no hi havia qui fos capaç d'arrencar llur presa als corbs. Era precís que un ser superior, nascut pera l'amor, enfortit en la terra per les amargors del sofriment, s'aixequés i, desafiant a la societat, ensenyés a tothom les vies de la caritat. I aquest ser fou la dòna. Quan Jesucrist coronà en la creu la seva obra de redempció, els homes fugiren del seu costat, quedant-hi sols les dònes abraçades al peu d'ella esperant el davallament.

Així mateix sor Sanxa prengué lloc al peu de la forca catalana. Com la mare de Jesucrist, esperava l cos del supliciat pera enterrar-lo, i el vetllava dia i nit; però an ella la crudeltat de l'home no li posava en sa falda l cos sencer de la víctima, sinó que li tirava fet troços i bocins.

La societat aragonesa era digne de sor Sanxa? [1]

1) Ja que ara vaig a fer l'autopsia, per mà d'un cirur-

Els moralistes generalment consideren el passat com millor que l present, essent així que la virtut humana avança en el seu camí de perfecció. De més a més,

già habil, de l'estat de la societat laica el segle XIVᵉ, es just que aquí, i no per la meva mà, que podria semblar sospitosa, sinó per la del temps, dels documents de l'epoca, faci altre tant amb la societat religiosa, i no pel gust de fer publics els escandols, sinó pera donar a conèixer la superioritat de les costums del nostre temps.

Avui no serien possibles els fets que expliquen els següents documents:

«En Pere etc. Als amat e feels nostres lo Veguer e Pahers de Leyda, salut e dilectió. Entès havem per clamor e relació de moltes persones dignes de fe que en lo monestir de les menoretes de la dita ciutat de Leyda se son fetes e s fan moltes dissolucions e obres males e desonestes. Donants a açò obra alguns habitadors d'aqueixa ciutat qui axí com a fills del diable, alguns ab empreniments per ells fets, migençants segons que s diu sagraments e homenatges, han proposat de desonestar algunes monges del dit monestir, e de fet son entrats de nit e altres hores captades dins aquell per complir lur verinos proposit e voler. E com de les dites coses jatsia molts de temps ha sien massa notories e publiques entre vosaltres, no s fes algun castic de punició, de que sots dignes de gran reprehensio denant Deu e davant nos, convench que ls presidents del orde de les dites menoretes hi provehissen aytant com en ells era, qui, segons havem entès, entre les altres coses, ordonaren que algunes monges del dit monestir les quals a lur parer hi estaven perillosament, fossen comenades als lurs parents e amics que han en la dita ciutat, e allí

tenen de la virtut una idea equivocada, ascetica, i consideren virtuós an aquell que s consagra enterament a la contemplació, menysprea l món i els seus enci-

estiguessen ns que plenament fos provehit sobre l bon estament, correcció e reformació del dit monestir. E com per exeguir la dita ordinació fossen anats a aquell lo Custodi de la Custodia dels fraremenors, ensemps ab los parents de les dites monges quen volien trer, vengueren algunes persones d'aquí, qui empatxaren e de fet contrastaren que les dites monges no fossen tretes, dienthi moltes paraules de gran sobreria, e qui sabien amanaçes, la qual cosa feren seguint en açò lo voler de la abadessa del dit monestir, qui axí com inobedient a sos maiors, e donant molt a ocasió e foment a les dites dissolucions, no volia que les dites monges ne fossen tretes. A les quals coses totes vos dit Veguer fos present, segons que s diu, qui, seguint lo voler dels dits contrastants, no volgués ne sabés dar aiuda e favor al dit Custodi, a qui s pertanyia ordonar e a vos exeguir les dites coses, perqué les dites monges son romases a peril en lo dit monestir, a gran culpa vostra. El dit Custodi, empatxat en ço que iustament començava, no ha pogut més avant procehir en correcció e informació del monestir demont dit D'on se segueix que la Abadessa e altres dones d'aquell, prenents espirit de elació, pus correcció no sen fa, continuen e continuaran lurs males obres e dissolucions. E ls seglars qui en açò caben, en qui aytampoch se fa alguna correcció, faran pijor que no han acostumat, de les quals coses sots vosaltres tots dignes de gran reprehensió, punició e castich. On nós volents en aytals coses, d'on Deus es offès, nós poch prests, e la cosa publica lesa provehir jus-

sos i, en comptes de fruir de la dolcesa de l'amor i del tracte social, de la bellesa de la natura i de l'art, ho desprecia, lo que equival a despreciar l'obra de Déu,

tament e punir los culpables, axí com se pertany, reservants a nós la punició que per açò merexets vosaltres, la qual no na oblidarà. A vosaltres debim e manam de certa sciencia e espressa, sots pena de cors e daver, que vosaltres tots, en ço que a tots se pertanyerà, e vos dit Veguer sois en ço que a vos sols se pertanyerà, inquirats saviament e ab diligencia sobirana de totes les dites coses, es saber per quins fets e actes les dites dones son vengudes en aquesta infamia, e quines males obres e dissolucions se ha fetes en lo dit monestir e en lo vehinat d aquell. E quals persones han dada obra e son stades causa dels dits actes dampnats, e son entrevengudes en aquells. E totes aquelles que y trobarets culpables, ho haverhi dat consell, favor e aiuda, o en res entrevengudes, prengats encontinent en persona... .» Arx. Cor. Aragó, reg. 1.292, f. 29

Continua l document prevenint que no s faci publica l'informació fins que ell hagi determinat, i prevé que s prengui informe sobre la raó o motiu que van tenir els que van oposar-se a que l Custodi tragués del convent les menoretes. Finalment, mana que l citat Veguer i autoritats donguin al dit Custodi favor i ajuda en cas de que l necessités pera complir el fet d'entregar les menoretes als seus parents i amics.

¿Qui eren els autors de les deshonestitats de que s queixa l rei? El següent document, que va sencer, ens ho dirà:

«En Pere etc. Al amat e religios nostre frare G. de Guimerà, prior de Catalunya, salut e dilecció. Com per clamor de moltes e diverses persones e fama

perquè Déu es amor, bondat i bellesa.

Pera ls mentats moralistes lo que fa referencia a l'ornament de la persona es digne d'abominació, perquè la carn es feta pera esser deixuplinada i no pera esser estimada; les invencions de l'art i de l'industria, que són les flors del treball, són obres d'abominació; i la cultura de l'esperit es obra del dimoni i no l natural desenrotllament de la facultat que Déu ha donat al ser humà pera aconseguir el seu perfeccionament. Per això en

publica haiam sabut que frare Ferrando de Siscar, comendador de la casa de Guardeny en Leyda, e alcus altres, han fetes e fan moltes e diverses obres desonestes e de mal exemple, en especial en lo monastir de les menoretes de la dita ciutat, on, donant ells obra, causa e ocasió, moltes menoretes d'aquell son vengudes en tanta dissolució e girades a tals e tant deshonestes obres, que tornen a offensió de la magestat divinal, infamia e oprobi de lur orde, menyspreu de nostra senyoria e lesió manifesta de la cosa publica de la dita ciutat E com nòs, sobre castigar ço que fet s'es, e provehir que d'aqui avant no s faça, haiam fetes algunes ordinacions, les quals fem metre en execució en tots aquells qui son e de nostre for, e façam fer sembiant per lo bisbe de Leyda en aquells qui son de son for, e per les presidents al orde de dites menoretes ea quant toca e tocharà aquelles E valgues poch tot açò fer si en lo fet del dit Comenador de Guardeny no era provehit, per ço a vos,

tots temps els citats moralistes diuen les mateixes coses.

A les darreries del segle XIV.ᵉ, fra Eximeniç, que era un home superior, il·lustrat, quasi tot lo il·lustrat que podia esser un home d'Iglesia en el seu temps, i en alguna cosa un bon xic més, perquè fins era partidari de l'instrucció de la dôna, la defensava de la següent manera:

« ..Dita regina — una suposada regina per lo que fa l cas — aconsellava y aprovava que tota dòna sabés lletra, car deya que havia major ocasió d'esser devota, e d'ocupar sí mateixa, e d'infor-

a qui principalment açò s pertany, dehim e manam expressament e de certa sciencia que, informanvos de les dites coses bé e diligentment, castiguets lo dit Comenador, si culpable será trobat de tot ço que fet ha en lo temps passat, e li posets tal fre, que en l'esdevenidor teme cometre semblants coses. De les (quals) poguera e deguera abstenir si la honestat de son orde e lo vot que fet ha guardas e atenés. Certificantvos que si vos no fets castic del passat e provisió bona en l'esdevenidor, nós, en culpa e negligencia vostra, nós ocuparem la dita Comanda de Guardeny e la farem regir per alcun frare honest. Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a XXV dies de Juliol, en l'any de la Natvitat de Nostre Senyor M.CCC lxxxvj. — Rex Petrus.»

Arx Cor Aragó, reg. 1.292, f. 30 v.°

mar-se en tot bé, e d'estar més en casa, e de consolar-se en ses tribulacions. E deya que gran follia havia en los homens que, per mils guardar llurs mullers, no volien que sabessen lletres. E com saber lletres e molt llegir sia a la dòna ocasió de saber més que nenguna del món. Car lo saber lletres fa a la dòna los dits béns. E, ultra assò, que lo marit se pot mills secretar ab ella que no si ella no sab. Car si no sab, e lo marit li escriu, per força ho ha a saber altre, e, si mala vol esser, més len poden distolre bons llibres que no lo y poden empenyer lletres que li venguen, car sens lletres, ab senyals e ab paraules clares e escures d'unes e d'altres se poden fer los mals, e sens que no y són necesaries lletres»[1].

Doncs bé: aquest autor, que, per un notable exemple que veurem més endavant, predicava en el desert, va escriure contra les dònes del seu temps lo següent:

«Ans que direm de les dònes presents

1) *Llibre de les dònes maridades*, fol. 42, cols. 1 i 2 (Barcelona, 1495).

qui fan dir dônes del temps, dônes de la guisa, dônes de la verdura e dônes de la cort, qui van de novells talls de vestidures, ab gestes enamorats, que giren sos ulls çà e llà? E van juntes braç per braç, e mostren totes llurs joyes si bé no sia jorn de mercat, qui han posat guassones a les coses antigues? E en aquelles que no s'alter de llurs socs, qui quan se mostren cullegen e rabegen pus espès que serpents; que fan tots los marits besties, e més los pus certs qui menen a costat les monges de llur llureya per cobrir llur bon fat; qui porten les celles pintades e arcades e pinçades ab XIV colors; qui de cap a peu son remulIades; ne ls fall un sol plató; qui totes van en coya; tot jorn ab cant francès, totes almescades e ab odors de tunici; qui solament de punta toquen a terra quan van ab los tapins ab polaynes? E d'estiu quants deurats! Es posen-alt en les esglesies perquè les vegen llurs enamorats; no saben lo que es la filosa, car lexen-la al marit; qui tant volenter finestregen quan passen a cavall; e parlen un llen-

guatge que hom no les entén; e juguen als naibs e moltes a les taules; e si fan vila fan condesch dels braços; e ls formen sobre los flanchs, e a tothom ullada, e giren-se totes entregues e mouen a compas la cama, e s giren ab saltet... que tota dòna de bé deu haver cavall, o mula, o haver ase... que tota dòna de honor deu haver vestidura d'or, e de duar, e de burell»[1].

I ¿qui era la causa d'aquest estat de coses? Aleshores, com ara, la moda francesa. L'Eximeniç, aludint clarament a l'influencia de la francesa Violant de Bar, la muller de Joan I, diu lo següent:

«Vivint lo rey Robert, en nostre temps rey de Sicilia e de Napols, alguns generosos de França vengueren ab llurs mullers e ab totes ses cases en Napols. E com alguns homens de paratge napolitans aprenguessen de anar a la manera de aquells francesos, ço es, curts e strets, e fort disolutament, llavors les dònes de

1) *Llibre de les dònes maridades*, caps L i LIV Vegis, pera mes detalls, la meva obra *Las costumbres catalanas en tiempo de Juan I*, pags. 223 a 229

cort e de la dita ciutat volgueren resemblar a aquelles dònes franceses qui eren vengudes, en anar en cos e stretes axí com elles, e a ballar tot jorn e a beure per los carrers, e anar cavalcant axí com a hom, e abraçar, e a besar los homens devant tothom tot jorn, e de cantar francès, gargolejant axí com fan les dònes generoses en França, e de parlar de amors e de motejar-se ab jovens a la llur manera...» [1]

No hi ha dubte que la pintura de l'Eximeniç es exagerada; però, per molt que rebaixem, sempre quedarà com a cosa certa l'influencia i el desenrotllament de la moda francesa i un estat de costums que preludiava l del Renaixement, que pera nosaltres comença, com a Italia, en el segle XVe.

Endemés, cal tenir present lo que diu l'Eximeniç, perquè l'introducció del luxe i de la moda extrangera causà molts disgustos als ultims reis d'Aragó de la casa de Barcelona, com veurem més endavant;

1) Id. id., fol. 41 v.ª, col. 1.ª.

i en la lluita entre lo antic i lo modern ha de buscar-se l'explicació de fets que van trascendir a tot el reialme.

L'Eximeniç, però, no deixava de fer justicia a lo que, als seus ulls de rigorós moralista il·lustrat, hi havia de bo en l'influencia francesa, puix aconsellava a les dònes del seu temps que «...de França devien apendre, totes les altres dònes que no son franceses, aquestes coses, ço es, portar los pits coberts, e anar a la esglesia ab lo llibre a la mà; en aquell llegir continuament sens levar los ulls dalt; de honrar marit, e de bé nodrir infants; les altres coses qui bones no son, sien de qui s vulla»? [1]

Com se veu, l'influencia de Violant de Bar no fou desmoralisadora, i d'aquelles qualitats de la dòna francesa en el segle XIV. en veurem un retrat en la mentada dama.

La gravetat de les ultimes paraules copiades de l'Eximeniç demostra que les costums catalanes eren dignes de mori-

1) Id. id., fol 42, col. 1.ª

geració i que tenien un bon model per imitar fins en aquelles que introduien l'art de pintar-se la cara, de portar polaines i d'anar pels carrers fent condesc i culejant com les serpents. En aquella severitat de costums de les dames franceses ha de buscar-se també l'explicació del terrible escandol amb que acaba l regnat den Pere *del Punyalet*. Quan parlaré d'aquest fet, veurem a la dama injuriada no consentir l'afront i posar-se tot el pais al seu costat. Bo serà recordar aleshores tot allò que he dit fins ara referent a l'estat i condició de la dòna del reialme d'Aragó en el segle XIVe.

SIBILIA FORTIÁ

Regnava en la corona d'Aragó en l'any 1377 el comte de Barcelona Pere III, el del Punyalet, i governava ls seus estats, segons dret i constitucions, el seu fill Joan.

Cinquanta vuit anys tenia l rei Pere, i en feia dos que havia enviudat de na Lionor [1], dòna la qual funesta influencia

1) «... fué Lionor hija mayor de los reyes de Sicilia Pedro y de Isabel de Carinthia, y casó con Pedro de Aragón en el mes de julio del año 1349, y murió en Lérida el 20 de abril del año 1375 »—Pròsper de Bofarull. *Condes de Barcelona vindicados*, vol. II, pagina 276.

A l'any 1377, en que comença la meva obra, feia dos anys, i no quatre, que l rei en Pere havia quedat viudo, com se llegeix en el lloc i autor citats

sentí desgraciadament en Bernat Cabrera [1].

Marit i muller eren nascuts l'un per l'altre: dolents de cor, s'entenien admirablement quan se tractava de fer mal, polítics en el sentit maquiavelic de la paraula, tot ho sacrificaven al déu Estat, o sia en profit d'ells [2].

1) Capficat amb l'idea de demostrar que na Sibilia Fortià no fou per part den Joan, a la mort den Pere III, objecte dels mals tractes de que parlen poetes i historiadors, la qual demostració faig en les planes 21 i segŭents de la meva obra *Las costumbres catalanas en tiempo de Juan I*, en la plana 20, on parlo de la perversa educació que en Pere donà al seu fill, a l'arribar al cas de la mort den Cabrera dic que «se debió á la influencia de na Fortia», quan s'ha de llegir de na Lionor. En la plana 24 torna l'equivocació de nom, com errada filla de la primera.

2) Pera fer-se carrec del caracter dolent den Pere transcriuré per primera vegada un document que l retrata de cos sencer.

Quan la sort afavoreix els condemnats a mort, fins la superstició la ampara, però l rei Pere, prevenint el cas de la sort, manava que s guardés la presa pera l dia del sacrifici, més com que fins en el crim era petit, vol que del seu acte criminós se n'emporti un altre la culpa.

«Lo Rey

»Governador : ja sabeta com es de costum tots temps observat en nostra senyoria que en lo novell adveniment del Rey e de la Reyna es demanat e supplicat en gracia special en cascuna ciutat e loch notable que los preso-

Com a contrast, llurs fills en Joan i en Martí, coneguts de tothom per llur bondat i dolcesa de caracter, foren anomenats *aimador de la gentilesa* el primer i *l'humà* el segon.

El rei Pere III, als cinquanta vuit anys, lleig com era, desnarit, i quan ja havia enviudat tres vegades, s'enamorà

ners [fossen] deliurats, e con aximateix co es [acostumat] de atorgar, perque sabents que aquí aon presea alguns qui per llurs greus malificia merexen mort o altre punició corporal, e volents per consegüent que de lurs [delits?] haien la pena que merexen, manamvos de certa sciencia e expressament, que tots aquells presoners que sapiats o sentats que meresquen mort o altre fort punició, o qui sien inculpats de greus crims, transportets tantost secretament en altre loch covinent e segur, de guisa que per lo novell advenimment de la Reyna no puxen obtenir la dita gracia ne alegrarse d'aquella. E fets semblant de tots aquells qui sien inculpats del fet de la Gabella e les quals sien presos, com aquest fet nos haia fort a cor. E per consegüent ne vullam fer aquella punició que s pertany. E si n'i ha alguns dels inculpats de la dita Gabella les quals estiguen en manleuta, no la requirats, ans los lexets estar en les manleutes en que son. E provehits que lo justicia tant com tota a ell faça semblant. E en aquestes coses servats tal manera que no apparega ne negun puxa haver sentiment que sia procehit de nos. Dada en Vila Reyal, sots nostre segell secret, a V dies de Janer del any MCCClxxxij.— Rex Petrus.» Arx. Cor. Aragó, reg. 1.278, f. 42 v.

com un noi d'una dama gallarda, jove i guapa, d'una viuda empordanesa, de la Sibilia Fortià, que vivia a Barcelona en companyia de la seva mare [1]; dòna que desgraciadament justificà Ovidi, perquè, per l'escriptor romà, «esser bella i casta són dugues qualitats que no solen anar juntes» [2], i a més era tant guapa com

1) Arx. Cor Aragó, reg 1.856, f. 1.

2) La causa de l'honestitat de na Sibilia ha sigut tractada amb més passió que crítica històrica.

En Valla, autor contemporani, va escriure d'ella lo següent

«. . a lo que dius que era sa muller, te contestaré que quan ella va naixer (Isabel, muller del darrer Comte d'Urgell, pretendent a la corona), no tant solament no era reyna, sinó que tampoch era casada, perque tots sabem lo que Sibilia bavia estat abans d'esser reyna »

Aquestes gravíssimes paraules d'un autor contemporani no podien ni havien d'esser negades sense proves per autors moderns, perquè no es fer crítica seriosa negar els fets que relata un autor contemporani quan no s poden rebatre sinó amb arguments de sentiment o de patriotisme xovinista

En Monfar, historiador i panegirista dels Comtes d'Urgell, fou el primer d'acusar an en Valla d'haver falsificat la veritat, presentant-lo com sospitós de parcialitat pel motiu d'esser antequerà. L'observació es fina i hàbil, i d'ella han sigut víctimes en Prosper i l'Antoni de Bofarull, que sostenen l'honestitat de na Sibilia apoiant-se únicament en l'autoritat den Monfar.

No citaré ls dicteris que per lo copiat ha merescut en Valla den Monfar i den Bofarull, — *Historia de los Condes de Urgel* (Barcelona, 1853), vol II, pags 219-20, i *Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña* (Barcelona, 1877), vol V, pags 619, — i demostraré amb documents que en Valls té raó a l'escriure lo que ha escrit i que s'han equivocat de mig a mig els que l'han atacat i denigrat.

En Pere III se casà amb na Sibilia Fortià, segons en Monfar, el dia 11 d'Octubre de 1377, i segons en Bofarull a ultims de 1379 (més endavant discuteixo i poso en clar aquest punt)

En l'Arxiu de la Corona d'Aragó, reg 1278 fs. 75 i segs, se llegeix lo següent «Memorial fet per lo senyor Rey e per la senyora Reyna d'açò que n Bernat Calopa haurà a dir per part lur, com Deos vulla que sia ab papa Clement»

Se tracta en ell del «matrimoni de la senyora infanta filla dels dits senyor e senyora, ab lo comte de Valoys, germà del Rey de França, o ab lo rey Lois de Napols».

I en un dels seus capitols diu: «E si venen a parlar de la edat de la senyora Infanta, pot dir que en lo *X any* de la sua edat».

Aquest memorial, com pot veure-s per la carta credencial enviada al Papa a favor den Calopa, es del 4 d'Abril de 1386 i datat a Barcelona.

Axis, si l'infanta Isabel anava pels deu anys en 1386, senyal que va neixer en 1376, i si l casament den Pere i na Sibilia no va fer-se fins al 1377 o 1379, l'infanta Isabel nasqué fóra de matrimoni, i les relacions entre ells començaren en 1375.

Justificada la veritat, i justificat l'historiador Valla, no crec que aquest volgués dir, amb les seves darreres paraules, que l'infanta Isabel no era fills den Pere, sinó filla adulterina, perquè havent sigut engendrada en 1375 i no havent mort la reina Lionor fins el 20 d'Abril

ignorant, perquè no sabia ni de lletra[1].

de 1375, la suposició a dubte concorda perfectament amb les dates. Es de suposar que en el temps den Valla s coneixia sobradament quan van començar les relacions entre en Pere i na Sibilla.

Essent adulterina l'infanta Isabel, no podia esser llegitimada, i no essent llegitimada no podia alegar dret a la Corona d'Aragó a la mort den Martí l'Humà: tal es l'idea den Valla, si sem permet l'interpretació. Además, si l'infanta Isabel fou filla de fóra matrimoni, fins avui no he sabut trobar en l'Arxiu de la Corona d'Aragó l'acta de llegitimació. Se trobarà algun dia?

En la Biblioteca Universitaria (armari 2-2-13) hi ha una historia d'Aragó d'autor anonim contemporani den Pere III, i en el foli 148, col. 2.ª, diu lo següent:

«Apres lo dit rey en Pere, l'any M.CCC.., pres per muller dona Sibilia, qui era viuda e estada muller den Artal de Fos. Però abans que la hagués nupcialment, ja la ach emprenyada de una filla qui ach nom Isabel qui nasqué l'any M.CCC...»

Com se veu per lo copiat, fins pels contemporanis den Pere III fou un misteri l dia del seu casament i el del naixement d'Isabel. La serietat de l'autor anonim se veu en el fet de deixar en blanc les dugues dates per no coneixer-les o per no estar ne segur.

Abans den Valla, doncs, quasi mig segle abans, un historiador català ja escrigué lo que s'havia atribuit an en Valla com una injuria feta a la reputació de na Sibilla. L'historiador ha de fugir sempre de fer judicis temeraris i no ha de suposar altres intencions en els escriptors antics que les llurs, si no té proves materials de lo contrari.

1) «El Rey.

»Priaresa (de Xixena): la Reyna nuestra cara com-

El seu retrat físic ve justificat per l'imatge de sa llosa sepulcral, conservada en el museu de Santa Agueda de Barcelona; llosa ont l'artista esculpí ls traços d'aquella bellesa que captivà an el rei en Pere III d'Aragó; el seu retrat moral quedarà traçat pels fets que vaig a historiar.

Causa d'escandol per Barcelona i per tot el regne havien d'esser uns amors que no venien justificats.

Quan i com van començar les relacions amoroses entre en Pere i na Sibilia? Obligat per la veritat historica a dir de Sibilia coses molt greus, diré que fou

panyona no sabe letras, e, queriendo aprender, nos e eyla havemos esleyda que haya por maestras duas duenyas del dicto vuestro monasterio, perque vos rogamos afectuosamente e queremos que de todas las duenyas del dito vuestro monasterio esleyscades duas, las quales sean de meya edat, y es saber de XXXV en XXXX o XLV anyos, e que sean buenas religiosas, e bien honestas, e bien sientes e lates, que convengan a la Reyna por amostrarle de letras segund dicto yes e per conversar e estar con ella. Dada en el lugar de Cabanas, dius nostro siello secreto, a IIII de Janer del anyo M CCClxxxij. — Rex Petrus.»

Arx. Cor. Aragó, reg. 1.876, f. 139

Com se veu, na Sibilia començà a apendre de lletra al cap de cinc anys d'esser reina.

l'amistançada del rei al cap de poc temps d'haver mort la reina Elionor, i qui sab si va coneixer-la en el mateix palau.

Si no haguessin desaparegut tots els papers dels nostres concellers referents an aquell temps, potser sabriem en detall els origens de les mentades relacions i lo que sen deia, perquè en l'Arxiu Municipal s'hi troben a dojo les batxilleries de Barcelona.

Tal vegada fou la mateixa familia reial qui precipità l casament del rei, qui afavorí inconscientment els propòsits de na Sibilia.

En Pere III, dominat per la passió amorosa, embadalit per la seva enamorada, sotmès als seus capricis, afanyós d'un afecte que sols podia trobar al costat de qui sabés fingir-lo, era ja presoner de na Sibilia abans de que is unís el llaç matrimonial. No veia més que pels seus ulls; no sentia la veu de la sang i de la raó d'estat, si aquesta no era la de l'empordanesa: na Sibilia s'aixecava entre l rei i els seus vassalls, entre l rei i la seva familia, entre l pare i els seus fills. Els que

desitjaven alguna cosa del rei havien de demanar-la primerament a na Sibilia, tant si l peticionari era un trist esclau com si era l'alt infant en Joan d'Aragó, el seu primogenit.

En semblant situació, ¿què havia de fer la família, que trobava interposada semblant dona entre pare i fill, entre sogre i nora? Lo que podia fer una familia particular, no podia fer-ho la familia reial. Nos podien rompre les relacions personals, perquè l govern de l'estat hauria caigut; no podien acusar a tal dòna, perquè equivalia a acusar al rei i al pare. Van fer lo que no havien de fer, això es, abaixar-se fins an ella, donant-li lloc a que pogués explotar unes relacions que presentaria com proves d'afecte, essent així que no eren sinó la paga d'unes relacions consentides. El terme mig que van adoptar, o sia que ls marits se mantinguessin allunyats de la qüestió, pera poder dir que era cosa de dònes, no havia de convèncer al vell rei enamorat, que per experiencia propria sabia que sempre les dònes fan lo que volen els

homes, perquè quasi sempre ls homes volen lo que volen les dònes.

Vegi-s una mostra d'això.

Els Ducs, com els deien en llur temps, Joan i Matha, sa muller, volien premiar els serveis que un majordom seu els havia fet, i més d'una vegada van suplicar al rei que li concedís alguna mercè; però en Pere o sen desentenia o sen descuidava. Veient que res avançaven, van empendre l camí tort, que era l dret; i mentres en Joan se dirigia al rei i li recordava la petició, na Matha escrivia la següent carta:

«La Duquessa.

»Madona Sibilia. Bé crehem que us recorda com nos, stant en Barchinona, diverses vegades vos pregam que, atteses los bons serveys los quals lo noble e amat nostre mossen P. Boyl, conseller e majordom del senyor Duch, marit e senyor nostre molt car, ha fets al senyor Rey e al dit senyor Duch, suplicassets al dit senyor Rey que fes gracia e mercè al dit noble. E com lo dit senyor Duch e nòs scrivam ara al dit senyor Rey altra vegada del dit fet, per ço us pregam affectuosament que

vos, de part nostra e vostra, suppliquets al dit senyor Rey que li placia fer bona gracia e mercè al dit noble, per manera que ell conega que les pregaries nostres e vostres li han molt ajudat en lo dit fet. Certificantvos que d'açò nos farets assenyalat plaer e servey, e us o grahirem molt, com lo tingam per special servidor.

»Dada en Gerona, sots nostre segell secret, a xxix de Juny l'any MCCClxxvij. — Berengarius prothonotarius.

»Dirigitur a la noble e amada nostra madona Sibilia de Fortià »[1]

De la carta de na Matha resulta que les relacions entre'l rei i na Sibilia eren antigues; però m guardaré prou de portar tal paraula a l'ultim extrem; perquè, havent enviudat 'en Pere a l'Abril de 1375, si les fèiem gaire antigues començarien quasi arran de la mort de na Lionor. De la carta tambe s desprèn que mesos abans ja havien parlat na Matha i na Sibilia, de manera que entre la concubina del rei i la familia d'aquest hi havia

1) Arx. Cor. Aragó, reg 1 812, fol. 50.

una cordialitat de relacions que quasi són indecoroses. A més d'això, cal fer avinent que na Sibilia, que no sabia de lletra, havia de fer llegir a un altre la mentada carta, i si l tal llegidor no era persona prudenta i reservada, quin escàndol podia produir el saber-se publicament que l'infanta Matha feia semblant súplica a la concubina del rei, el seu sogre!

En Pere va fer-se pregar, perquè en 21 de Juliol na Matha reproduí la carta; però més tard accedí i escrigué al seu fill una lletra ont li deia que, «per son estimació per ell, per consideració a sa filla la Duquesa, e per intercessió de madona Sibilia, a la qual la dicta Duquesa ne affectuosament escrit, e la qual per reverencia sua nos ha feta gran instancia», feia a Boyl un present de 80.000 sous.

Amb lo copiat se veu clarament que en Pere deia als Ducs que ls precs de na Sibilia l'havien decidit, i així bo entenia la duquesa Matha, que va escriure-li lo següent:

«La Duquessa.

»Madona Sibilia: Vostra letra havem reebuda, per la qual havem entesa la gracia que l senyor Rey ha feta al noble e amat nostre mossen P. Boyl, conseller e majordom del senyor Duch, marit e senyor nostre molt car, a la qual vos responem que havem haut pler de la dita gracia, e grahim a vos com per honor nostre ne havets supplicat al dit senyor Rey. Certificant-vos que us havem per recomanada e us tenim per servidora special. E per ço com sabem que n'haurets pler, vos certificam que l dit senyor Duch e nòs som ben sans, .e nòs qui estam bé de nostre prenyat, gracies a nostro senyor Déus.

»Dada en Gerona, sots nostre segell secret, primer dia d'Agost l'any MCCClxxvij. — Berengarius prothonotarius.

»Dirigitur a la noble e amada nostra madona na Sibilia de Forcià.»[1]

¡Com fruiria na Sibilia al veure que la duquesa Matha la tenia per recomanada seva i especial servidora! Si era ella la dispensadora de les mercès reials, ¿qui s'havia de donar per recomanada més que la propria duquesa?

1) Arx. Cor. Aragó, reg. 1 812, fol. 53 v.

Un nou favor demanaren els Ducs a na Sibilia: la seva intercessió poderosa pera que s fes justicia a un recomanat seu, i li enviaren nova carta semblant de les ja conegudes; però la cosa no avançava, i la duquesa va escriure nova carta en 6 de Setembre de 1377, acabant-la amb les següents paraules: «Us demanam que doneu al assunto bon recapte, aixi com havem bona confiança en vos e grahirvosho hem molt, e axi ho conexerets, Déu volent».

Na Sibilia devia riure-s de la recompensa que li prometia la duquesa Matha, perquè aquesta no n volia d'altra que la corona de reina, i de segur que les cartes de la duquesa l'ajudarien a obtenir-la, perquè les explotaria davant del rei com una mostra indubtable de l'afecte que per ella sentia la familia reial i de que no veien amb mals ulls llurs relacions.

En els Registres no trobarem ja cap més carta dirigida a la «noble e amada nostra madona Sibilia de Fortià», ni nous precs de la duquesa Matha d'Armanyacb: la que demanava l'intercessió

de la bagassa del rei, no volgué demanar re a la reina sa madrastra.

En Pere III, qui sab si per evitar l'escandol que donava, regularisà la seva situació i va casar-se amb na Sibilia Fortià l dia 11 d'Octubre de 1377[1]. El ca-

1) Semblarà impossible que encara tinguem de discutir la data del casament de na Sibilia.

La *Cronica* den Pere III, en el seu darrer capitol, está plena d'errors, i se comprèn que aixi siga havent-se comprovat que no n'es autor el rei.

Diu la *Cronica* que essent viudos el rei i en Joan, els oferí la mà la reina Joana de Napols, i com en Joan no quedà viudo fins a l'Octubre de 1370, d'aqui que s'expliqués l'error manifest no suposant que en Joan no era viudo quan se casà en Pere, puix ell mateix diu que se casà en 1377, sinó que l fet no pogué tenir lloc fins a ultima de 1378, d'ont se soposà l matrimoni den Pere en 1370. Aixó es lo que fa en Zurita.

En Monfar, en el segle XVII, escriu, en la seva *Historia de los Condes de Urgel*, vol. II, pag. 219, que l casament se celebrà l dia 11 d'Octubre de 1377, sense dir d'ont treu la data.

En Prosper de Bofarull copía la data den Monfar, però diu que al casar-se de nou en Pere feia quatre anys que era viudo; i com que enviudà en 1375, tenim que, amb tot i copiar an en Monfar, diu indirectament que s casà en 1379 (*Condes vindicados*, vol. II, pag. 276).

L'Antoni de Bofarull, en l'*Historia critica, civil y eclesiástica de Cataluña*, dedica an això tota una llarga plana amb notes, per demostrar, comentant el text de la *Cronica*, que en Monfar s'equivoca, i que en Pere

sament va efectuar-se sense ostentació de cap mena, i així ho fa creure l no trobar-se en els Registres cap carta invitant les grans famílies a l'acte, ni parlant dels preparatius de noces, ni de res que faci referencia an això.

No fou solament l'amargor de la soledat el dia de les noces, ni l menyspreu de la real família, que va rompre amb ella tota mena de relacions, lo que hauria de mortificar més a na Sibilia, sinó l

es casá en 1380 o a ultims de 1379, conforme a la nota,ont afegeix que, «després d'escrita la relació, li vingué a la mà l document de na Benena Carreç», que més endavant citem

Qui té raó? ¿Es tant difícil d'averiguar la data del casament de na Sibilia, que autors de tant valer no han pogut fer ho, amb tot i ser un d'ells arxiver de la Corona d'Aragó, i l'altre l seu oficial?

En Pere s casá en 1377 o en 1379?

Aquesta es la qüestió, i pera resoldre-la n'hi ha prou amb consultar el registre que te per subtitol *Pro Camera Regina Sibilia*, qual registre conté totes les donacions que a la seva muller féu en Pere, començant (fs 1 a 4) amb la dotalia del seu matrimoni amb data del 16 de Desembre de 1377. Ja sabem, doncs, que en 16 de Desembre de 1377 na Sibilia era casada amb en Pere.

I no sols prova l'any del casament el reg 1.556, sinó que en el 1 586, primer dels cinc registres de la reina Sibilia, i el titol del qual es *Varia I Regine Sibilie*

que no s fes public el seu casament, puix no he sabut trobar cap carta del rei als seus parents o relacions, ni a les nacions extrangeres, en que participés el mentat casament. La primera vegada que l rei parla de la reina es en un document de 2 de Novembre de 1377.

Tingué cort la nova reina? Crec que no, perquè no sé que mai trobés cap dama noble que volgués estar en la seva companyia.

Aquesta fou la més sagnanta bofetada que va rebre na Sibilia. El rei Pere acabà per perdre la paciencia i va escriure la següent carta:

Lect. Petri III. Curiae, comença amb els documents que dita senyora expedí com a reina desde l 16 de Desembre de 1377. ¿Per què donar voltes, doncs, a la *Cronica* den Pere III quan els documents abunden?

Fets la prova de l'any segons lo dit en la *Cronica* i per en Monfar, diré que la data precisa de l'11 d'Octubre donada per aquest no he sabut averiguar-la.

Pels documents que he citat sabem que en 6 de Setembre na Sibilia encara era viuda, i pel que cito més endavant se veurà que ja era casada en 2 de Novembre. Dintre del periode que va del 6 de Setembre al 2 de Novembre s'ha de posar el casament, i hem de creure que en Monfar estava en lo cert al senyalar l'11 d'Octubre com a data en que va efectuar-se

«Lo rey.

»Madona Constansa: Com nos haiam acordat que vos siats ací entre les altres en servey de la Reyna nostra muller, per aço us pregam e manam que en continent vingats en companyia de mossen Anthoni de Vilaregut, vostre cosí, qui deu ací a nos tornar. Cor be pensam e us tenim per dit que a vostre marit açò en res no desplaurà. E per açò, cor no es raó que nenguna sotsmesa nostra, maiorment en lo cas en que vos sots, que estant aquí on sots, no fets fretura a vostre dit marit, ni en res que haiats de semblant cosa no digues de no, certificam vos que havem provehit bastantment que si, ço que no creem, vos ho recusavets, o faça lo dit mossen Anthoni exeguir segons nostre manament.

»Dada en Barchinona sots lo segell nostre secret, lo segon jorn de Noembre del any MCCC.lxxvij. Rex Petrus» [1].

En l'ordre que fa referencia l rei deia al governador de Valencia que Constança d'Arago anés a la Cort *de grat o per força* [2]. De manera que per proporcio-

1) Arx. Cor d'Aragó, reg 1.260, fols. 175 i 175 v.
2) Idem idem, fol. 175.

nar a la reina una dama de companyia, el rei havia de recórrer a fer ús de la força, perquè de grat no hi havia qui volgués ser-ne. Però la força, en aquell temps, estava repartida de tal manera que no sempre l rei era l més fort, i aquesta vegada va tenir-ne més na Constança, puix va negar-se a les pretensions den Pere III. Suposo que un dels motius que tindria aquella pera negar-s'hi seria perquè li agradava particularment la vida que duia a Valencia.

Aquesta suposició la fundo en això que vaig a dir.

Situem-nos en 1381, quatre anys després del casament de na Sibilia.

L'infant Martí residia habitualment a Valencia, ont exercia tota l'autoritat, fins a tal extrem que demanà al seu germà que li concedís facultat pera intervenir en els negocis curials, a la qual cosa no va negar-se en Joan, que estimava coralment an en Martí, essent correspost per aquest.

Na Constança era muller de n'Huc de Caviley, un dels companys de Du Gles-

quin, que, com altres, se quedà a Aragò, essent fortament heretats per en Pere. No he pogut averiguar d'ont va treure na Constança l seu cognom «d'Aragó», el que fa creure que estava emparentada amb la familia real, cosa que explicaria la carta imperativa den Pere, com cap de la familia, pera que fos dama de la seva muller.

A primers de 1380 esclatà greu discordia entre marit i muller. Per quin motiu? No ho sé. L'Huc exigia de la seva dòna que se n'anés amb ell a les seves terres d'Aragó, i na Constança s'hi negava, i tant energica era la seva negativa que, per no seguir el seu marit, demanà l divorci.

Entenia en aquest el bisbe de Valencia, que era de la familia reial, i com na Constança alegava, per no anar amb el seu marit, la causa pendent de divorci, el rei Pere, no sé si de *motu proprio* o per influencia d'algú, va escriure al bisbe dient-li que s dongués pressa en dictar sentencia; però li manava que «al donarla dongués copia de la mateixa a son

governador perquè aquest o ell en persona pogués veure y entendre la veritat y justicia del fet»; delicada manera de dir-li «ten compte l que facis» [1].

Efecte de la carta del rei fou que la causa s'arrocegués i no s donés sentencia, puix el bisbe, que sabria de cert de què s tractava, no volia incórrer en l'ira del rei, si es que, per l'agravi que s feia a n'Huc, no volia encobrir una falta que l'Iglesia es la primera d'anatemaitzar, perquè del matrimoni n'ha fet un sagrament.

Aquelles dilacions eren causa de que se murmurés, i, com la gent sabia de què s tractava, dirien an en Caviley que l motiu de la dilació en dictar sentencia era degut a que l rei protegia na Constança.

En Pere tingué esment de la murmuració, i, volent prevenir el cas i les seves conseqüencies, escrigué a Thomé Bernardi, procurador d'Huc Caviley, dient-

1) Carta donada en Barcelona a 10 de Juliol de 1380 — Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1 267, fols. 39 v. i 60.

li que l'enganyaven els que li donessin a entendre que ell protegia na Constança, que aital dòna no era ni tant perfecta ni tant savia que meresqués esser amparada contra un tant perfet caváller com era n'Huc de Caviley, que així mateix ho digui an aquest, i que, si l pot servir, que mani[1].

Amb aquesta carta l rei demostrava clarament la seva intervenció a favor de n'Huc, i el seu procurador Bernardí no deixaria d'explotar-la i fer-la valer davant del bisbe de Valencia, el qual, degut al parentiu, no sabia fer justicia com requeria l cas.

Fos que l'irregular situació de na Constança, que de fet havia sortit de la casa marital, l'exposava a l'ira del seu marit, o perquè allò que costa es la primera falta i perquè l'escandol sembla que té l'atractiu de l'abím, el cert es que na Constança fou acullida a casa den Martí, i que habitava i dormia aprop de

1) Carta dada a Saragoça a 17 d'Abril de 1381. — Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1.272, fol. 11 v.

la seva muller Maria de Luna, exemple de tota mena de virtuts. Aquest cop d'imprudencia i d'audacia féu que l rei escrigués la següent carta:

«Lo Rey.

»Molt car fill: Sabut havem com vos, a gran vostra difamació e encara confusió si u conexiets, tenits ab la comtessa vostra muller, na Costança d'Aragó, muller de mossen Huc de Cavyley, de la qual cosa som molt maravellats e ns desplau tant per moltes raons que no paria pus. La primera per ço com vos ne romanits fort mal parlat e difamat, car, que s vulla haia entre vos e ella, fama es publica que vos jahets ab ella, e les gents ho creuhen fermament, e vos qui ls ho confermats ara que leus havets mesa en casa. La segona que podets pensar ab quin plaer ns fets viure la dita comtessa vostra muller, la qual es bona, savia e honesta, e per la qual vos possehits gran heretat, en tant que ab ço d'ella e ab ço que nos vos havem dat, lo mils heretat hom sots d'Espanya. Així que si coneexença havia en vos, no us en deurIets així comportar ne captenir. La terça, perque la dita Costança en mala hora, pus tal es, ha deute de sanch ab vos, puys que es muller d'un notable e asse-

nyalat cavaller en fets d'armes, e qui es servidor nostre, e lo qual, mijançant Deu, primerament fon causa principal perque nos recobram nostre regne del rey Don Pedro de Castiella, per la qual raó mereix esser honrat, mantengut e defès per nos e per nostres coses e no en res vituperat, ne envergonyit car no y hauria guardó al servey; e com altra raó no y hagués sino aquesta, vos si deuriets aquest fet esquivar com a veri, e majorment que podets pensar que si ell ha sentiment d'açò, es hom per assejarsen de venjar e de fer e empendren tal cosa que per ventura vos no hauriets dare pensada E ab aytant vos hauriets fet gran salt, perque dolent-nos, e no sens raó, del dit fet, vos manam, sots pena de perdre la nostra gracia e amor, que decontinent, vista aquesta letra, vos gitets la dita Costança, no solament de casa vostra, mas encare de tota vostra terra Car persona tant difamada com ella no deu esser mantenguda per null hom de bé E guardats vos de esser jamés en .i. loch cubert ab ella. E ab aytant cessarà la difamació en que vos ne sots, a cessaran axi mateix los escandels que sen porien seguir. En altre manera siats cert que nos serem acordats de fer tal cosa vers vos que puys no serà en nos d'esmenar ne revenir-ho. E açò hajats per ferm. E tantost hajam vostra resposta, a fi que

sapiam que n'haurets fet. Dada en Saragoça, sots nostre segell secret, a xxxi dies de Maig del any mccclxxxi. Rex Petrus» [1].

Quin final tingué aquest escandol? No ho sé, perquè en el nostre Arxiu no existeixen més documents referents an ell, i si existeixen no he sabut trobar-los. A Valencia potser seria possible fer més llum sobre aquestes relacions.

D'altra proposada dama per la reina coneixem també la negativa; dama que gaudia de respecte i veneració de tota la real familia, com ho acrediten la multitut de mercès i recomanacions que van fer-li durant la seva vida.

Aquella dama s deia Beneita Carroç, i era viuda i dama de companyia de Maria de Luna [2] al casar-se l rei Pere amb na Sibilia. En 1379 el rei li diu que manifesti clarament si vol o no acceptar el carrec, perquè si no accepta n nomenarà una altra [3]. Na Carroç no acceptà, i,

1) Arx. Cor. Aragó, reg. 1.272, fols. 60 v. i 63.
2) Arx. de la Cor. d'Aragó, reg. 2.100, fol. 141.
3) Bofarull: *Historia Critica de Cataluña*, vol IV, pag. 502, col. 1.ª, nota.

segons sembla despendre-s dels documents que d'ella parlen, això fou causa de que s retirés, com diria-m avui, a la vida privada.

Tant desairada era la situació de la nova reina, que pot dir-se que al pujar al soli havia baixat més que abans de pujar-hi. Una situació tant excepcional, tant violenta, no s resol sinó mitjançant un fet extraordinari, perquè d'altra manera ls bons consells, les bones raons, no basten. Matha d'Armagnach, Maria de Luna, no podien admetre com mare política una Sibília Fortià.

La família real s'havia dividit per un escandol. Qui era capaç d'acostar-la, d'unir-la? Un altre escandol.

BRIANDA DE LUNA

De les dugues filles que tingué la Comtessa de Luna, la gran va casar-se amb l'infant Martí, i la petita amb D. Lope Ximenes d'Urrea.

A mitjans de l'any 1377 trobem embolicats en qüestions judicials per assumptes d'interessos els dos cunyats Martí d'Aragó i Ximenes d'Urrea[1]; però sembla que aquelles qüestions no van alterar l'armonia de la família.

Crec inutil recordar l'importancia dels Luna, puix era la principal familia d'Aragó, donant molt que fer tant al rei Pere III com als seus antecessors, essent

1) Arx. Cor. d'Aragó, reg. 2 100, fols. 161 v.

un gran acte polític l'embrancament dels Luna amb la casa reial, perquè assegurà als monarques una gran influencia en el reialme aragonès.

En Zurita diu que en Lope Ximenes d'Urrea era d'una de les cases més antigues i «sobrino del arzobispo D. Lope Fernandez de Luna, que fué muy notable prelado y el que tenia más parte en los negocios del Estado, y de grande casa y autoridad, cuyo heredero fué don Lope..... Eran también él y D. Blasco de Alagon, señor de Pina, una mesma cosa.....» [1]

Com se veu, doncs, no sols era Ximenes d'Urrea un home poderós, sinó que també estava emparentat amb els Luna abans de casar-se amb Brianda.

En Zurita ens dirà la causa de la separació dels dos esposos, perquè en els documents de l'epoca no sen parla mai. Diu l'analista aragonès: «Y, despues de haber estado juntos cuatro años, doña Brianda pretendió que debia ser separa-

1) Zurita. *Anales de Aragon*, lib. X, cap. XXIX, vol. IV, pag. 782 (Barcelona, 1853).

da de su marido, pues en el tiempo que hicieron vida juntos, siempre fué doncella, como antes que se velase con él»[1].

Abans de ressenyar lo que he averiguat referent a les consequencies d'aquella escandalosa ruptura, diré que la causa d'ella fou en Lluís Cornel, que enamorà o s'enamorà de la citada Brianda.

Diu en Zurita: «Luis Cornel tenia deudo con la casa del Conde de Luna, y su madre fué D.ª Beatriz de Cardona, hija de D. Ramon de Cardona y de doña Beatriz de Aragon, hija del rey D. Pedro el tercero, y él era muy valeroso. Era tambien primo hermano de la condesa D.ª Violante de Arenós, y D.ª Violante estaba casada con D. Alonso, hijo del infante D. Pedro, Marqués de Villena, que comprendía tanto y era tan poderoso en estos reinos»[2].

Com se veu pels personatges del nou drama, o millor diria novela amorosa i cavalleresca, l'assumpte havia de cridar l'atenció i se n'havia de parlar llarga-

1) Id. id.
2) Id. id.

ment. Esdevenint després del casament morganatic del rei amb na Sibilia, la justa murmuració dels vassalls havia de portar gran desconsideració a la familia real, perquè demostrava que també era victima de les passions que pertorben a la generalitat del genre humà, ensenyant amb això que'ls poderosos són com els humils: si la sort els ha fet desiguals en la relació social, la natura ls ha fets a tots iguals davant del cor.

Hem dit que en el mes de Juliol de 1377 els dos cunyats Martí i Urrea concordaven sobre qüestió de diners, sense que tal qüestió portés, al menys aparentment, cap divisió en la familia; però quan l'escandalosa ruptura s verificà a finals del mateix any, es de suposar que la maror venia de lluny.

El fet, succeint després i a continuació del casament del rei, decidí an aquest a escriure an en Joan per ofegar l'escandol, puix essent l'Urrea parent i hereu de l'Arquebisbe de Saragoça, era de preveure que aquest se pendria a cor l'insult fet a la familia. Per això escriu als d'Aragó,

a Lupo de Gurrea, deplorant lo ocorregut i l'ofensa feta a l'Arquebisbe; escriu an en Martí com a cunyat [1]; i al primogenit en Joan, com governador general del regne, li prevé que l'assumpte toca als tribunals eclesiastics, que no s'hi fiqui, com no fos que la Comtessa de Luna li demanés seguretat pera sa filla, i que fins en aquest cas ho faci amb tot el mirament per no irritar l'Arquebisbe; i que per sobre de tot li demanava que treballés junt amb en Martí pera la concordia [2]. I al mateix arquebisbe li escrigué donant-li seguretats per part dels seus fills, de la correcció dels quals li respondia [3].

Com se comprèn, l'assumpte, toqués a qui toqués, no podia resoldre's sense que l rei abandonés del tot la seva intervenció an en Joan, a qui de dret pertanyia; però, donada la gran intimitat que hi havia entre ls dos infants, era de témer que en Joan no cedís a la pressió de l'afecte que sentia pel seu germà, al qual

1) Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1.261, fol. 16 v.
2) Id. id. id.
3) Id. id., fol. 17.

ofenia en gran manera lo fet per na Brianda.

En Martí suplicà al rei que posés la seva intervenció en l'assumpte, i aquest trobà ocasió, en el pas del seu fill, d'exigir-li que, com fill i vassall, fes homenatge a sa muller, la reina Sibilia. En Martí, apurat pel cas, i per altre cantó mogut pel seu bondadós caracter, consentí. Aquest fou el primer acte d'afecte que obtingué l'empordanesa de la familia reial.

El rei se donà ansia de notificar tal pas an en Joan i a sa muller na Matha, als quals notificà també que en llurs mans quedava l negoci.

Na Matha, sens dubte per tractar-se d'assumptes de dônes, prengué la cosa a pit, i contestà an en Pere dient-li que, «per portar l'assumpte de carrera, com ell desitjava, era necessari que anessin a ells Martí y sa muller». El primogenit residia allavors a Saragoça [1].

En els mateixos termes va escriure an

1) Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1.812, fol. 76 v.

en Martí, però afegint que, «puix lo Rey ha volgut que ell fes reverencia a la Reyna, que fassi que la comtessa Maria, sa muller, fassi altre tal». I en carta particular an aquesta li feia així dita recomanació: «E pus axí plau al senyor Rey que façau reverencia a la Reyna, e vos vets que l dit Infant la hi ha feta, fets ne enseguits la volentat del dit senyor Rey»[1]. En Joan escriguè també a Maria encomanant-li la submissió per salvar sa germana[2]. No sabem si va fer-ho: no existeix el més petit rastre de relacions entre na Maria i na Sibilia.

Com se comprèn, semblant assumpte havia d'amoinar an en Joan, que no desitjava assumir la responsabilitat del fet, ni del que podia succeir; però vençut, tant per les conveniencies de la familia reial com per sa muller, a la qual tant el rei com en Martí li demanaven continuadament que treballés l'assumpte[3], començà prenent baix la seva protecció a

1) Id id fol. 77.
2) Id id id.
3) Id id id., fol. 82 v.

Brianda pera sostreure-la al furor del seu marit, i encomanà sa custodia a un cavaller aragonès nomenat Garcia Lopez de Sesse, per qual custodia, això es, que no entregaria na Brianda a ningú sense ordre seva, li exigí jurament i homenatge.

Fet això, en Joan digué an en Martí que, accedint als precs de la seva sogra, i complavent-se de la dita noble sa filla, intervenia, i que al seu entendre l'assumpte pertocava al Cardenal d'Aragó, i, ja que aquest era parent d'una i altra part, que ell decidís, dient li, ademés, que no li semblava bé que en Garcia Lopez tingués de gastar del seu pera mantenirli la cunyada, per lo qual li feia avinent que, de no encarregar-sen ell lo tot seguit, li donaria ordre de que la posés al carrer[1].

Aquestes resolucions eren dignes, peró en Joan no podia ignorar que l'Arquebisbe feia de pare a l'Urrea, i que, per lo tant, si en ell hi havia deute massa estret pel seu parentiu amb na Brianda, no era menor el de l'Arquebisbe.

1) Id. id. id., reg. 1.657, fol. 18 v.

La família den Luna, en Cornel i els seus amics no acceptaven aquesta solució. L'Arquebisbe acceptà: en Martí dubtà. Essent el cas d'una naturalesa tant especial, era de preveure que pels seus tràmits naturals en Joan no podia afavorir a na Brianda, i en Martí instava an en Joan una i altra vegada a que resolgués; però aquest, sempre digne i justicier, li contestà, finalment, desde Girona, en carta datada a 1.er de Juny de 1379, que «ja sabia que ell estava disposat a servirlo en tot; més en lo fet de dòna Brianda, cunyada vostra, car es matrimonial, convé que servem justicia e igualtat», i afegia: «Vos remeto l'adhesió del Arquebisbe: digueume què li haig de contestar»[1].

Convingueren, finalment, les parts, en posar l'assumpte en mans del Cardenal d'Aragó, qui l'envià pera sentencia als abats de Montearagon i de Veruela, els quals, segons en Zurita, en el lloc citat, «en principio del año 1379 declararon que fuese restituida doña Brianda

1) Id. id. id., fol. 44.

á don Lope Jimenez como á su legítimo marido, y se apeló de la sentencia».

Semblant resolució posava en greu estat la persona de na Brianda, puix mentres li era manada que s restituís al seu marit, ell i el seu amador feien lo possible per no caure en les seves mans, posant en situació apurada als infants, an en Martí pel seu parentesc i an en Joan per la seva posició política, i al qual tocava, durant el curs de la seva apelació, que na Brianda estigués en lloc neutral, per lo qual escrivia an eo Sesse que vigilés, puix en ses mans estava l'honra de tots[1].

Més la Comtessa de Luna, pretextant que, per trobar-se la família real a Barcelona, seria convenient, pera resoldre de carrera la qüestió, que sa filla estigués més aprop, demanà al rei que na Brianda fos tancada en el monestir de Pedralbes, a lo qual accedí aquell, sempre i quan ho tingués a bé en Joan, en quals mans estava l'assumpte[2].

1) Id. id. id., fols. 29, 84 i 84 v.

2) Id. id. id., reg. 1 265, fol. 40. Carta del 28 de Setembre de 1379.

Si havien pogut sorpendre al rei, an en Joan, que sempre s mostrava gelosíssim del seu honor, havien de trobar-lo alerta i en guarda, i aleshores tampoc consentí a lo demanat per la Comtessa. A lo que únicament consentia era en que na Brianda fos portada, amb anuencia d'una i altra part, a Tortosa o a Montcada.

El Cardenal d'Aragó emmaranyà tant embolicat assumpte exigint, pera sentenciar, que abans se posés a na Brianda en mans del cavaller que ell designés i que la tingués per ell[1]. El rei ho demanà an en Joan, però aquest va negar-se a entregar-la, dient-li que ell la tenia per les dugues parts, i que sols amb consentiment d'una i altra l'entregaria[2]. Avorrit en Joan per tantes maquinacions, envià ordre an en Garcia Lopez de Sesse que no toqués a na Brianda del lloc ont la tenia, el castell d'Oliet, i que de cap manera la portés a Montcada[3]; i que si rebia aquesta

1) Id. id. id., fol. 63.
2) Id. id. id., reg. 1.746, fol. 34 v.
3) Id. id. id., fol. 27 v.

ordre posat ja en camí, que tornés al seu lloc desseguida.

El dia abans havia escrit al seu pare dient-li que parlés clar en el fet de na Brianda, puix ses cartes se contradeien[1]. I com en Pere, en comptes de parlar, donava ordre al seu fill que entregués na Brianda al Cardenal, en Joan li respongué que no ho faria mentres les dugues parts no s convinguessin, escrivint al mateix temps la següent carta a l'Arquebisbe; carta que ns acabarà de fer conèixer l'home dret i justicier, entremig de tots els que li aconsellaven que dongués una trastada pera aprofitar-sen, tot penjant-li la responsabilitat:

«El primogénito.

»Arcebispe: Una letra recebiemos el dia present del señor rey nuestro padre sobre I feyto de don Lope Xemenes d'Urrea, vuestro sobrino, e de duenna Brianda, su mujer, de la qual respondemos de present al dicto señor con otra nuestra. Asimismo recebiemos otra

1) Carta del 2 de Novembre de 1379. — Id. id. id., fol. 74 v.

letra vuestra sobre aquell mismo feyto, la qual entendida, vos respondemos que si la dita duena recorrió a nos por dubdo de su persona, e deziendo aquello que dezia, non la emperemos nos injustament como vuestra letra contiene, mas con razon, bien que muyto nos despluviés la ora e fatre adio agora. Como decides que vos e el dicto nieto vuestro nos deseades servir e benir e morir con nos, feytes vuestra naturalesa, e assin lo tenemos nos por firme, qui faziennos sin dubdo por vos e por ell quanto quiera que otro del mundo podrás fer por grandes e bien amados súbditos suyos. Mas no nos semella avengades en dezir que tan vos aportemos a desesperacion que ja sodes desesperados; desesperacion, como sabedes, yes la peyor cosa del mundo; e como tro o lo dixies, vos lo deuriades corregir; e nos, en esti feyto nin en otro, nunca fiziemos nin facemos, Dios queriendo, cosa porque tales paraulas devan seyer ditas, mayorment por tal como vos sodes. E havent por firme que a nuestro hermano, nin a su parte, la qual desti feyto se tiene por gravada de nos, non queríamos por cosa del mundo, haver dado favor en perjudici de la part vuestra. E que nos, si nos ajude Dios, cobdiciamos amigable e buena e amigable conclusion del dicto feyto, e aytanto segund nuestro parecer quan-

lo vos fer podedes. Dada en Perpenyan, dins el siello nuestro secreto, a xvi dias de Noviembre del anyo MCCCLXXIX. El Primogénito»[1].

Per ultim, van concordar-se les parts, amb gran contentament den Joan, que quedava descarregat de l'ennujosa guarda de na Brianda, la qual senyora rebé orde en Sesse d'entregar a la persona que designés el Cardenal, fins a tant que com a jutge determinés[2]. Emperò encara li donà feina aquest assumpte.

Mentres se disputava sobre qui havia novament de sentenciar, el marit i l'amant havien arribat a les mans. Se posà orde i s'obtingué que ls combatents acceptessin una treva, que trencà Ximenes d'Urrea per motius avui encara desconeguts, més

1) I de paraula encarregava al seu conseller Janer que digués a l'Arquebisbe que «nós no farem ne consentirem cosa alcana ell tocant que li fos dapnosa ne gravosa, aixis com de nostre frare l'Infant. E que jamés e lo dit fet no farem res de favor d'home del mon sinó per justicia, e assi que vengués a mellor conclusió ab concordia e be de les parts e de cascuna de aquelles».— Id. id. id., fol. 97 i v.

2) Id. id. id., fol. 113.

que són de presumir donada la protecció de l'infant Martí.

Com se comprèn, en les baralles cada part hi anava acompanyada de tot el seguici de llurs relacions, valedors i vassalls, essent gran el desori a Aragó per la valua de les parts; i com que en les guerres entre cavallers sempre pagaven els plats trencats els humils vassalls, que sofrien les conseqüencies de les destroces, cremes i enderrocs, el rei Pere, veient el mal i tement-ne sempre un de pitjor per la parcialitat den Martí i les debilitats o complacencies que per ell tenia l seu germà, el primogenit, resolgué intervenir directament en la disputa pera restablir immediatament l'ordre, com ens ho demostra la següent carta, per més d'un concepte interessant.

Vet-aquí lo que escrigué al seu tresorer:

«Lo Rey.

»Tresorer: bé creem que sapiats com lo Regne d'Aragó es en mal estament, en special per occasió de la divisió o guerra que es entre don Luis Cornell d'una part, e don Lop Exe-

menez d'Urrea d'altra, e com nòs vullam acorrer al dit Regne ab man poderosa per provehir millor als escandels que s porien seguir, e açí no haiam pogudes trobar persones qui ns prestassen iiii mil florins pera haver companyes de cavall per esser ab nòs continuament en les execucions que havem a fer per les dites raons, maiorment com lo dit don Lop Xemenez haia trencada la treva que nòs havem presa entre ell e l dit don Luis, e haia enderrocats los lochs d'Ossera e d'Alfagerin, dins lo temps de la dita treva, manam vos com pus espressament podem que encontinent, vista la present, nos trametats iiii mil florins ab que puscam al tot menys haver doscents homens a cavall pagats a ii meses. E açò per res no laguiets ne tardets con serà gran perill en la triga. Dada en Leyda, sots nostre segell secret, lo primer dia de Setembre del any MCCCLXXX. — Rex Petrus. — Dirigitur P.° de Vallo»[1].

A més a més, en Pere, prudent sempre, demanà al Cardenal que mudés a na Brianda del lloc ont la tenia i procurés per la seva seguritat[2].

1) Id. id. id., reg. 1.268, fol. 109 v.
2) Id. id. id., reg. 1.270, fol. 47 v.

Els fets demostren que en Pere tenia motiu d'encarregar al Cardenal que vigilés molt, puix mentres aquest responia al rei que estés tranquil perquè na Brianda estava en tota seguritat en el lloc d'Illuescha, aquesta desapareixia del citat punt[1] i es reunia amb el marit de fet, ja que no amb el de dret.

En Zurita ns ha conservat notícia de que na Brianda, mentres durava la qüestió, i sense esperar sentencia, contragué matrimoni amb en Lluís Cornel per paraules de present, i tingué d'ell un fill. Tot això fou quan va escapar-se d'Illuescha?

Na Brianda, al sortir d'Illuescha, anà al castell d'Huessa, que era del seu cunyat l'infant Martí i tenia en Cornel.

El rei, irat per la fugida, que tant el comprometia ara per la manifesta parcialitat del seu fill, volgué escarmentar a tothom, i a dit efecte envià al Regent de la Governació d'Aragó la terminant ordre següent:

«Don Pedro & al amado consellero nues-

1) Id. id. id., fol 84

tro Don Jordan Perez d'Urries, cavallero regient el officio de la Governacion en el Regno d'Aragon, salut e dilection.

»Sabet que nos, por bien de la cosa pública del dito Regno e por esquivar escándalos e danyos, havemos provedido e ordonado, havido sobre esto plenero consello e deliberacion, que dona Brianda vienga a mano e poder nuestro. Por que, confiantes de la vuestra fe e leyaltat, vos dezimos, comendamos e mandamos expressament e de certa sciencia que vayades personalment al castiello e lugar de Huessa, e a qualesquiere otros lugares del dito Regno, e tomedes a manos e a poder nuestra la dita dona Brianda en cualquiera lugar e en poder de qualquiera persones la trobaredes, e aquella dius buenas e fielas guardas adungades e metades en nuestro poder, mandantes a qualesquiere personas en poder de les quales sea la dita Brianda que aquellos luego encontinent fagan de manifiesto e la nos liuren realment e de feyto. E en caso que en esto vos fiziessen alguna resistencia, rebellió o contrast, vos tantost e de feyto podades convocar e ajustar las Juntas de Seragoça e otras del dito Regno e fazer todas fuerças e destrueytas que menester seran a sacar la dita dona Brianda de qualquiera lugar do sea, como nos por las presentes mandamos, dius

encorrimento de la nostra ira e indignació a qualesquiere sobrejunciero e a otros officiales nuestros e a sus lugares tenientes que a todas ordinaciones e mandamientos por nos a ellos fazadores obedesquen aseguesquen assin como si por nos personalmente eran feytos. Dada en Seragoça, dius nuestro siello secreto, a viii dias de Marzo en el anyo de la natividad de nuestro Senyor MCCCLXXXI»[1].

Fou tant terminant, energica i decisiva l'ordre del rei, que no hi hagué medi de resistir-la. Però com en Pere veia clar que l seu fill Martí era parcial en la qüestió, resolgué comprometre-l en el cumpliment del seu dever, fent que les seves ordres, en públic i en privat, arribessin a les seves orelles lo mateix que a les de la seva muller, a la qual ensems escrivia, dient-li a Maria que l Governador d'Aragó li diria lo que feia l cas, en tant an en Martí li enviava la fulminant ordre següent:

«Lo Rey.
»Car fill: nòs som bé informats que Mos-

1) Id. id. id., reg. 1.270, fol. 88 v.

sèn Lois Cornell ha emprades copanyes estranyes per metre les en nostre Regne. E sabem bé que vos havets liurats o fets liurar al dit Mossèn Lois Cornell o a altres per ell los vostres Castells de Huesa, de Almunizir, de la Cuba, de Luna, de Erla e de Sora. Vos podets esser enganat, mas sots ne en gran colpa, que gran dan e escandel sen pot seguir en nostre Regne E axí es vos mester que ls dits Castells cobrets encontinent e sien tornats a aquells qui ls tenien. En altra manera siats cert que nòs ne usarem aytant ab major rigor contra vós que contra altre, con més vos es greu la vostra errada que d'altre.

»Dada en Saragoça, sots nostre segell secret, a xviij dies d'Abril de l'any MCCCLXXXI. Rex Petrus»[1].

En Martí, al rebre l'ordre del seu pare, tingué de manifestar el seu despit, com no fos que l'hagués ja fet públic al saber les ordres donades el mes de Març al Llochtinent de Governador d'Aragó, lo que potser es lo més cert, essent de creure ara que ls amics de l'Infant o els seus enemics, enterats de l'ordre que li havía

1) Id id id, reg. 1.272, fol. 11.

enviat el seu parc, li dirien an aquest el pensament de l'infant d'expatriar-se en vista de que no s feia a la seva cunyada la justicia que s mereixia per la profanació de que havia sigut victima de part del seu marit, puix no podia complir per impotencia les funcions maritals. Lo cert es que l rei, als tres dies d'haver-li donat ordre pera que personalment executés an en Cornel, li escrivia la següent lletra:

«Lo Rey.

»Car fill: nós havem entès que vós havets acordat de anar en Castella. E maravellam-nos molt que sens consell e voler nostre assajets ayial cosa, per que us manam que per res no us facats, ans nos fets saber que n'es vostra intenció.

»Dada en Saragoça, sots nostre segell secret, a xxj dies d'Abril del any MCCCLXXXI.— Rex Petrus»[1].

Les qüestions havien arribat al grau més agut, puix les parts que combatien ja cridaven als mercenaris pera combatre-s.

1) Id. id. id., reg. 1.272, fol. 13.

Crec que era cert lo que resulta de les cartes del rei an en Joan i an en Martí sobre haver acudit en Cornel a la Gascunya en busca de gent, que allí mai ne faltava per intervenir en les nostres dissencions; i com semblant pas comprometia greument an en Cornel, el rei demanava una i altra vegada als seus fills si ells l'havien autorisat.

Desde aquest moment sorgeix la complicació política que havia de donar a les dissencions de la real familia un aspecte nou.

Però, abans de tractar concretament d'això, lo que farem tot seguit, hem de despatxar un incident del qual no n'coneixem més, diguem-ho aixís, que l fet d'haver-se dit que un fill del comte de Prades pretenia casar-se amb na Brianda de Luna. Què hi havia en això de cert? ¿Es que l seu marit ho havia proposat com solució, es dir, que consentia en l'anulació del seu matrimoni mentres na Brianda no fos den Cornel? Me sembla que es lo que hem de creure, com nos tractés de una mentida cortesana. El cert es que en

Pere s'ho cregué i fou causa de que escrigués al comte la següent carta:

«Lo Rey.

»Car cosi: Entès havem que vós tractats e dats orella que s faça matrimoni entre vostre fill don Pedro e dona Brianda de Luna. E som ne estats maravellats que vós açò façats ne consintats tant que nou podem creure per II raons principals, la una perque l matrimoni d'ella e de Lop Ximenez d'Urrea no es departit, ans es encara en poder del Cardenal d'Aragó de volentat e consentiment nostre, qui ha vuy poder si fa a departir o no. La altre es que si açò fahets ne guanyariets desgrat e malvolença, e sens aytal guany porets trovar bo e honrat matrimoni a vostre fill. Per que us pregam e manam que del dit matrimoni a present no us entramatats ne hi donets sol orella. Sabent que si ho fahiets, que fariets mala obra e a nòs molt desplasent, e dar vos ho em a conexer. E haiam vostra resposta que n'es vostra intenció. Dada en Saragoça, sots nostre segell secret, a xij dies de Maig del any MCCCLXXXI. Rex Petrus.

»Fuit missa Comiti de Prades» 1.

1) Id. id., id., reg. 1.272, fol. 38 v.

Ara anem a la complicació política. L'intervenció reial pera imposar ordre en el regne hagué de semblar als independents rics homes d'Aragó un atac als seus privilegis de casta que n deien llibertats, i ho eren en efecte, perquè ls donava llibertat per fer mal als seus ignocents vassalls.

En Pere abordà la qüestió en les Corts aragoneses reunides a Saragoça en Maig de 1381, «y aunque en ellas se propuso por parte del rey que se pusiese remedio en tanto daño como el reino recibía desta discordia, y se estorbase que no hubiese pelea entre ellos, y por auto de Corte se diese facultad al rey y les pluguiese consentir que él pudiese poner tregua entre ellos ó por otras vías proveer lo que conviniese, y se procediese contra el que fuese inobediente; á esto se respondió que no se podía otorgar lo que el rey pedía, porque era en lesion de los fueros y libertades del reino. Mas como la guerra que se hacia fuese en mucho daño de toda la tierra, antes que el rey despidiese las Cortes, se puso entre ellos

sobreseimiento y tregua, ofreciendo el rey á estos ricos hombres que les haria cumplimiento de justicia sobre cualesquier querellas civiles ó criminales que entre sí tuvieren, como su príncipe, rey y señor, y procuró para hacer justicia entre ellos, como lo disponía el fuero y la carta de la paz, segun que por razon natural se debía y podía hacer. Señalóles el rey cierto término para que comparecieren ante él; y don Lope Jimenez de Urrea se vino á presentar, y como don Luis Cornel no quisiere obedecer el mandamiento real, pretendiendo que era en gran lesion del reino y suya, el rey le mandó citar para que dentro de veinte dias pareciese ante él; y si estuviese fuera del reino, compareciese personalmente ante el regente el oficio del gobernador del reino, porque de otra manera se procedería contra él y sus bienes, segun la disposicion del fuero y de la carta de paz.

»Regía el oficio de la gobernacion del reino Jordan Perez de Urries, y mandóle el rey que si don Luis compareciere le arrestase en Barbastro ó en Sariñena,

ó en otro lugar conveniente, con que no fuese en Saragoza; ó si quisiere ir ante el rey, le dejare, dando seguridad; y no compareciendo el dia señalado, tomare el gobernador á su poder los lugares de Alfajarin, Letux, Nuer, Villafranca de Osera, Azuer y Cabañas y se pusieren en ellos pendones reales.

»Mas no quiso don Luis comparecer al término, y el gobernador consultó con Fortuño de Liso, Juan Jimenez Cerdan y Pedro Lopez del Hospital y con otros muy principales letrados, en presencia de seis ciudadanos, si podría ejecutar lo que el rey le mandaba acerca de ocupar á su mano los lugares de don Luis y poner en ellos los pendones reales; y habiéndose congregado, aconsejaron que se debía asl cumplir y mandóse á los sobrejunteros de Huesca, Jaca, Zaragoza y Tarazona que ocuparen aquellos lugares á oombre del rey y en cada uno se pusieren los pendones reales.»

Fins aquí en Zurita en el lloc citat. Lo que ell continua dient mereix esser especificat.

Moria en 15 de Janer de 1382 l'arquebisbe de Saragoça i ric home aragonès en Lope Fernandez de Luna, i aquesta mort havia d'afavorir l'arreglo de la dòna de dos marits, perquè lo que preocupava més al rei era que l'arquebisbe no s dongués per agraviat per part d'ell o d'algú de la familia real. Mort l'arquebisbe, el rei se sentia més lliure, i per la seva part en Cornel veia desaparèixer el seu més gros enemic, tant per la seva situació personal com per la seva influencia al costat del rei. Aquest es el fet que creiem que explica que en Cornel vingués a posar-se, mort l'arquebisbe, tot seguit en poder del rei, lo qual conta en Zurita d'aquesta manera:

«Era el rey en esta sazon ido á Valencia, y don Luis Cornel se fué allá, concertóse con el rey y con la reina en que doña Brianda de Luna se pusiese en poder de dos caballeros, y el uno fuese nombrado por él y el otro por el rey y la reina, en cuyo poder estuviese, hasta que se determinase por la Iglesia sobre la separacion del matrimonio de don

Lope Jimenez de Urrea y doña Brianda. Prometieron el rey y la reina á don Luis que, en caso de divorcio, harían con doña Brianda que se casase con él, y que se solemnizaría el matrimonio en haz de la santa madre Iglesia y no la apremiarían á que hiciese otro casamiento, y dió doña Brianda, por mandato del rey y de la reina, su consentimiento al matrimonio, en caso de la separacion del primero[1] » Després es convingué sobre la mutua reparació de danys.

En Zurita, després de citar el dit con-

1) La clausula obligatoria del casament está conceboda en els següents termes · «Prometem ultra açò... en nostra bona fe reyal, a vos dita dona Brianda, que abans de la solució o separació que s'espera fer del matrimoni... entre vós e don Lop Ximenes d'Urrea, ne aprés la dita solució o separació, nós no us induhirem, no us forcerem, ne induir ne forçar farem a fer matrimoni de vós ab qualsevol altre, sinó ab don Luis Cornell, en lo qual, en cas de la dita separació feta, e ara per ladonchs, havets dat vostre consentiment».

Creiem que ja s'haurà notat l'oportunitat de l'intervenció de la reina Sibilia, que tant fòra de lloc ens sembla tractant-se de causes d'alta moralitat. Es que en Pere agafà la qüestió pels cabells pera fer-la simpatica a l'infant Martí i a la seva muller; però ns sembla que no ho conseguí, perqué, com ja hem dit, no coneixem cap contacte de na Maria de Luna amb Sibilia de Fortià

veni de Valencia, que es del mes de Març del any 1382, ho dóna tot per acabat, puix sols afegeix que la causa matrimonial se dilata encara per més de vuit anys, sense senyalar la seva solució.

No: les coses no passaren tant lleument com se podria creure per la solució den Zurita.

La causa del divorci en la seva apelació se passà als prelats catalans, i això fou no una habilitat, sinó una gran tonteria, perquè, ¿com anaven ara ls bisbes d'Elna i el de Vic a donar lloc al disgust dels prelats aragonesos i a la llur murmuració de que sels encarregués un servei que ells no havien volgut fer? En particular el bisbe de Vic, per la seva naturalesa d'aragonès i de gran amic dels infants, era ben mal escullit, puix ¿què anava a fer en Garcia Fernandez de Heredia en aquell veritable conflicte entre més de dos devers?

No vull insinuar tant sols el dubte de que per part den Joan se fes la més petita pressió sobre l bisbe de Vic: els fets demostren d'una manera eloqüent la seva

correcció, puix ja veurem que quan en Joan romp amb son pare fins fent-se possible un parricidi, l'Urrea, amb tot i estar oberta la causa de l'anulació del seu matrimoni i tenint la seva dòna al costat den Cornel, se posa amb tots els seus al de l'infant primogenit. Però, en fi, en Joan i en Martí s'exercien l'un sobre l'altre tal suggestió, i en Martí estava tant interessat en el cas de na Brianda, que, sense ofensa per ningú ni per la rectitut de conciencia del bisbe de Vic, podem repetir que s trobava en greu conflicte per sentenciar. Tant més, com sembla despendre-s de la carta que li escrigué l rei i anem a veure, que aquest tal vegada influiria en favor de l'Urrea.

Diu la carta:

«Lo Rey.

»Honrat pare en Christ: Vostra letra havem reebuda responsiva a una que us haviem tramesa per la qual vos haviem pregat e manat que en la causa matrimonial que es entre la nobla dona Brianda de Luna e don Luis Ximeniz de Urrea procehissets e aquella determenassets brevement, segons forma de la

Comissió a vós feta per lo Papa. E entesa vostra resposta, par no us vullats entrametre del dit fet, o que aquell vullats dilatar en favor d'alguns a qui o volets complaure e nos dessarvir, de que som maravellats e agreujats no sens raó, com a tots altres deguessets nostras prechs proposar a a nós, qui som vostre senyor natural, a da qui vós e los vostras havets reportats diverses benificis e gracies, obehir e complaure davant tots altres, a maiormant en cosas tocants justicia e honestat axi com aquesta. Parque havents aquast fet a cor par diverses raons que no ns cal esplicar, altra vegada vos pragam afectuosament, volem e us manam que, servada forma de la dita vostra comissió, de la causa dessus dita conegats, apelladas las parts, e aquella bravement determenets, segons que trobarets per justicia faedor. Sabent que ns en farets agradabla servey, e lo contrari hauriem tant desplahent que més no poriem, e conexeriats ho per obra. Dada en Munçó, sots nostra segell secret, a xaij dies de Maig del any MCCCLXXXII. Rey P.

»Dirigitur Garcie Vicensi Episcopo»[1].

Pera aclarir aquest particular de l'intenció reial no tenim més que un docu-

1) Id. id. id., reg. 1 282, fol. 70.

ment, però aquest es poc explicit. En el registre 1.278, foli 15, hi tenim una carta dirigida al papa Climent VII demanant-li una resolució prompta, però d'ella sols ne treiem en clar que li havia fet parlar pel bisbe d'Elna de la qüestió i que ara li pregava que escoltés lo que li diria l bisbe de Tortosa, qui aniria a Avinyó per legalisar la seva elecció, essent de notar que la citada carta, escrita en llatí, porta la següent post-data:

«Pare Sant, soplegam vos humilment que sobre les dites coses vullats creure l'avecove de Tortosa, quim havem largament informat. E per ço que mils ho cregats havem escrits aquestes rengles de nostra mà.»

I això ho fem remarcar perquè sembla que en Pere IV escrivia en català a un papa que era ginebrí, lo que no vol dir que no pogués saber el català, sinó que I rei no li escrivia ni en francès ni en llatí, que eren per origen i per càrrec les llengues del papa.

Fossin les que fossin les causes de no donar per conclosa la contesta sobre la

nul·litat del matrimoni de na Brianda, se comprèn que per aquesta i pel seu novell marit de fet fos tanta dilació insoportable i que d'una manera o altra hi volguessin posar terme, això es, reunir-se de nou, ja que pel conveni de Valencia havien quedat separats. Com, de quina manera i quines foren les conseqüencies de la ruptura del conveni de Valencia, no ho podem dir per no haver-ho pogut averiguar. Lo cert es, com consta pel document reial que ara reproduirem, que per l'Abril de 1385 se trobaven na Brianda i en Cornel reunits de nou, si bé fugitius, errants pels seus castells o pels del seu cunyat l'infant Martí, i sempre tenint-se d'amagar de la persecució del rei Pere IV, en aquest particular l'home més rigid del seu segle.

Vet-aquí lo que escrigué per la captura de l'atribulada parella amorosa:

«Don Pedro & Al amado consellero nuestro Mossen Sancho Martinez de Biota, portant vezes de Governador general en el Regno d'Aragon. Salut e dilection.

»Entendido hemos que los nobles don

Lois Cornell e dona Brianda de Luna son o deven seer en algun castiello o lugar del dito Regno, del qual los podredes sacar e haver a nuestras manos. E como nos ayamos esto tanto a coraçon que no podriamos mas, mandamos vos de cierta sciencia e expressament, dius pena de la nuestra gracia e mercet, que luego, a la mayor cuyta que podredes, andedes con mano fuert al dito lugar o castiello. Como a vos será cierto que los ditos don Lois e dona Brianda sean en qualquiere castiello o lugar de qualesquiere personas que sean dentro en el dito Regno e de aquell qualquiere, e de qualquiere persona que sea, saquedes e prengades a manos vuestras los ditos Lois Cornell e dona Brianda, e aquellos tenet en lugar seguro e bien guardados entro que ayades otro mandamiento nuestro sobre esto, a preson de los quales procidades con huestes e en otra manera al mas segurament que podredes por haver a ellos. Como ya sea vos esto por vuestro officio podades fazer, pero nos, a mayor cautela, nos acomendamos sobre las ditas cosas con dependentes e emergentes de aquellas e a ellas conexens plenerament nuestras vezes por tenor de la present, con la qual mandamos de cierta sciencia dius encorrimento de la ira e indignacion nuestra al Justicia d'Aragon, sobrejunteros, justicias, meri-

nos, jurados e otros officiales e súbditos nuestros, assin de la ciudat de Saragoça como de qualesquiere otras ciudades, villas e lugares nuestros del dito Regno, que vos sigan en continent a fazer e complir las sobre ditas cosas, e a vos sobre aquellas den consello, favor e ayuda e obedezcan a vos en todo e por todo, assin como farian a la nuestra persona, cada (vez) que por nos les será mandado. E vos, si algunos trobásedes desobedientes e recusantes complir vuestros mandamientos, puniscades aquellos fuertment, assin como davan seer punidos los que menosprecian mandamientos de lur Rey e princep, havendo sobre aquesto aquella diligencia que l feyto requer e de vos confiamos.

»Dada en Gerona, a xii dias de Abril en el anyo de la Natividat de nuestro Senyor MCCCLXXXV. — Rex Petrus»[1].

La meva investigació no m'ha donat compte de la manera com aquesta qüestió dels amors de na Brianda i en Cornel vingué a terme. Ja hem vist que l'Urrea s'havia posat al costat den Joan contra l seu pare, i aquesta resolució noble i se-

1) Arx. Cor. d'Aragó, reg. 1.107, fol. 59.

riosa l'havia d'aprofitar en Joan ja rei, i ho fou desde l'any 1387, pera conseguir una composta, destinada, desprès de tot, a restablir els prestigis del seu germà Martí. A més a més, s'ha de recordar que per aquests temps havia sigut ja candidat a la tiara en Benet de Luna, que havia contribuit no poc a l'exaltació del papa Climent VII, i es inutil dir que hem de creure que el cardenal Luna havia de treballar per treure dels compromisos i responsabilitats en que s trobessin els seus parents.

En fi, com conta en Zurita, en 1391 «se dió tambien sentencia de divorcio en la causa matrimonial que se trataba entre don Lope Jimenez de Urrea y doña Brianda de Luna, en la cual había entendido el Cardenal de Aragon, residiendo en su legacía; y despues se cometió por el papa Clemente a don Garcia Fernandez de Heredia, arzobispo de Zaragoza», — desde 1386; — «y Juan de Subirats, obrero de la Seu de Zaragoza declaró que se separasen y don Lope pudiese casar con otra, y doña Brianda con otro; y quedó casada

con don Luis Cornel, precediendo dispensacion apostólica.

»Con esto cesaron los bandos que tanto tiempo habian durado por esta causa en este reino; porque un dia antes que se diere esta sentencia, queriendo dar fin á los males y daños que se siguieron de la guerra que estos ricos hombres se hacian, é interviniendo entre ellos sus parientes y deudos, se obligó don Luis, é hizo pleito homenage, que dentro de quince años no estaría en ningun lugar á donde don Lope Jimenez se hallare, en caso que en el estuviere el Rey ó la Reina, ó los infantes sus hijos, y el duque y la duquesa de Montblanch, y á lo mismo se obligó doña Brianda»[1].

Si hem acabat amb la novela amorosa de na Brianda, no hem acabat amb l'historia, i aquesta ns demana que diguem que si l seu primer marit era un impotent al casar-se amb ella, no ho havia sigut en altre temps, per quant den Lope Ximenes d'Urrea en cita en

1) Lloc citat.

Zurita, pels anys 1396, al seu fill el cavaller Pedro[1]. Per consegüent, l'historiaire, per allò de pensa mal i no erraras, ha de creure que na Brianda va trobar-se un dia posada entre don Lope i don Luis, i que aquest va endur-se-la, provant que la mereixia, puix li va costar la seva possessió dèu anys llargs de grans tribulacions.

1) Llibre X, cap. LXI.

TAULA

Pags.

OBRES DE VENDA

EN LA

LLIBRERIA «L'AVENÇ»

DE JACINTO VERDAGUER

	Ptes
Jesús de Nazareth	1
Flors del Calvari	3
Lo Mellor Corona	3
En paper de fil	6
Corpus Christi	1'50
En paper de fil	3
Eucaristiques	5
En paper de fil	10
Rondelles	3
En paper de fil	6
Discursos	2
En paper de fil	4
Al Cel	2
Viatges	0'50
Excursions	0'50
Flors de Maria	0'50
Dietari d'un pelegrí a Terra Santa	0'50
Folk-lore	1
En paper de fil	2
Cantic dels Cantics, precedit d'Els Jardins de Salomó	1
En paper de fil	2
Colom, seguit de Tenerifa	1
En paper de fil	2
Perles del «Llibre d'Amic e d'Amat», den Ramon Lull	1
En paper de fil	2
Prosa florida	0'50

CANÇONS CATALANES

HARMONISADES PER

ENRIC MORERA

POPULARS

	Ptes
Els Segadors	**0'50**
Plany	**0'50**
El Comte Arnau	**0'50**
La Mala nova	**0'50**
El Rossinyol	**0'50**
Sant Ramon	**0'50**
Montanyes de Canigó	**0'50**

Les set cançons, en un volum enquadernat,

5 pessetes

ORIGINALS

Marinesca	**1'50**
La Nostra nan	**1'50**

